

**Ι. ΡΑΖΗ-ΚΟΤΣΙΚΑ
ΑΝΤΙΝΑΥΑΡΧΟΥ Ε. Α.**

**ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ
ΤΩΝ ΠΟΛΙΟΡΚΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ
ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ**

**ΣΧΕΤΙΚΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ "ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ
ΝΑΥΤΙΚΟΥ,, ΤΟΥ ΥΠΟΝΑΥΑΡΧΟΥ Κ. Ι. ΘΕΟΦΑΝΙΔΗ**

**ΕΚΔΟΣΙΣ
"ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΩΣ,,
ΑΘΗΝΑΙ**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΔΗΜΟΣ Ι. Π. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΔΗΜΟΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ :

Προσφορά

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ : 19-6-84

Α. Ε. 4257

Α. Τ. 904 ΡΑΖ

Αριθ. 880
Δημοτική Βιβλιοθήκη Μεσομαχίου, Α.Ε. 4257
Προβλεπόμενη από τον Π.Π. Πρωτ. Πρωτ. Α-
Αθήνα

Ι. ΡΑΖΗ-ΚΟΤΣΙΚΑ
ΑΝΤΙΝΑΥΑΡΧΟΥ Ε. Α.
Θεσσαλονίκη 26/2/36
Επιμελητής

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΠΟΛΙΟΡΚΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΣΧΕΤΙΚΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ "ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ
ΝΑΥΤΙΚΟΥ,, ΤΟΥ ΥΠΟΝΑΥΑΡΧΟΥ Κ. Ι. ΘΕΟΦΑΝΙΔΗ

ΕΚΔΟΣΙΣ
"ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΩΣ,,
ΑΘΗΝΑΙ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΠΟΛΙΟΡΚΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΣΧΕΤΙΚΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ "ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ
ΝΑΥΤΙΚΟΥ., ΤΟΥ ΥΠΟΝΑΥΑΡΧΟΥ κ. Ι. ΘΕΟΦΑΝΙΔΗ

Ἡ ἱστορία τῶν πολιορκιῶν καὶ τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου συνεχισθῆναι ἀπὸ τοὺς πρώτους περὶ αὐτῶν γραφάντας. Οἱ ἄθλοι τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ τὰ ὄνόματα τῶν μεταξὺ αὐτῶν πρωταγωνιστήσαντων παρέμειναν κατὰ τὸ πλεῖστον ἄγνωστα πέραν τῶν στενῶν τοῦ Μεσολογγίου ὁρίων. Ὁ ἀναγιγνώσκων τὴν «Μεσολογγιάδα» τοῦ Ἀντωνιάδου καὶ τὰ εἰς τὰ «Πάτρια» (1) γραφέντα τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας Ζησίου μένει ἀπορῶν πρὸς τῆς ὑπὲρ πάντας δράσεως προσώπων τελείως εἰς τὸ πολὺ κοινὸν ἀγνώστων. Καὶ ὅμως οἱ ἀνωτέρω κατ' ἀπεχούσας ἐποχὰς μεταβάντες εἰς Μεσολόγγι ἔγραψαν συμφώνως μὲν τὰς ζωντανὰς ἐκεῖ παραδόσεις καὶ ἐφόσον ἐπιτρέπετο νὰ ὑπερβοῦν κατὰ πολὺ τὰ ἄθρια τῶν ὡς ἐπισήμων σχετικῶς, μὲν τὸ Μεσολόγγι διαμορφωθέντων. Ἡ ἀποκρυσταλλωθεῖσα ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐγράφη σχεδὸν ὁλόκληρος ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν ἐπιτοπίων καὶ παραδόσεων καὶ μόνον διὰ τὰς πολιορκίας καὶ τὴν ἐξοδὸν τοῦ Μεσολογγίου δὲν ἠρωτήθησαν οἱ ἐντόπιοι.

Διαρκούσης τῆς Ἐπαναστάσεως αἱ σχετικαὶ διὰ τοὺς Μεσολογγίτας πληροφορίαι μετεδίδοντο ὑπὸ τῶν ὀργάνων τοῦ δυσμενῶς πρὸς αὐ-

1) 6 Αὐγούστου 1903.

τοὺς ἔχοντος Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου. (1). Κατόπιν δὲ ταύτης, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἐπιστεύθη ὅτι τὰ κατ' αὐτοὺς καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν ἀντιλήψεις των ἐξωτερικέυσεν ἡ ἱστορία τοῦ συμπολίτου των Σπυρίδωνος Τρικούπη. Καὶ οὐδεὶς ὡς ἐκ τούτου ἐκ τῶν ἀμέσως κατόπιν ἱστορησάντων τὴν Ἐπανάστασιν ἐνδιεφέρθη νὰ ἀσχοληθῇ καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Ὁ Τρικούπης ὅμως ἐμερολήπησεν εἰς βάρος τῶν συμπολιτῶν του. Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν φέρω δύο δείγματα ἐκ τῶν πολλῶν.

Εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς ἱστορίας του ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβασίσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἰδικοί μας καὶ ξένοι συγγραφεῖς τὸν Ἀθανάσιον Ραζῆ-Κότσιαν ἀναφέρει ὡς ἀπλοῦν προύχοντα κατὰ τὴν ἔξοδον φονευθέντα. Εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν ταύτης (2) «γενικὸν ἀρχηγὸν τῶν συμπολιτῶν του καὶ τὰ μέγιστα διαπρέψαντά διὰ τὴν πολλὴν ἰκανότητά του, τὴν ἀκλόνητον καρτερίαν του καὶ τὸν ἀκάματον ζῆλόν του» χωρὶς ὅμως καὶ νὰ διορθώσῃ κα' τὸ λοιπὸν κείμενον τῆς ἱστορίας του, ὡς ὄφειλε κατόπιν τῆς τοιαύτης ἀναγνωρίσεως. Καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς ὅλας τὰς προηγουμένας ἐνδόξους τῆς πατρίδος περιστάσεις παρουσιάζονται οἱ Μεσολογγίται ἄνευ ἀρχηγοῦ καὶ, φυσικὴ συνέπεια τῆς ἐλείψεώς ταύτης, μηδαμινὴ ἢ δρᾶσις αὐτῶν. Ὁ Τρικούπης ἐκτὸς ὅτι ἦτο Μεσολογγίτης διετέλει κατὰ τὴν ἐπανάστασιν καὶ πληρεξούσιος τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος καὶ δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ πληροφορηθῇ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐγνώριζε καλλίτερον παντὸς ἄλλου. Τὴν 17 Αὐγούστου ἀπεστάλη ἀναφορὰ τῶν ἐγκλειστων εἰς Μεσολόγγι μὴ ἐντοπίων ὀπλαρχηγῶν παρακαλοῦσα τὴν Διοίκησιν ὅπως ἀναγνωρίσῃ ὡς γνήσιον τέκνον τῆς τὸν ἀπ' ἀρχῆς τῆς Ἐπανάστασεως ἀρχηγὸν τῶν ἐντοπίων σωμάτων Ἀθ. Ραζῆ-Κότσιαν ἀπονέμουςα εἰς αὐτὸν τὸν βαθμὸν τοῦ στρατηγοῦ καὶ δικαίωμα στρατολογίας. (3) Ἐπὶ τούτου εἶχε προηγουμένως ἀποσταλῆ παρὰ τῶν Με-

---

1) Κ. Στασινοπούλου Μεσολογγίται σελίδες 28, 30, 31, 50, 52, 58, 59, 60, 61, 62, 85 91. Κάρπου Παπαδοπούλου «Τὰ κατὰ Βαρνακιώτην» σελ. 58. Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἐπιστολὴ τοῦ ἐκ τῶν ἀρμοστῶν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος Ἰωάν. Ν. Παπαδάκη ἀπὸ Μαΐου 1823 πληροφοροῦσα τὸν Μαυροκορδάτον περὶ ἐπικρατησάσης στάσεως τῶν Μεσολογγιτῶν, τῆς ὁποίας κορυφαῖος ἦτο ὁ Ἀθ. Ραζῆ-Κότσικας, ἐναντίον τῶν ἐκεῖ διορισθέντων διοικητικῶν ὑπαλλήλων.

2) Τ. Γ. σελ. 341.

(ε Μεσολογγίται σελ. 124.

·σολογγιτών ὁ Ν. Καρπούνης ἀποτυχὸν εἰς τὰς ἐνεργείας του, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ εἰς τὴν Ἐθνολογικὴν Ἑταιρίαν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25 Αὐγούστου 1825 ἐγγράφου. Κατόπιν πληροφορούμεθα ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Ἀθανασίου Ραζῆ-Κότσικα (1) πρὸς τὸν Ἀλ. Μαυροκορδάτον ὅτι ἀπεστάλησαν διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν οἱ Ν. Καρπούνης καὶ Γ. Φαράντος. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη φέρει ἡμερομηνίαν 21 Αὐγούστου 1825 καὶ παρακαλεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ὁ Μαυροκορδᾶτος ὅπως φροντίσῃ καὶ τοῦ ἀπονεμηθῆ ὁ βαθμὸς τοῦ στρατηγοῦ καὶ δικαίωμα στρατολογίας «ἀναλόγως μὲ τὴν ποσότητα τῶν Μεσολογγιτῶν πολεμιστῶν διὰ νὰ εὐχαριστηθῶσι». Τὴν 26 (2) ἀποστέλλεται νέα ἀναφορὰ τῶν Μεσολογγιτῶν παρακαλοῦσα τὴν Διοίκησιν ὅπως ἀπονεμηθῆ ὁ βαθμὸς τοῦ στρατηγοῦ «εἰς τὸν παρ' αὐτῶν ἐκλεγέντα ἀρχηγὸν τῶν ἐντοπίων σωμάτων Ἀθ. Ραζῆ-Κότσικα» εἰς δὲ τὴν ἀπὸ 4 Σεπτεμβρίου ἐπιστολὴν τούτου (3) διὰ τῆς ὁποίας εὐχαριστεῖ τὸν Μαυροκορδάτον διὰ τὴν ἀπονομὴν τοῦ βαθμοῦ τοῦ στρατηγοῦ καὶ τὸν παρακαλεῖ ὅπως αὐξηθῆ ὁ ἀριθμὸς τοῦ δικαιώματος στρατολογίας περιέχονται καὶ τὰ ἑξῆς «Μετὰ τοῦ εὐγενεστάτου βουλευτοῦ καὶ πατριώτου μου κυρίου Σ. Τρικούπη ὠμίλησαμεν ἐπισταμένως διὰ τὰ τῆς πατρίδος μας, ἐλπίζω καὶ εἰς τὴν φρόνησιν καὶ φιλήσυχον του ὅτι θέλει προσπαθήσει νὰ διατηρηθῆ ἡ καλὴ ἁρμονία, ἀγκαλὰ χθὲς μὲ τὸν πεζὸν Κάπαν ἔγραψα ἐκτεταμένως καὶ πρὸς τὴν εὐγένειαν του καὶ θαρρῶ καὶ τῆς ὑποθέσεώς μου τὴν καλὴν ἔκβασιν (μὲ τὴν βοήθειάν σας) καὶ κάθε ἐλπιζόμενον καὶ δυνατὸν ἐκ μέρους του ὠφέλιμον».

Ὅπως, δηλαδή, φροντίσῃ καὶ οὗτος καὶ αὐξηθῆ. τὸ δικαίωμα στρατολογίας. Καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης καταδεικνύεται ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν ὄχι μόνον ἠναγκάσθη νὰ γράψῃ ὁ ἴδιος πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον ὅπως τοῦ δοθῆ, ὁ τόσον ἀφειδῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπονεμόμενος βαθμὸς τοῦ στρατηγοῦ ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν Τρικούπην νὰ συμφιλιωθῆ, εἰς τὴν φρόνησιν τοῦ ὁποίου καὶ τὸ φιλήσυχον ἠλπιζε νὰ διατηρηθῆ ἢ μεταξύ των καλὴ ἁρμονία. Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατὸν ν' ἀγνοῆ ὅλ' αὐτὰ ὁ Τρικούπης εἰς τὴν πρώτην τῆς ἱστορίας του ἐκδοσιν.

Ὁ Τρικούπης ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος (4)

1) Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

2) Ἐθνολογικὴ Ἑταιρία, Κ. Στασινοπούλου Μεσολογγίται σ. 120.

3) Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

4) Τ.Β. σελ. 344.

πρώτος ἐσκέφθη καὶ ἀπεφάσισεν ἀντίστασιν ἐν Μεσολογγίῳ· καὶ τοὺς ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἀναγραφομένους λόγους του· θεωρεῖ ὡς θεμέλιον λίθον τῆς ἐν Μεσολογγίῳ ἐγκαρτερήσεως, τοὺς ὁποίους ἀκούσας ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἀπεδέχθη καὶ σύμφωνοι εὐρέθησαν καὶ οἱ κατόπιν κληθέντες Μεσολογγῖται. Εἰς τὸν ἐπιλο· γον ὁμως τῆς αὐτῆς ἱστορίας του γράφει «Ὁ Ἕλλην ἑτερατούργη· σεν ἐν Μεσολογγίῳ ὅπου ἐν μέσῳ γενικῆς ἀθυμίας *πρῶτοι τῶν ἄλλων οἱ ἐντόπιοι ἀπεφάσισαν μεγαλοφρόνως, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς πρώτης πολιορκίας ν' ἀποθανῶσι μᾶλλον ἢ νὰ προσκυ· νήσωσι*». Ἄλλὰ τότε εἰς ποῖον κατὰ μείζονα λόγον ἀνήκει ἡ τιμὴ αὕτη; Ἐπομένως ὁ Τρικούπης εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τῆς ἱστο· ρίας του ἀναγνωρίζων γενικὸν ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογγιτῶν ὑποδει· κνύει ὁ ἴδιος ὡς ἀκριβὲς ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον παρ' ἐμοῦ κατηγο· ρήθη.

Ὁ Μεσολογγίτης δικηγόρος καὶ νῦν Νομάρχης Εὐβοίας κ. Κ. Στασινόπουλος στηριζόμενος εἰς ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ ἐπιστολὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κατέρριψε κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν πραγματείαν του «οἱ Μεσολογγῖται» τὰ ἱστορικῶς κρατοῦντα μέχρι τότε διὰ τὸ Μεσολόγγι. Ὁ δ' ἐπίσης Μεσολογγίτης ἀντιστρατήγος κ. Ἰωάν. Ἰωαννίδης συνέγραψε καὶ αὐτὸς τοιαύτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Πολιορ· κίαι καὶ ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου», ἀφηγούμενος τὰ μεγάλα τῆς πατρίδος του γεγονότα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαπιστωθέντων ὑπὸ τοῦ κ. Στασινοπούλου καὶ ἐπὶ πληροφοριῶν, αἱ ὁποῖαι τοῦ μετεδόθησαν παρ' ἐκείνων οἱ ὁποῖοι τὰ ἤκουσαν ἀπὸ τὸ στόμα τῶν συμμετασχόν· των εἰς αὐτά.

Συγχρόνως μὲ τοὺς «Μεσολογγίτας» τοῦ κ. Στασινοπούλου ἔξε· δόθη καὶ μονογραφία περὶ Μεσολογγίου τοῦ στρατηγοῦ κ. Μαρού· λη στηριζομένη ὁμως εἰς τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπισήμως κρατοῦντα. Ἄλλοι ὁμως κατόπιν τῆς ἐκδόσεως τῶν βιβλίων τῶν κ.κ. Στασινοπούλου καὶ Ἰωαννίδη γράψαντες εἰς τὸ Ἐγκυκλοπαιδι· κὸν Λεξικὸν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν οὐδόλως τὰ ἔλαβον· ὑπ' ὄψιν εἰς τὰ σχετικὰ μὲ τὴν λέξιν «Μεσολόγγι».

Τὸ πρῶγμα οὐδεμίαν μοῦ ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν καὶ οὐδὲ πρὸς· στιγμὴν ἐσκέφθη νὰ ἀνασκευάσω τὰ γραφόμενά των ἐφ' ὅσον ἕκα· στος εἶναι ἐλεύθερος νὰ λαμβάνῃ κατὰ προτίμησιν τὰς ἱστορικὰς· πληροφορίας—καὶ εἶναι τόσαι αἱ ἀλληλοσυγκρουόμεναι διὰ τὸ Με· σολόγγι—καὶ νὰ τὰς διαμορφώῃ καὶ κατὰ τὴν ἀρέσκειάν του· ἀκόμη.

Τὸ αὐτὸ θὰ ἔπραττον καὶ διὰ τὸν κ. Θεοφανίδην παρ' ὅλην τὴν μεγάλην σοβαρότητα τοῦ ὅλου του ἔργου διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ναυτικοῦ ἀπὸ 1824—1826 καὶ τοῦ κύρους τὸ ὁποῖον θὰ ἐτύγχανον ὡς ἐκ τούτου τὰ περὶ τῶν πολιορκιῶν καὶ τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου ἐν αὐτῷ ἐξοδίκως γραφόμενά του, ἐὰν ἡ ιδιότης του ὡς παλαιοῦ συναδέλφου μου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προξενήσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὄχι μόνον ὅτι εὐνοϊκῶς ἔχω πρὸς αὐτά, ἀλλὰ καὶ ὅτι οὗτος προσέδωκε ζωηρότερον τόνον εἰς τὴν δρᾶσιν ἐκείνων ἐκ τῶν ὁποίων ἔχω τὴν καταγωγὴν καὶ τὸ ὄνομα.

Ἐὰν ὁ κ. Θεοφανίδης ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τοὺς «Μεσολογγίτας» τοῦ κ. Στασινοπούλου καὶ τὴν σχετικὴν πραγματείαν τοῦ κ. Ἰωαννίδου δὲν θὰ παρεσύρετο εἰς τὸ παράδοξον, ὃ κατ' αὐτὸν κηρύξας τὴν ἐν Μεσολογγίῳ ἐπανάστασιν Ἀναστάσιος Παλαμᾶς ὄχι μόνον νὰ μὴ ἀναγνωρισθῇ πολεμικὸς ἀρχηγὸς ἀλλ' οὐδὲ μέλος τῆς διωρισθείσης ἐπιτροπῆς τῶν προκρίτων. Καὶ ὁ ἀναγνωρισθεὶς πολεμικὸς ἀρχηγὸς Ἀθ. Ραζῆ-Κότσικας νὰ μὴ ἀναλάβῃ τὸ πρῶτον αὐτοῦ πολεμικὸν καθῆκον, τὴν δχύρωσιν τοῦ Μεσολογγίου, ὡς νὰ μὴ ἦτο σύμφωνος εἰς τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν.

Τὸ δχύρωμα τοῦ μεσολογγίου κατεσκευάσθη μὲ συνεισφορὰς τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἀρχηγοῦ των.

Ἐπὶ τούτου λογοδοσία τοῦ Ἀθ. Ραζῆ (1) πρὸς τὴν ἐφορευτικὴν ἐπιτροπὴν ἀποτελουμένην ἀπὸ τὸν Πᾶνον Παπαλουκᾶν, Ἀλεξ. Τσιμπουράκη καὶ Ἀποστόλην Καψάλην (2). Ἀντίγραφον τῆς ἄνω λογοδοσίας ὡς καὶ καταλόγους περιέχοντας τὰ ὀνόματα καὶ τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἕκαστος τῶν ἀναγραφομένων παρέδωκεν εἰς χεῖράς του διὰ τὴν δχύρωσιν ταύτην ἔχει κατατεθῆ εἰς τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους ἐξελεγχθὲν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάν. Βλαχογιάννη.

Ἡ δχύρωσις αὕτη ἤρξατο τὴν 1 Ἰουνίου 1821 καὶ ἔληξε τὴν 1 Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὡς πιστοποιεῖται ὑπὸ τῆς ἄνω ἀναφερθείσης λογοδοσίας.

Ὁ μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου συγκατελθὼν Ρεῦμπῶ γράφει ὅτι φθιάσαντες εἰς τὸ Μεσολόγγι εὔρον συντελουμένην τὴν δχύρωσιν τὴν ὁποῖαν κακίζει ὡς ἐπεκταθεῖσαν ὑπὲρ τὸ δέον χάριν τῆς διατηρήσεως δύο ἐκκλησιῶν καὶ ὡς ἀνίκανον ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ τοῦ ἀσθενεστέρου πυροβολικοῦ. Ὁ δὲ Τρικούπης μὴ ἀνα-

1) Ραζῆ-Κότσικα.

2) Κ. Στασινοπούλου «Μεσολογγίται» σελ. 116.

«φέρων οὐδὲν περὶ τῶν συντελεστῶν αὐτῆς περιορίζεται γράφων ὅτι ἐπὶ τῆς τάφρου «ὑψοῦτο τείχος, ἀκατασκευαστον, ἐπὶ σαθρῶν θεμελίων, τεσσάρων ποδῶν ὕψος καὶ δύο πλάτος ἔχον, ἐν μέρει πέτρινον καὶ ἐν μέρει πλίνθινον, ἔφ' οὗ ἔκειντο δεκατέσσαρα κανόνια σιδηρά».

Οὐχ' ἦττον ἢ ὀχύρωσις αὕτη ἀπεδείχθη ἔμπροκτως ὅτι ἀντέσχεν ἀπὸ 25 Ἰουλίου μέχρι 25 Ὀκτωβρίου 1822 εἰς τὴν βολὴν 11 κανονίων καὶ 4 βομβαρδίων⁽¹⁾ καὶ ἐπομένως ἦτο πολὺ καλλιτέρα τῆς περιγραφῆς τοῦ Ρεῦμπῶ καὶ κατὰ μείζονα λόγον τῆς τοῦ Τρικούπη.

Καὶ διὰ τὴν ὀχύρωσιν αὐτὴν ὁ Μαυροκορδάτος φθάσας εἰς Μεσολόγγι τὴν 20 Ἰουλίου⁽²⁾ δέκα δηλαδὴ ἡμέρας προτοῦ αὕτη περαιοθῆ ἔγραφε πρὸς τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην ἀπὸ 27 Ἰουλίου 1821 «Φθάσας εἰς Μεσολόγγι, εὔρον τὸν λαὸν ἀηλιτισμένον καὶ ἔτοιμον νὰ φύγῃ διὰ τὸν φόβον τῆς ἐνώσεως τοῦ στόλου τοῦ Καπουδάνα βελῆ μὲ τὸν πρῶτον στόλον. Ἐπέμεινα νὰ ὀχυρωθῆ ἡ πόλις ὅσον τὸ δυνατόν, καὶ νὰ ἐτοιμασθῆ εἰς ἀντίστασιν χρείας τυχούσης»⁽³⁾. Ὁ Μαυροκορδάτος ὡς θ' ἀποδειχθῆ οὐδὲ πρὸς στιγμήν ἐσκέφθη ἀντίστασιν εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ οὐδένα ὡς ἐκ τούτου ἄλλον λόγον εἶχεν οἰκειοποιούμενος τὴν ὀχύρωσιν παρὰ νὰ κακοσυστήσῃ τοὺς Μεσολογγίτας ἐναντίον τῶν ὁποίων εἶχε προσωπικὰς ἀφορμὰς δυσαρεσκείας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην⁽⁴⁾.

Ἡ ἀνακρίβειά του ὅμως αὕτη συνετέλεσεν ὅπως ἀποδοθῆ εἰς αὐτὸν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ παρ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων⁽⁵⁾ ἢ ἐν Μεσολογγίῳ τῆς πρώτης πολιορκίας ἀντίστασις. Εἰς τὰ προπύλαια τοῦ Μονάχου ὑπάρχει πίναξ παριστῶν τὸν Μαυροκορδάτον ἐπὶ τῶν ἐπάλλεων τοῦ Μεσολογγίου καὶ μὲ τὸν χάρτην τῆς ὀχυρώσεως ἀνα χεῖρας. Ἐκ κακῶν ἐπίσης πληροφοριῶν ὁ κ. Θεοφανίδης ἔγραψεν ὅτι ὁ Μακρῆς εὐρίσκετο εἰς τὸ Μεσολόγγι κατὰ τὴν ἀναπέτασιν τῆς ἐπαναστατικῆς σημαίας· ἐκτὸς τῶν κ.κ. Στασινοπούλου καὶ Ἰωαννίδου καὶ αὐτὸς ὁ Τρικούπης⁽⁶⁾ τὸν ἔχει κατόπιν

1) Τρικούπη Β. σελ. 345.

2) Τρικούπη Τ. Β. σελ. 108.

3) Φιλίμονος Ἱστορικὸν Δοκίμιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Τόμος Δ, σελ. 511 καὶ 512.

4) Κ. Στασινοπούλου «Μεσολογγίται» σ. 30,31.

5) Κ. Στασινοπούλου «Μεσολογγίται» σ. 28.

6) Τ. Α. σελ. 260.

κληθέντα. Οὐδεμίαν δὲ σχέσιν εἶχε τὸ ἀρματωλήκι τοῦ Ζυγοῦ τοῦ ὁποίου προΐστατο ὁ Μακρῆς μετὰ τὸ Μεσολόγγι καὶ ἀκριβῶς δι' αὐτὸ καὶ οἱ Μεσολογγῖται ἐξέλεξαν ἴδιον ἀρχηγόν. Τὸ Μεσολόγγι καὶ τὸ Αἰτωλικὸν ἦσαν πόλεις ἀνεξάρτητοι ὄχι μόνον τοῦ Ζυγοῦ ἀλλὰ καὶ ὅλου τοῦ Κάρλελι ὡς ἀπεκαλεῖτο τότε ἡ Δυτικὴ Χέρσος Ἑλλάς. Τὸ δημοσιευθὲν εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἀρμονία» (1) ἔγγραφο τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου τὸ ἔτος 1793 τὸ πιστοποιεῖ ἀναφέρον. «...Ἐπειδὴ οἱ ἀποσταλθέντες βεκίληδες ἀπὸ τοῦ Καρνερίου ὁ Γιάννος Περγᾶς καὶ Ἀναγνώστης Σταϊκόπουλος, ἔχοντας καὶ τὰς γνώμας τῶν λοιπῶν αὐτόθι καὶ ἐνταῦθα πατριωτῶν αὐτοῖς, ὡσαύτως καὶ ὁ βεκίλης τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἀντώνιος Βασιλείου Μπέλιας, ἔχων καὶ οὗτος τὰς γνώμας τῶν αὐτόθι καὶ ἐνταῦθα πατριωτῶν αὐτοῦ, καὶ ὁ ἕτερος βεκίλης τοῦ Μεσολογγίου Ἀναστάσιος Ραζῆς (2) ἔχων καὶ οὗτος τὰς γνώμας τῶν αὐτόθι καὶ ἐνταῦθα πατριωτῶν αὐτοῦ συνελθόντες... καὶ συνδιασκεψάμενοι μετ' ἐπιστάσιος καὶ ἐρεύνης καὶ ἀκριβείας περὶ ὧν χρήζουσιν ἐτησίως... καὶ ταῦτα πάντα καλῶς ἀναλογισάμενοι καὶ ἐξετάσαντες εὖρον συμποσωθέντα καὶ περιορισθέντα ἅπαντα εἰς ἑβδομήκοντα χιλιάδες τῶν γροσίων... καὶ ὅτι ἐξ αὐτῶν τῶν ἑβδομήκοντα πέντε χιλιάδων τῶν γροσίων ὀφείλετε οἱ τοῦ Ἀνατωλικοῦ καὶ Μεσολογγίου χριστιανοί... πληροῦν κατ' ἔτος μόνον τὰς δεκαπέντε χιλιάδας τῶν γροσίων πρὸς τοὺς Καρνερίους χριστιανοὺς μηδὲν πλέον ἀπαιτούμενοι...».

Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὸ 1824 ὅταν ὁ Μαυροκορδάτος ἐζήτησεν ὅπως διαλυθῇ ἡ Συνέλευσις τῶν Παραστατῶν τῆς Δ. Χ. Ἑλλάδος ἀντικαθισταμένη παρ' ἐπιτροπῆς τῆς ἐκλογῆς τῆς, εἰς τὴν ἐπιτροπὴν αὐτὴν μέλη ἐξελέγησαν ἐκτὸς τῶν Τσόγκα, Ράγκου, καὶ Γιώτη καὶ οἱ παραστᾶται τοῦ Μεσολογγίου καὶ Αἰτωλικοῦ Ἀθανάσιος Ραζῆ-Κότσικας καὶ Σπῦρος Κοιροκουμέλης (3).

Ἀνακριβῆς ἐπίσης εἶνε ἡ μεταδοθεῖσα εἰς τὸν κ. Θεοφανίδην πληροφορία ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης πολιορκίας ἢ ἐν Μεσολογγίῳ δύναμις ἀνήρχετο εἰς πεντακοσίους ὑπὸ τοὺς Μάρκον Μπότσαρην, Μακρῆν καὶ Ἀθαν. Ραζῆ-Κότσικαν.

Ἀπὸ ἄρθρον δημοσιευθὲν εἰς τὴν ἑφημερίδα «Ἀθηναῖα» τῆς 28

1) Τ. Α. σελ. 467.

2) Πατὴρ τοῦ Ραζῆ-Κότσικα.

3) Ἑλληνικὰ Χρονικὰ τῆς 24 Δεκεμβρίου 1824.

Αὐγούστου 1843. «Οἱ Μεσολογγῖται ἀδικούμενοι» πληροφορούμεθα ὅτι «κατὰ τὴν κατάβασίν του ὁ Ὅμῆρ πασᾶς δὲν ἀπήντησε παρὰ τριακοσίους πενήκοντα κατὰ πρῶτον Μεσολογγίτας ἐντὸς τῆς ἡρωϊκῆς πόλεως των προφυλαττομένους ὅπισθεν τοῦ τείχους ἐκείνου τὸ ὁποῖον αἱ χεῖρες τῶν γυναικῶν καὶ θυγατέρων των προετοίμασαν ἐκ τῆς ὕλης τῶν πατρῶων των οἰκιῶν... καὶ ὅστις ἐνθυμεῖται τὴν ἐνθουσιώδη ἐκείνην τῶν Μεσολογγιτῶν ἀπόφασιν ἐκεῖνος δύναται νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν πρὸς τοὺς Μεσολογγίτας ὀφειλομένην εὐγνωμοσύνην, οἷτινες πρῶτοι ἀπὸ τοὺς συναδέλφους των Ἑλλήνας θέσαντες τὰ στήθη των ἀπέναντι τῆς πρώτης ὀρμῆς τοῦ ἐχθροῦ προσδιώρισαν τὸ διάστημα μέχρι τοῦ ὁποίου ἡδύνατο νὰ προχωρήσῃ κατὰ τὰς ἐκστρατείας του ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι». Ἀκριβῶς εἰς τόσους τοὺς ὑπολογίζει καὶ ὁ Τρικούπης, συμπεριλαμβάνων ὅμως εἰς αὐτοὺς τοὺς 25 φρουροὺς τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπὸ τὸν Κυτσαρὸν καὶ 35 ὀπλοφόρους οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸν Μ. Μπότσαρην καὶ Κίτσον (1) ἔφθασαν εἰς τὸ Μεσολόγγι «καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν καὶ κακῶς ἔχοντες» (2). Ὁ πολεμιστὴς Γ. Δάτσικας ἀφοῦ πληροφοροεῖ ὅτι ὑπὸ τὸν Μάρκον Μπότσαρην ἔλαβε μέρος εἰς μάχην παρὰ τὸ χωρίον Σκορίτικα τῶν Κατσαναχωριῶν τῆς Ἐπαρχίας Τζουμέρκα καὶ ὑπὸ τὸν αὐτὸν πάντοτε ἀρχηγόν, εἰς τὴν Πλάκαν τὸ Πέτα, καὶ εἰς τὸ Λουτρᾶκι Βονίτσης καὶ Κραβασαρά, προσθέτει ὅτι εἰς τὴν πρώτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου ἔλαβε μέρος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀθανασίου Κότσικα (3). Ἡ τοιαύτη ἀνιδιοτελὴς μαρτυρία ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰ προαναφερθέντα τοῦ ἄρθρου «Οἱ Μεσολογγῖται ἀδικούμενοι» εἶνε ἐνδειξίς ὅτι ὁ Μάρκος καὶ ὁ Κίτσος καὶ τοὺς ὀλίγους οἱ ὁποῖοι τοὺς ἠκολούθησαν ἀφήκαν νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογγιτῶν.

Τὸ ὅτι δὲ ὁ Μακρῆς δὲν εὐρίσκετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πρώτης πολιορκίας εἰς τὸ Μεσολόγγι ἀποδεικνύεται ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω καὶ ἀπὸ τὰς ἀπὸ 24 Ἰουλίου καὶ 17 Σεπτεμβρίου 1822 ἐπιστολὰς τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν Βαρνακιώτην (4).

Ἡ ἀστήρικτος, ἐπομένως, βεβαίωσις, ὅτι ὁ Μακρῆς εὐρίσκετο εἰς τὸ Μεσολόγγι κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς πρώτης πολιορκίας, παρὰ τοῦ

---

1) Τ. Β. σ. 344.

2) Τρικούπη Β, σελ. 305.

3) Ἑθνολ. Ἐταιρία ἀριθ. 18210.

4) Κ. Στασινοπούλου «Μεσολογγῖται» σελιδ. 117 καὶ 118.

μεταδώσαντος εἰς τὸν κ. Θεοφανίδην τὴν τοιαύτην πληροφορίαν, ἀποδεικνύει τὴν πρόθεσίν του ὅπως μείωσιν τὴν ἐκ τῶν βιβλίων τῶν κ. κ. Στασινοπούλου καὶ Ἰωαννίδη παρεχομένην ἐντύπωσιν ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν πρῶτος ἀντιλήφθη τὴν στρατηγικὴν τοῦ Μεσολογγίου σημασίαν καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς συμπολίτας τας του ἀνήκει ἡ ἀρχικὴ τιμὴ τῆς ἐκεῖ ἀντιστάσεως. Ὁ Μακρῆς ἦτο ἔξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικὸς ἐν ᾧ ὁ Ραζῆ-Κότσικας δὲν προσηύρετοιοῦτος.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν καὶ τὴν ἔξοδον γεγονότων καὶ πάλιν δὲν εὐρίσκεται ἐν τῇ ἀκριβεῖα ὁ κ. Θεοφανίδης, ὡς ἐκ τῆς ἐπικρατούσης συγχύσεως τῶν δι' αὐτὰς πληροφοριῶν.

Ἡ ἀπόδειξις ὅμως τοῦ ἰσχυρισμοῦ μας αὐτοῦ κατ' ἀνάγκην ὑπερβαίνουσα τὰ στενὰ ὄρια τοῦ ἐλέγχου θὰ μεταβληθῆ εἰς ἱστορικὴν συμβολὴν διὰ τὴν ἔνδοξον τοῦ Μεσολογγίου ἐποχῆν.

Εἰς τὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Σουλίου ἐκστρατείαν τοῦ Μαυροκορδάτου τμημα τοῦ σώματος τῶν Μεσολογγιτῶν ὑπὸ τὸν Σπύρον Πεταλούδην ἔλαβε μέρος εἰς νικηφόρον ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὸ Κομπότι (1) τὸ δὲ λοιπὸν σῶμα ὑπὸ τὸν Ραζῆ-Κότσικαν εἰς τὴν μάχην τῆς Σπλάντζας ὅπου ἐφονεύθη ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης (2) ἐπανελθὸν ἐκεῖθεν εἰς Μεσολόγγι. Τὸ σῶμα τοῦτο συγκροτηθὲν ἐν στιγμῇ ἐνθουσιασμοῦ ἀπὸ τὰ τέκνα τῶν προκριτοτέρων οἰκογενειῶν κατὰ τὸ πλεῖστον(3), δὲν ἐτέλει ὑπὸ τὰς συνθήκας τῶν λοιπῶν σωμάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Μολονότι συμμετέσχεν εἰς τὰς πολιορκίας τοῦ Βραχωρίου καὶ Ζαπαντίου, εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μακρυνόρους καὶ τὴν πρώτην μάχην τοῦ Πέτα (4) ἢ προσήλωσις τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τοὺς ἔξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικοὺς τῆς Δ. Χ. Ἑλλάδος, ἐφ' ᾧ βασιζόμενος ἤθελε νὰ ἐπιβληθῆ, ἠμπόδισε νὰ ἀπονεμηθῆ στρατιωτικὸς βαθμὸς καὶ δικαίωμα στρατολογίας εἰς τὸν ἐκλεγέντα παρ' αὐτῶν ἀρχηγὸν τῶν ἐντοπίων ἀρμάτων. Τὴν ὄπλησιν τοῦ Μεσολογγίου ὡς λίαν προσοδοφόρον ἐπεθύμουν πολλοὶ ἐκ τῶν διακεκριμένων ἔξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικῶν τῆς Δ. Χ. Ἑλλάδος, ἀλλ' οἱ Μεσολογγῖται οὐδένα τούτων ἐδέχοντο, καὶ ἐκ τούτου

1) Τρικυπὴ Β. σ. 245 καὶ 258.

2) «Μεσολογγῖται» σ. 116.

3) «Οἱ Μεσολογγῖται ἀδικούμενοι».

ορογ4) ονυπΚ. Στασι «Μεσολογγῖται».

ἔδημιουργήθη νόθος κατάστασις· Οἱ πολεμισταὶ τοῦ Μεσολογγίου συνετάσσοντο εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Ἀρχηγοῦ των ἐν ὥρᾳ κινδύνου καὶ διελύοντο τούτου παρελθόντος (1).

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Πέτα ὁ Μαυροκορδάτος ἐζήτησεν ἀπὸ τοὺς Μεσολογγίτας νὰ στρατευθῶν καὶ νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τοῦ ὑποχωροῦντος στρατοῦ του, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη· ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη, ὅτι ἡ μόνη τελεσφόρος θέσις πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ ἦτο τὸ Μεσολόγγι· Εἰς ταύτην παρεσύρθη καὶ ὁ Μακρῆς παραμείνας ἐκεῖ μὲ τὸ σῶμα του.

Τὴν 20 Ἰουλίου 1822 ὁ συνηνωμένος στόλος Κωνσταντινουπόλεως, Αἰγύπτου καὶ Ἀλγερίας ἐξ 84 πλοίων τῶν ὁποίων 7 ἦσαν δίκροτα καὶ 15 φρεγάται (2) ἐπεχείρησε νὰ καταλάβῃ τὴν ἔξωτι τοῦ Μεσολογγίου νησίδα, τὸ Βασιλάδι, πολλάκις ὅμως ὑπὸ συνεχῆ βομβαρδισμὸν ἐπιχειρήσας κατὰ τὸ διάστημα δύο ἡμερῶν νὰ ἀποβιβασθῆ ἀπεκρούσθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ μεταπλευσῇ εἰς τὴν μεταξὺ Εὐήνου καὶ Μαύρης ἀλικῆς θέσιν ὅπως ἐκτελέσῃ ἀπόβασιν ἐκεῖ, εὐρῶν ὅμως καὶ τὴν θέσιν αὐτὴν φρουρουμένην ὑπὸ 800 πολεμιστῶν ὑπὸ τὸν Μακρῆν καὶ ἀντιληφθεὶς ὅτι καὶ ἐκεῖθεν θὰ ἀπεκρούετο ἡ ἀπόβασις, κατέπλευσεν εἰς Πάτρας.

Ὁ Τρικούπης δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐν Βασιλαδίῳ τότε ἀμύνης καὶ διὰ νὰ μὴ προξενήσῃ ἡ παράλειψις του αὐτῆ ἐντύπωσιν περιορίζει τοὺς ὑπερασπιστὰς εἰς 50 μόνον ναύτας δηλαδὴ πυροβολητάς· εἶνε ὅμως γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς μεγάλης μάλιστα τῶν πυροβόλων βραδυβολίας ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη καὶ ὀπλιτῶν ὅπως ἀποκρουσθῆ ἀπόβασις.

Ὁ ἀντιστράτηγος κ. Ἰωαννίδης βασισθεὶς ἐπὶ τῆς παραδόσεως (3) γράφει ὅτι τὸ Βασιλάδι τότε «κατείχето παρ' ἀποσπάσματος ἐκ 50 Μεσολογγιτῶν πυροβολητῶν καὶ 30 πεζῶν μετὰ 4 πυροβόλων, ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογγιτῶν Ἀθανάσιον Ραζηκότσικαν».

Ὁ κ. Κ. Στασινόπουλος εἰς τὸ Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας (4) ἔγραψε. «Τὸ κατόρθωμα ἐκεῖνο, ἂν ὑπὸ ἔποψιν ἡρωϊσμοῦ, δὲν εἶναι κατώτερον τῶν 131 ὑπερασπιστῶν τῆς Κλεισόβης καὶ τῶν 100 τοῦ Χανίου τῆς Γραβιᾶς, δὲν εἶνε ἀνώ-

1) «Μεσολογγίται» σ. 43.

2) Τρικούπη τομ. Β σελ. 297.

3) Σελ. 4.

4) Τόμος ἔννατος σ. 28.

τερον ὡς πρὸς τὴν ἐπελθούσαν ὠφέλειαν ; Ἡ ἄκαιρος πτώσις τοῦ Μεσολογγίου θὰ κατέστρεφε τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα ὡς ἐν τέλει θὰ δείξωμεν. Καὶ μόνη δὲ ἡ πρᾶξις αὕτη δὲν ἦτο ἰκανὴ νὰ ἀνυψώσῃ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν τὸ ὄνομα ἐκεῖ ὅπου δικαίως ἡ ἀθανασία ἔφερε τοῦ Τζαβέλλα καὶ τοῦ Ἀνδρούστου τὰ δοξασμένα καὶ μεγάλα ὄνματα;».

Εἰς τὸ ἐκδοθὲν ὁμως κατόπιν βιβλίον τοῦ «Μεσολογγίται» ἀποφύγων νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῶν παραδόσεων τοῦ Μεσολογγίου αἱ ὁποῖαι δὲν ἐδημοσιεύθησαν ἀπὸ μὴ ἐντοπίους γράφει (1) διὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ «Ἡ μοναδικὴ αὕτη εἰς τόλμην, ἀνδρείαν καὶ ἐπιτυχίαν πρᾶξις ὑπῆρξε σημαντικώτατον γεγονὸς ὑπὸ ἔποψιν ἐθνικῆς ὠφελείας, διότι ἂν τότε καταλαμβάνετο τὸ Βασιλάδι, καὶ συνεπῶς τὸ Μεσολόγγι, θὰ ἐτίθετο τέρας εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ἐν τούτοις τὸ ὄνομα τοῦ γενναίου ἀρχηγοῦ τῶν γενναίων αὐτῶν ναυτῶν μένει ἄγνωστον εἰς τὴν ἱστορίαν».

Ἡ ἐπιφυλακτικότης αὕτη τοῦ κ. Στασινοπούλου εἶνε κατὰ πάντα σεβαστὴ καὶ μάλιστα εἰς τὸ βαρὺ ἔργον τὸ ὁποῖον ἀνέλαβε, νὰ ἀνατρέψῃ ἀποκρυσταλλωθείσαν ἤδη εἰς τὸ πολὺ κοινὸν ἱστορίαν. Διὰ τὴν εἰδικὴν ὁμως αὐτὴν περίστασιν ἐκτὸς τῆς παραδόσεως, ἄλλη ἐπίσημος πιστοποιήσις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ. Ὁ ἀρμόδιος ὅπως ἀναφέρῃ εἰς τὴν Διοίκησιν τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ, Μιτροκοροδάτος οὐδ' εἰς τὸ γεγονὸς ἔδωκεν ὡς θὰ ἴδωμεν σημασίαν. Καὶ εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἡ παράδοσις συντρεχομένη ὑπὸ τῆς λογικῆς πρέπει νὰ γίνεται παραδεκτὴ.

Ἀναμφισβητήτως ἀποδεδειγμένη εἶνε ἡ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογγιτῶν ἀμέριστος ἀφοσίωσις καὶ ἐκτίμησις τῶν συμπολιτῶν τοῦ συμπολεμιστῶν μεταδοθεῖσα καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν, ὥστε καὶ αἱ ἀφηγήσεις τῶν τελευταίων τούτων περὶ αὐτοῦ νὰ ἐνθουσιάζουν τοὺς μὴ Μεσολογγίτας Ἀντωνιάδην καὶ Ζησίου. Τοῦτο ὁμως ἦτο φύσει ἀδύνατον νὰ συνυπάρξῃ, εἰς ἐποχὴν μάλιστα κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ἔσχατος τῶν Ἑλλήνων εἶχε μεταβληθῇ εἰς ἥρωα, ἐὰν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν δὲν ἔσπευδε νὰ προιάξῃ τὰ στήθη του εἰς τὸν πρῶτον ἀμεσον κίνδυνον τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος. Μόνον ἐὰν ἦτο μακρὰν τοῦ Μεσολογγίου θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἡ ἐκεῖ μὴ παρουσία τοῦ τότε ὁμως θὰ τὸν ἀντικαθίστα ὁ ἀδελφός του καὶ ὑπαρχηγός του Γιαννάκης ὁ ὁποῖος ὁμως εἰς τὴν πρὸς τὸ Ὑπουρ-

---

1) Σελ. 6.

· γείων τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἀναφορὰν του, ἀπαριθμῶν τὰς
· ὑπηρεσίας του, οὐδὲν λέγει περὶ Βασιλαδίου (1). Ἄνυμφισβήτητον
· ἐπίσης εἶνε ὅτι καὶ ὁ κατὰ τὸ 1824 διωρισθεὶς ὑπὸ τῆς Διοικήσεως
· φρούραρχος Μεσολογγίου Μητρός Δεληγιώργης δὲν ἦτο ὁ ἐπὶ
· κεφαλῆς ἐν Βασιλαδίῳ : Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἐπαμεινώνδας οὐδὲν
· περὶ τούτου ἀναφέρει εἰς ἰδιόχειρον αὐτοῦ σημειώσιν ἐν ᾧ γρά-
· φει (2). « Ὅτε (3) ἦλθε τ.υρκικὸς στόλος καὶ ἀπεβίβασε στρατιώτας
· εἰς Εὐηνοχώριον ὁ πατέρας μὲ Μεσολογγίτας κατέλαβε μίαν χωσάδα
· καὶ ἐμπόδισε τὴν ἀπόβασιν, φονεύσας πολλοὺς Τούρκους» Μετὰ τὰ
· ἀνωτέρω οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν
· Μεσολογγιτῶν ἀπέκρουσε τὴν τότε ἀπόβασιν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου.

· Εἰς τὰς παροτρύνσεις τοῦ Μαυροκορδάτου ὅτι ἡ ἐν Μεσολογγίῳ
· ἄμυνα δὲν ἦτο δυνατὴ καὶ τοιαύτη ἐπεβάλλετο εἰς τὸ Ξηρόμερον
· καὶ τὸν Βλοχὸν ὁ Μακρῆς εἶχε κλονισθῆ καὶ ἦτο ἔτοιμος νὰ μεταβῆ
· μὲ τὸ σῶμα του εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ὑποχωροῦντος στρατοῦ τοῦ Μαυ-
· ροκορδάτου. Ἡ ἄφιξις ὅμως τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου τὸν ἠμπόδισε νὰ
· τὸ πράξῃ. Ὁ Μαυροκορδάτος ἀποδίδων εἰς δειλίαν τὴν ἄρνησιν
· τῶν Μεσολογγιτῶν ὅπως σπεύσουν εἰς βοήθειάν του τοὺς ἐξύβριζεν
· ὡς τοιούτους καὶ παρ' ὅλην τὴν παρ' αὐτῶν ἀπόκρουσιν τοῦ στόλου
· μεταβάς ὁ ἴδιος ἐκεῖ ὅπως τοὺς μεταπέισῃ. Μὴ κατορθώσας δὲ τοῦτο
· μετέβη εἰς Αἰτωλικὸν ὅπου ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν τοῦ ὑπέ-
· βαλε σχέδιον καλυτέρας ὀχυρώσεως τοῦ Μεσολογγίου ὑποδεικνύων τὰ
· προτερήματα τῆς ἐπιβαλλομένης ἐκεῖ ἀμύνης. Τότε πλέον ὁ Μαυρο-
· κορδάτος ἔξω φρενῶν γενόμενος ἐξέσπασεν ὅλην τὴν ἐναντίον τῶν
· Μεσολογγιτῶν ὀργὴν του. Καὶ ἀποτέλεσμα ταύτης ἦτο οἱ μὲν Μεσο-
· λογγίται νὰ μείνουν ἀκλόνητοι εἰς τὰς πεποιθήσεις των, ὁ δὲ Μα-
· κρῆς νὰ σπεύσῃ μὲ τὸ σῶμα του καὶ ἐνωθῆ μὲ τὸν στρατὸν τοῦ
· Μαυροκορδάτου. Τὰ ἀνωτέρω ἐπικυροῦν δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Μαυρο-
· κορδάτου πρὸς τὸν Βαρνακιώτην δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Φοζεντζί-
· δου καὶ ἀναδημοσιευθεῖσαι εἰς τοὺς «Μεσολογγίτας» τοῦ κ. Στασι-
· νοπούλου (4) ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ τὰς παραλαμβάνομεν.

1) Κ. Στασινοπούλου σ. 115.

2) Κ. Στασινοπούλου «Μεσολογγίται» σ. 120.

3) Ἰσως 1823.

4) Σελ. 117 καὶ 118.

Ἐπιστολὴ 68

....Διὰ νὰ δώσω τὸ παράδειγμα ἐκίνησα μόνος μου καὶ πάλιν δὲν εἰμπόρεσα νὰ βγάλω τοὺς Μεσολογγίτας. Ἔμαθεν (ὁ Μαυρομάτης) ὅτι ἀπὸ τὴν λύπην μου ἀρρώστησα· εἶδε μὲ τὰ μάτια του τί κάμνω διὰ νὰ ἐμψυχώσω αὐτὸν τὸν ξευτελισμένον κόσμον, μάλιστα μετὰ τὸν ἐρχομὸν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, καὶ ἂν εἶναι χριστιανὸς χρεωστεῖ νὰ σὲ εἶπη ὅλην τὴν ἀλήθειαν· μόλις εἶχα καταπίση τὸν Μακρῆν διὰ νὰ κινήσῃ ὁ ἴδιος καὶ ὁ ἐρχομὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἀνέτρεψε καὶ αὐτὸ τὸ μόνον σχέδιον.

24 Ἰουλίου 1822 Ἐκ Μεσολογγίου

A. Μαυροκορδάτος

Ἐπιστολὴ 98

....Τὸ πέρασμα μου εἰς Πελοπόννησον θέλω βάλει εἰς πρᾶξιν καθὼς μὲ ἐμήνυσες ὅταν ἴδω τὴν τελευταίαν ἀνάγκην.

Πόσον μὲ ἐτάραξεν ἡ διάλυσις τοῦ στρατοπέδου τοῦ Πλατάνου εἶνε ἀδύνατον νὰ σὲ τὸ περιγράψω καὶ μάλιστα ὅταν εἶδα τὸ μωρὸν καὶ ἀνόητον σχέδιον τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Μεσολογγίου, ἔγινα ἄλλος ἔξ ἄλλου. Ἐγραψα καὶ εἰς τὸν Μακρῆν καὶ εἰς ὅλους ὄσους ἐστοχάσθην ἀναγκαῖον νὰ γράψω, ἀποδεικνύων ὅτι τὰ φυσικὰ σύνορα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ διαφεντεύσωμεν εἶνε ἡ Λαγκάδα καὶ τὸ Ξηρόμερον καὶ ὅταν δὲν ἠμπορέσωμεν νὰ βασταχθῶμεν εἰς τὰ γεφύρια, τὰ περάσματα τοῦ ποταμοῦ καὶ τὰ δυνατὰ μέρη τοῦ Βλοχοῦ καὶ Ἀποκούρου καὶ ὄχι εἰς ταῖς χώρας, ὅπου καὶ δέκα χανδάκια ἂν κάμωμεν, δὲν κατορθῶνομεν τίποτε. Ἀπὸ χθεσινὸν γράμμα τοῦ Μακρῆ βλέπω ὅτι συνῆλθε καὶ ἐγνώρισε πόσον τὸν ἠπάτησαν οἱ κακοὶ σύμβουλοί του.

17 Σεπτεμβρίου 1822. Ἀπὸ Ἀνατολικὸν

A. Μαυροκορδάτος

Ἐὰν ὅμως ὁ Μαυροκορδάτος εἰσηκούετο ἀρχικῶς καὶ ἔσπευδον οἱ Μεσολογγῖται καὶ οἱ περὶ τὸν Μακρῆν εἰς τὴν πρόσκλησίν του.

τότε ποῖος θὰ ἠμόδιζε τὴν ἀπόβασιν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὸ Βασιλάδι καὶ ποία θὰ ἦτο ἡ τύχη τοῦ μεταξὺ δύο πυρῶν ἀποκλειομένου στρατοῦ του καὶ τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἡ τύχη :

Καὶ ἂν πάλιν οἱ Μεσολογγῖται μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου μετεπεΐθοντο καὶ ἔσπευδον οἱ ἔνοπλοι ἐξ αὐτῶν νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμα τοῦ Μακρῆ, τότε ὑποκείμενοι καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν τύχην τῶν λοιπῶν ὑπὸ τῶν Μαυροκορδάτων σωμάτων, θὰ ἔχανον τὸ κλονισθὲν ἠθικόν των καὶ τὴν πεποιθήσιν εἰς τὸν ἀρχηγόν των καὶ ἡ ἐν Μεσολογγίῳ ἀντίστασις δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ.

Ἄλλὰ ποῖοι ἦσαν οἱ κακοὶ σύμβουλοι, κατὰ τὸν Μαυροκορδάτον, τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ τοῦ Μακρῆ οἱ ὅποιοι τοὺς ἠμπόδισαν νὰ συμμορφωθοῦν εἰς τὰς συστάσεις του ; ἀφοῦ ὁ Ἄθαν. Ραζῆ-Κότσικας ἦτο ἡ ἐπιβάλλουσα ἐν Μεσολογγίῳ μορφή αὐτὸς ἦτο καὶ ὁ κακὸς σύμβουλος.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη τούτου ἀντίληψις, ἀποκλειομένης, κατ' ἀρχὴν, τῆς δειλίας, ἦτο μῆπως ἀποτελεσμα εὐρυτέρας ἀντίληψεως ἢ ἐγωϊστικῆς καὶ περιοριζομένης εἰς τὰ στενὰ τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος του ὄρια.

Τὸν ἀρχηγόν τῶν Μεσολογγιτῶν ὁ Ἀντωνιάδης εἰς τὴν «Μεσολογγιάδα» ἀποδίδων τὴν περὶ αὐτοῦ κρατοῦσαν παράδοσιν, ἐπανειλημμένως τὸν παρουσιάζει συνετὸν καὶ προνοητικόν. Ὁ δὲ στρατηγὸς Νικόλαος Μακρῆς ὀξυδερκῆ καὶ προνοητικόν (1). Βεβαίως ἐνδιεφέρετο νὰ σωθῆ ὁ τόπος του ἀπὸ τὴν ἐχθρικὴν ἐπιδρομὴν. Τότε ὅμως τί ἦτο προτιμώτερον, ν' ἀποκρουσθῆ ὁ ἐχθρὸς πολιορκῶν τὸ Μεσολόγγι ἢ μακρὰν αὐτοῦ εὐρισκόμενος ; Τὸ πρῶτον, μόνον ἀνόητος ἤθελε προτιμήσει. Ἐπομένως ὅταν ὁ Μαυροκορδάτος καὶ τὸ στρατιωτικόν αὐτοῦ περιβάλλον ἀποτελούμενον ἀπὸ Φιλέλληνας καὶ ὀπλαρχηγοὺς τῆς περιοπῆς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ τοῦ Βαρνακιώτη ἐθεώρουν ἀδύνατον τὴν ἐν Μεσολογγίῳ ἀντίστασιν καὶ δυνατὴν τοιαύτην εἰς τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου μέρη, μὴ συμμορφούμενος ὁ προὔχων ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν ἀποδεικνύεται ἔχων ἀσφαλῆ τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἡ μόνη δυνατὴ ἀντίστασις ἦτο εἰς τὸ Μεσολόγγι.

Τὴν τοιαύτην ὅμως πεποίθησιν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ στηρίξῃ μόνον εἰς τὴν ὀχρώσιν τοῦ Μεσολογγίου ὅσην πεποίθησιν καὶ ἂν εἶχε εἰς τὸ ἔργον του, θὰ εἶχε κλονισθῆ καὶ ἀπὸ μόνας τὰς παρα-

---

1) Κ. Στασινοπούλου «Μεσολογγῖται» σ. 110 καὶ 111.

τηρήσεις του Ρεϋμπώ· έπρεπεν ύθεν νά συντρέχη και άλλος παράγων σπουδαιότερος ό όποιος ούτε αύτός δέν ύπήρχεν .εις τά ύπό του Μαυροκορδάτου ύποδεικνύμενα μέρη. Ή έξάντλησις του μακράν των συγκοινωνιων του εύρισκομένου έχθρου (!).

Και όντως ό φθάσας εις τό Μεσολόγγι έχθρός ήτο έξηντημένος· παρά τό πολυάριθμόν του και τό του άσθενές της άμύνης, επί διήμερον έπιτεθείς δέν κατώρθωσε νά τό κυριεύση· και άφου μετά διμήνους προσπαθείας έλπίζων εις τό άφρούρητον της πόλεως εκ της έορτής των Χριστουγέννων, κατώρθωσε νά κάμη έφοδον με 700 μόνον άνδρας, ταύτης άποτυχούσης έλυσε την πολιορκίαν διαλυθείς και αύτός ύποχωρών καθ' όδόν.

Μετά τά άνωτέρω βλέπομεν (2) ότι τον Μαυροκορδάτον «τιμώσα ή συνέλευσις δια την έν Μεσολογγίω διαγωγήν του ύπήντησε προσερχόμενον» «και τοϋτο ήτο δίκαιον διότι ό Μαυροκορδάτος έσωσε τό Μεσολόγγι» λέγει ό αντίθετός του Σηηλιάδης (3). «Έσώθη δέ ή Δυτική Έλλάς και έσώθη πρό πάντων δια του Μαυροκορδάτου» γράφει ό Παπαρηγόπουλος (4).

Μήπως άρα γε ό Μαυροκορδάτος μεταγνώσας έλαβε τά προσήκοντα εκείνα μέτρα άπό τά όποια προήλθε τό εύτυχές του Μεσολογγίου άποτέλεσμα;

Ό όμόφρων και έπ' άδελφή γαμβρός του Τρικούπης, ό όποιος τους λόγους τους όποιους έθεσεν εις τό στόμα του θεωρεί θεμέλιον λίθον την έν Μεσολογγίω έγκαρτερήσεως (5) γράφει προηγουμένως (6). «Ό δέ Μαυροκορδάτος, ό Μπότσαρης ό Τσόγκας, ό Βλαχόπουλος, ό Μακρής και άλλοι πιστοί όπλαρχηγοί κατέλαβον διαφόρους θέσεις έπ' έλπίδι αντίστάσεως... ή τελευταία θέσις ήν κατέλαβον ήτο τό Κεφαλόβρυσον *δύω ήμισυ ώρας μακράν του Μεσολογγίου όπου διέμειναν τέσσαρας ήμέρας*, αλλά και ταύτην έγκατέλειψαν έπελθόντων των έχθρων την 21 'Οκτωβρίου και έσκοπίσθησαν. Και οι μόν έντόπιοι όπλαρχηγοί άνέβησαν τά βουνά, ό δέ Κίτσος και ό Μάρκος μη έχοντες έπαρχιακάς όπλαρχηγίας εισήλθον

1) J. Vial. Cours d' art et d' Histoire militaires T. p. 256 259.

2) Τρικούπη Β. σελ. 37.

3) Σελ. 500.

4) Τ. Ε. σ. 844.

5) Τ. Β. σ. 344.

6) Τ. Β. σ. 305.

καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν καὶ κακῶς ἔχοντες εἰς τὸ Μεσολόγγι, **ἔδου εἶχε καταφύγει τέσσαρας ἡμέρας προτοῦ καὶ ὁ Μαυροκορδάτος**» καὶ εἰς σελίδα 344 «τὸν μὲν Μαυροκορδάτον 25 φρουροὶ ἠκολούθησαν ὑπὸ τὸν Κατσαρόν, τὸν δὲ Μάρκον καὶ Κίτσον 35 ὀπλοφόροι».

Ἐπομένως ὁ Μαυροκορδάτος δὲν κατέφυγεν εἰς τὸ Μεσολόγγι διὰ τὴν ἐτοιμάσῃ ἀμυναν καὶ οὔτε τὸ ἐσκέφθη τὰς κατόπιν τέσσαρας ἡμέρας· διότι ἂν τοῦτο συνέβαινε θὰ ἐκάλει ἐκεῖ καὶ δὲν θὰ ἄφινε τὴν σκορπισθῆ τὸν δύο ἡμισυ ὥρας εὐρισκόμενον ἀπὸ τοῦ Μεσολογγίου στρατόν του. Ἄλλ' οὔτε καὶ τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν ἦτο δυνατόν νὰ μεταβάλῃ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἢ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἐμφάνισις τῶν 35 ὀπλοφόρων τοῦ Μάρκου καὶ Κίτσου ἢ ὁποία μόνον τὸν πανικὸν ἠδύνατο νὰ ἐνσπείρῃ.

Ἡ ἐγκατάλειψις ὅθεν τοῦ στρατοῦ του καὶ ἡ μετάβασίς του εἰς Μεσολόγγι μόνον λόγον εἶχε, νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν τὸ πέρασμα του εἰς Πελοπόννησον, συμφώνως πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔγραψε εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν πρὸς τὸν Βαρνακιώτην ἐπιστολὴν του. Ἐκεῖ ὅμως εὔρε τοὺς Μεσολογγίτας ἐτοιμοὺς νὰ ἀντιστοῦν. Καὶ εἰς τοιαύτην περιστασίᾳ ἐὰν ἔφευγε κατέστρεφε τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ σταδιοδρομίαν. Ἦτο Γενικὸς Διευθυντὴς τῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος (1). Βέβαιος ὅτι δὲν εἶνε δυνατὴ ἐν Μεσολογγίῳ ἀντίστασις ἀρρίνει τὸν στρατόν του νὰ διασκορπισθῆ, ὅπως μὴ ἐγκλειόμενος καὶ αὐτὸς ἐκεῖ αἰχμαλωτισθῆ. Παραμένει ὅμως ὁ ἴδιος καὶ ἐκ καθήκοντος καὶ ἐξ ἀνθρωπισμοῦ ὅπως περισσώσῃ πᾶν ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ περισωθῆ ἀπὸ τὴν τραγικὴν περιπέτειαν εἰς τὴν ὁποίαν ὤθοῦν τοὺς Μεσολογγίτας οἱ κακοὶ σύμβουλοι των.

Ὁ ἐχθρὸς φθάνων ἔξωθι τοῦ Μεσολογγίου τὴν 21 Ὀκτωβρίου 1822 ἐπιχειρεῖ τὴν 25 καὶ 26 διήμερον βομβαρδισμὸν δι' 11 κανονίων καὶ 4 βομβοβόλων, ἄνευ οὐδενὸς ὅμως ἀποτελέσματος. Τὴν 27 ἐντολῇ τοῦ Βρυώνη ὁ Βαρνακιώτης γράφει εἰς τοὺς προκοίτους περὶ ὑποταγῆς (2) μὴ τυχῶν ἀπαντήσεως.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ὁ Μαυροκορδάτος γράφει εἰς τὴν Λιόησιν ζητῶν ἐνισχύσεις.

---

1) (Τρικούπη Β. 214).

2) (Τρικούπη Β. 345).

Ἄρχεϊον Κουντουριωτῶν σελίς 120

«Ὁ κύριος Μαυρογορδάτος γράφων μας ἰδιαιτέρως ἀπὸ 27 πα-
·**ρελθόντος** ἐκ Μεσολογγίου «ἂν σταλοῦν καὶ τώρα τὰ καράβια καὶ ἡ
·ζητουμένη Πελοποννησιακὴ δύναμις καὶ πάλιν τὰ σύνορά μας πη-
·γαίνουν ἐκεῖ ὅπου ἦσαν διότι ὁ κόσμος εἶνε ἀπροσκύνητος καὶ εἰς
·χεῖρας των ἔχουσι τ' ἄρματα **ἀλλ' εἶνε νεκρωμένος**».

Ἐξ Ἐρμιόνης τὴν 15 Νοεμβρίου 1822

Ἰερλάνδος

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶνε βαρυσήμαντος. Ἡ ἱστορικὴ κρίσις διὰ νὰ
εἶνε ἀκριβὴς πρέπει νὰ λαμβάνη ὑπ' ὄψιν καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν
προσώπων. Ὁ Μαυρογορδάτος ἀπεδείχθη ἐπίμονος εἰς τὰς ἀντιλή-
ψεις του· οὔτε ἡ ἀπόκρουσις τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἀπὸ τὸ Βασιλάδι,
οὔτε ἡ μὴ συγκράτησις τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὰ μέρη τὰ ὁποῖα προϋπελό-
γισε καὶ οὔτε τέλος ἡ ἀπόφασις τῶν Μεσολογγιτῶν ὅπως ἀμυνθοῦν
ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν, δὲν ἴσχυσε νὰ τὰς μεταβάλῃ. Οὐδεὶς δὲ πα-
·ρῶν ὑπεσιῆλθε σπουδαιότερος προηγουμένου τοιοῦτου· ἡ ὀχύρωσις
·ἦτο ἡ αὐτὴ· οἱ Μεσολογγῖται οἱ αὐτοί· αἱ ἐχθρικοὶ δυνάμεις αἱ αὐ-
·ται καὶ αἱ ζητούμεναι ἐνισχύσεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦσαν ὑπέρτεραι
·ἐκείνων τὰς ὁποίας εἶχε καὶ ἀφήκε νὰ διασκορπισθοῦν. Τὸ δὲ σπου-
·δαιότερον ὄλων ἐγνώριζεν ὅτι διὰ νὰ φθάσουν αὐταὶ ἐχρειάζετο χρο-
·νικὸν διάστημα πλεόν τοῦ μηνός—Ἡ τὴν 27 Ὀκτωβρίου σταλεῖσα
·ἐπιστολὴ του ἐλήφθη ἀπὸ τὴν Διοίκησιν τὴν 14 Νοεμβρίου—Ἐπο-
·μένως τὸ ἱστορούμενον ὅτι κατόρθωσε διὰ πλαστῶν διαπραγματεύ-
·σεων διεξαχθεισῶν ὑπὸ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη νὰ κερδίσῃ τὸν ἀπαι-
·τούμενον χρόνον ὅπως φθάσουν αἱ ἐνισχύσεις, ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν
·λογικὴν, ἀφοῦ ἦτο ἀδύνατον καὶ πρὸς στιγμὴν νὰ σκεφθῇ ὅτι ἦτο
·δυνατὸν νὰ παρατείνῃ ταύτας ἐπὶ τόσον μακρὸν χρονικὸν διάστημα.
·Τότε διατὶ ἀπέστειλε τὴν ἐπιστολήν; διότι ὑπελόγιζεν ὅτι οἱ βλέπον-
·τες εἰς τὴν ἐπιστολήν του νεκρωμένον τὸν κόσμον, θὰ ἠῦχοντο, μὴ
·δυνατῆς πλεον ἐγκαίρου βοηθείας, τὰ ἀποτελέσματα τῆς καταστροφῆς
·νὰ εἶνε ὅσον τὸ δυνατόν μικρότερα. Πεισιμένως περὶ τοῦ ἀδυνά-
·του τῆς ἀντιστάσεως καὶ πληροφορηθεὶς τὰς εὐνοϊκωτάτας τοῦ ἐχ-
·θροῦ προτάσεις, σπεύδει νὰ γράψῃ παρουσιάζων νεκρωμένους τοὺς
·ἀποκρούσαντας τὴν διήμερον ἐχθρικὴν ἐπίθεσιν καὶ περιφρονητικῶς
·τὰς πρὸς συνθηκολόγησιν προτάσεις ἀπόρριψαντας, ὅπως προσκομί-

ση εἰς ἑαυτὸν δόξαν διὰ συνθηκολογήσεως ὑπὸ τόσον εὐνοϊκοὺς ὄρους.

Ἄλλὰ τὰ καταπλεύσαντα τὴν 8 Νοεμβρίου (1) καὶ λύσαντα τὸν ἀποκλεισμόν 7 ὑδροϊκὰ πλοῖα; βεβαίως δὲν ἦσαν τὰ ἀναμενόμενα ἀφοῦ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μαυροκορδάτου ἐλήφθη ἀπὸ τὴν Διοίκησιν τὴν 14ην Νοεμβρίου· τοῦ τυχαίου ὅμως αὐτῶν κατάπλου ἐπωφεληθεὶς ὁ Μαυροκορδάτος ἐνεφάνισεν ὡς πλαστὰς πραγματικὰς διαπραγματεύσεις τὰς ὁποίας διέκοψεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν ὡς περιέσωσεν ἡ παράδοσις.

Ὁ ὄγκος τῆς περιωπῆς του· ἡ ἐξουσία τὴν ὁποίαν ἦτο περιβεβλημένος, τὰ δημοσιογραφικὰ μέσα τὰ ὁποῖα διέθετε καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ ἀτμόσφαιρα μὲ τὰς ἀναθυμιάσεις τῆς προσφάτου δουλείας, τοῦ τὸ ἐπέτρεψαν.

Τὸ ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἦσαν πραγματικαί, ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Τρικούπη (2) ἐκ τῆς ὁποίας πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ ἀντιπροσωπεύων εἰς αὐτὰς τοὺς ἐχθροὺς Ἄγγελος Βασιάρης «ἐγγυᾶτο ἐξ ὀνόματος τῶν πασάδων ὄχι μόνον γενικὴν καὶ τελείαν ἀμνηστίαν ἀλλὰ καὶ ἄδειαν ν' ἀναχωρήσωσι ἀνεπηρέαστοι, ὁ πρόεδρος, ὁ Μάρκος καὶ ὅσοι ἄλλοι ὑπόπτευσον τὴν ὁργὴν τῶν πασάδων... Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ ἐγκλειστοὶ καὶ ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἡ ἀναβολὴ τοὺς ὠφέλει περιμένοντας ἔξωθεν βοήθειαν διὰ ξηραῖς καὶ θαλάσσης ἔκριναν εὐλογον νὰ μὴ ἀπορρίψωσιν ἀποτόμως τὰς περὶ συμβιβασμοῦ προτάσεις ἀλλὰ νὰ προβάλωσιν ἄλλας δυσπαραδέκτους. Μετὰ τινων δὲ ἡμερῶν διαπραγματεύσειν ἐσυμβιβιάσθη διὰ λόγου ν' ἀναχωρήσωσιν εἰς Πελοπόννησον ἀνεπηρέαστοι ὁ Πρόεδρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ὁ Μάρκος ὁ Κίτσος, οἱ προεστῶτες καὶ τριακόσαι οἰκογένειαι αἱ εὐπορώτεραι... ἐσυμβιβιάσθη δὲ καὶ ὀκταήμερος ἀναχωρῆσι πρὸς εὐρεσιν τῶν ἐπιμετακομίσει πλοίων...».

Ἀφοῦ διὰ τῶν προτάσεων τοῦ ἐχθροῦ παρεχωρήθη, εὐθύς ἀμέσως ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ παραχωρηθῆ καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ μόνος ἀπομένων δυσπαραδέκτος ὅρος ὅπως προταθῆ ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ λύσις τῆς πολιορκίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πιστευθῆ ὅτι ὁ Τρικούπης ἐπίστευεν τὰ ὅσα ἐπὶ τούτου ἔγραψεν καὶ σοβαρῶς ἐπληροφῶρει ὅτι ἐχρειάσθησαν ἡμερῶν διαπραγματεύσεις διὰ νὰ μερικευθῆ τὸ

1) Τρικούπη Β.σ. 347.

2) Τ. Β. σ. 346.

γενικόν «καὶ ὅσοι ἐφοβοῦντο τὴν ὄργην τῶν πασάδων». Εἶνε δὲ τελείως ἀδυνατον νὰ πιστευθῆ ὅτι ἐσυμβιβάσθη ὀκταήμερος ἀνακωχὴ πρὸς εὐρεσιν τῶν ἐπὶ μετακομίσει πλοίων, ἀφοῦ ὑπῆρχον τὰ ἀποκλείοντα τὸ Μεσολόγγι Τουρκικὰ καὶ ὅτι προκειμένου περὶ ἄλλων ἔ-στια καὶ οὐδετέρων, ὁ ἐχθρὸς δὲν θὰ εἶχε τὴν στοιχειώδη πρόνοιαν νὰ λάβῃ ὁμήρους, ἀφοῦ ἀπὸ στειγμῆς εἰς στειγμὴν ἠδύνατο καταπλέοντα ἑλληνικὰ πλοῖα νὰ λύσουν τὸν ἀποκλεισμὸν καὶ ν' ἀποβιβάσουν ἐνισχύσεις.

Ὁ Τρικούπης ἐπίσης λέγει ὅτι ἡ μεταξὺ Ἄγου καὶ Μάρκου συνάντησις διὰ τὰς διαπραγματεύσεις ἐγένετο «εἰς βολὴν πιστόλας ἀπὸ τοῦ ὀχυρώματος» δηλαδὴ ἐν ὄψει ὕλων. Ἐὰν τοῦτο εἶνε ἀκριβές, τότε ἡ παρέμβασις τοῦ Ραζῆ-Κότσικα εἰς τὰς διαπραγματεύσεις αὐτὰς ἢ εἶνε μῦθος ἢ οὗτος δὲν ἦτο ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν ἀλλ' ἀπλοῦς τις δημαγωγὸς δημιουργῶν ἐκ τοῦ μηδενός. Καὶ πλασταὶ ὅμως ἂν ἦσαν αἱ διαπραγματεύσεις κατὰ μείζονα λόγον ἢ συνάντησις αὕτη δὲν ὄφειλε νὰ λάβῃ χώραν φανερά, ὅπως μὴ κινηθῆ δυσπιστία τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῆς ἀποτόμου μεταβολῆς τῆς γνώμης τῶν ἀποροισάντων τὰς προτάσεις του Μεσολογγιτῶν. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Τρικούπης εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀφηγήσεώς του, θέλων νὰ δικαιολογήσῃ γεγονὸς ἀποκαλύπτων τὸ εἶδος τῶν διαπραγματεύσεων, ἀναγκάζεται νὰ γράψῃ «Ἐν τοσοῦτῳ ἡ ἀνακωχὴ αὕτη καὶ ἡ προθεσμία ἐχρησίμευαν πρὸς ἐνδυνάμωσιν τοῦ ὀχυρώματος ἐν γνώσει καὶ ἀδείᾳ τοῦ Βρυώνη πιστεύοντος τοὺς παραγγέλλοντας ἔσωθην, ὅτι ἀναγκαῖον ἦτο νὰ ἀποκοιμίζωσι τοιουτοτρόπως τὸν λαὸν ὅστις δὲν ἔπρεπε νὰ μάθῃ πρὶν ἔλθῃ ἡ ὥρα ὅσα ἐσυμβιβάσθησαν». Ἐπομένως ἡ μεταξὺ Μάρκου καὶ Ἄγου συνάντησις δὲν ἐγένετο φανερά καὶ ἡ ἀνακωχὴ καὶ ἡ προθεσμία ἐδόθη ὅπως δοθῆ καιρὸς καὶ μεταπεισθῆ ὁ λαὸς τοῦ Μεσολογγίου. Καὶ ὁ Τρικούπης ἐξακολουθεῖ. «... Ἡ τρίτη ἡμέρα τῆς ἀνακωχῆς ἦτοι ἡ 8 Νοεμβρίου ἐγένετο ἡμέρα χαρᾶς, διότι ἐφάνησαν ἔξωθεν τῆς πόλεως ἑπτὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα ἀποδιώξαντα διὰ μόνου τοῦ ἐμφανισμοῦ των τὰ ὑπὸ τὸν Ἰσοῦφην Τουρκικά... διεβιβάσθησαν τὴν 11 ἀπὸ Πελοποννήσου εἰς Μεσολόγγιον ἐπὶ τεσσάρων ἐκ τῶν προρηθέντων πλοίων 700 Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Πετρομπέην, τὸν Ζαίμην καὶ τὸν Κανέλλον Δεληγιάννην... Ὁ Ἄγος ἀνήσυχος δι' ὅσα ἔβλεπεν καὶ ἤκουεν, ἦλθεν εἰς λόγους βαρεῖς μετὰ τοῦ Μάρκου· οὗτος δὲ ὑποπτεύων μὴ πάθῃ ὡς ἀπατήσας τοὺς Τούρκους, ὑπεκρίθη ὅτι οἱ ἔγκλειστοι ἔτοιμοι ἦσαν νὰ στείλωσι ἰκέτας εἰς προσκύνησιν τῶν πασάδων. Ὑπερεχάρησαν οἱ πασάδες ἐπὶ τῇ

φαιδρῶ ταύτη ἀγγελία καὶ ἠτοιμάσθησαν τὰ πάντα πρὸς δεξιῶσιν τῶν ἱκετῶν, ... οἱ κύρυκες περιφερόμενοι διεσάλπιζον τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως... Ὁ Βαρνακιώτης διετάχθη νὰ προῦπαντήσῃ τοὺς προσερχομένους. Ἐν τοσοῦτῳ ἡ ὥρα παρήρχετο καὶ οὐδεὶς προσήρχετο. Ἀδημονοῦντες ἡ πασάδες διὰ τὴν τόσῃν βραδύτητα εἶδαν ἄνθρωπον προσερχόμενον ἐκ τῆς πόλεως παρ' οὗ ἔλαβον γράμμα λέγον «ἂν θέλετε τὸν τόπον μας ἔλατε νὰ τὸν πάρετε».

Διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ παταγωδῶς ἔξωτερικευθὲν τοῦτο γεγονός καταφεύγει εἰς τὸ ἀδικαιολόγητον ὅτι ὁ Μάρκος ὑποπτεύων μήπως πάθῃ ὡς ἔξαπατήσας τοὺς ἐχθροὺς, τοὺς ἐξηπάτησε περισσότερον. Καὶ διὰ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἔξ αὐτοῦ καὶ μόνοι τοῦ λόγου ἔλαβον χώραν αἱ προετοιμασίαι τοῦ ἐχθροῦ διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ἱκετῶν τὰς μεταθέτει τὴν ἡμέραν τῆς ἀφίξεως τῶν ἐπικουριῶν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐξηγῇ τίνα λόγον εἶχεν ἡ συνάντησις Μάρκου καὶ Ἄγον διὰ διαπραγματεύσεις αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἑαυτῶν εἶχον πλεον διακοπῇ, μετὴν λύσιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ ὑπὸ τῶν ἑπτὰ Ὑδραϊκῶν πλοίων. Διότι καὶ ἂν παραδεχθῶμεν γλυκύν, συγκαταβατικὸν καὶ ἡλίθιον ἀκόμη τὸν Βρυώνην ὡς τὸν ἐμφανίζει εἰς τὰς διαπραγματεύσεις αὐτὰς ὁ Τρικούπης, ζητῶν νὰ δικαιολογήσῃ τὰ ἀδικαιολόγητα, (1) πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ἐπίσης ἡλίθιους καὶ τὸν Ἄγον καὶ τὸν Κιουταχῆν καὶ ἀκόμη καὶ τὸν Μάρκον μεταβαίνοντα ἔντὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου—ποῦ ἄλλοῦ θὰ ἐφοβεῖτο μήπως πάθῃ ὡς ἔξαπατήσας τοὺς Τούρκους—ἀπὸ τὸ ὅποιον δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ εἶχε γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ ἀφίξις τῶν ἐπικουριῶν εἰς τοὺς πολιορκημένους. Ἐπομένως ἡ προσπάθεια τοῦ Τρικούπη ὅπως ἐμφανίσῃ φανερὰς τὰς διαπραγματεύσεις καὶ τὸ γεγονός τῆς προετοιμασίας τοῦ ἐχθροῦ διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ἱκετῶν, τὸ ὅποιον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λάβῃ χώραν μετὰ τὴν λύσιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ ὑπὸ τῶν 7 Ὑδραϊκῶν πλοίων, ἐπιβεβαιοῖ τὴν παράδοσιν, ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἦσαν πραγματικαὶ καὶ διεκόπησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν, ἐξεγείραντος τὸν λαὸν τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἀποστείλαντος εἰς τὸν ἀναμέ-

---

1) Τὸ λεγόμενον ὅτι ὁ σκορπίσας τὰ Ρουμελικὰ σώματα καὶ κατὰ πόδας διώξας τοὺς ἐλαχίστους ὑπὸ τὸν Μάρκον καὶ Κίτσον καταφυγόντας εἰς Μεσολόγγι μέχρι τῆς χθὲς κυρίαρχος ἐχθρὸς ἠγνόει τὰς ἐκεῖ ὑπαρχούσας δυνάμεις, δὲν εἶνε σοβαροφανές. Ὅπως ἐπίσης δὲν εἶνε τοιοῦτον ὅτι ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις κηδόμενος τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως διὰ τὴν ἐκεῖ παραμονὴν τοῦ στρατοῦ του, ἀφοῦ δὲν ἦτο ποτὲ δυνατόν μία νικηφόρος ἐφοδος νὰ ἐπιφέρῃ τοιαύτας μεγάλας καταστροφάς.

νοντα τὸς ἰκέτας ἐχθρὸν τὴν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ἐπιστολὴν (¹).

Αἱ περιέργοι ὅμως διὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν ἀνευ λόγου λεπτομέρειαι καὶ ἀντιφάσεις τοῦ δεινοῦ περὶ τὸ λέγειν καὶ γράφειν Τρικούπη καὶ μάλιστα περὶ πραγμάτων τὰ ὁποῖα οὐδενὸς ἀντιλέγοντος ἐπισήμως, εἶχον διαφημισθῆ καὶ πιστεῦσθῆ, εἰς ἓν καὶ μόνον δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν. Ὁμόφρων καὶ γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῆ τοῦ Μαυροκορδάτου εὗρισκων ἑαυτὸν ἀναρμόδιον ὅπως τοῦ ἀφαιρέσῃ τὴν δόξαν τὴν ὁποίαν εἶχε κατορθώσει νὰ περιβληθῆ, προετίμησε παρουσιάσων τὰ πράγματα ὡς παρ' ἐκείνου εἶχον διαμορφωθῆ, νὰ παρέχῃ συγχρόνως καὶ τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ἀπασχοληθῆ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος, ὅπως ἀναστηλώσῃ τὴν ἀλήθειαν. Καὶ τοῦτο προσεπιμαρτυρεῖ ὁ προαναφερθεὶς ἐπίλογος τῆς ἱστορίας του ὁ ἀνατρέπων τὸ σχετικὸν μὲ τὸ Μεσολόγγι κείμενον ταύτης.

Ἐὰν ὅμως ὁ Μαυροκορδάτος κατώρθωσε νὰ περιβληθῆ τὴν δόξαν τοῦ Μεσολογγίου, ὁ πρῶν κυρίαρχος ἐχθρὸς εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογγιτῶν ἀπέδωκε τὴν ἀποτυχίαν ὅπως καταλάβῃ τὸ Μεσολόγγι. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν ἄλλως νὰ ἐξηγηθῆ ὅτι ὁ Μεχμέτ Ἄλῃ πασᾶς τῆς Αἰγύπτου ἐπικειμένης τῆς ἐκστρατείας τοῦ υἱοῦ του Ἰμπραήμ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀποστέλλων διὰ τοῦ Κυπρίου Χαμολέοντος ἐπιστολὰς διὰ τῶν ὁποίων ὑπέσχετο δόξαν καὶ πλοῦτη εἰς τὰς κορυφὰς τῆς Πελοποννήσου Πετρόμπεην, Θ. Κολοκοτρώνην καὶ Γ. Σισίνην, ἐὰν συνέτρεχον νὰ ὑποταχθῆ ἢ Ἑλλὰς εἰς αὐτόν, ἐπροτίμησεν ἔξ ὅλων τῶν Στερεολαδιτῶν νὰ ἀποτανθῆ μόνον εἰς τὸν Ραζή-Κότσικαν (²).

Ὁ κ. Στασινόπουλος γράφει (³) ὅτι τὴν δύναμιν τούτου κατέστησαν γνωστὴν εἰς τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου, οἱ ὑπηρετήσαντες ἄλλοτε ὑπὸ τὰς διαταγὰς του καὶ ἐξακολουθοῦντες νὰ ἔχουν μετ' αὐτοῦ ἀλληλογραφίαν Βρυώνης καὶ Κιουταχῆς.

Ὁ Χαμολέων συνελήφθη ἐν Μεσολογγίῳ, ἐγένοντο δι' αὐτὸν ἀνακρίσεις καὶ παρεπέμφθη εἰς δίκην. Ἀντίγραφα μέρους τῶν ἀνακρίσεων καὶ τοῦ ἀπὸ 6 Νοεμβρίου 1825 παραπεμπτικοῦ δι' αὐτὸν βο υ-

---

1) Ἐφ. «Ἐστία» τῆς 24 Ἰανουαρίου 1904—Κ. Στασινοπούλου «Μεσολογγίται» σελ. 46. I. Ἰωαννίδη πολιορκίαι καὶ ἔξοδος Μεσολογγίου. σ. 6.

2) «Μεσολογγίται» σελ. 5, 92, 124.

3) «Μεσολογγίται» σ. 92.

λεύματος υπογεγραμμένου ἀπὸ τοὺς Α. Γουζέλην, Κ. Πολυάδην καὶ Ἰω. Γ. Οἰκονομίδην, ἐξελεγχθέντα ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάν. Βλαχογιάννη εἶνε κατατεθειμένα εἰς τὰ Ἄρχεῖα τοῦ Κράτους.

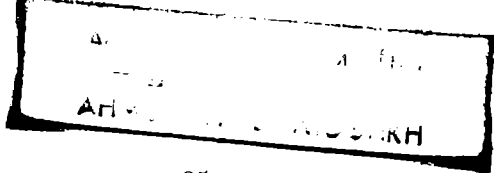
Εἰς τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους προανέφερα, ἔνεκα τῶν ὁποίων δὲν ἐγένοντο γνωστὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ πέραν τῶν στενῶν τοῦ Μεσολογγίου ὁρίων, πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι πάντες οἱ διοριζόμενοι διοικητικοὶ ὑπάλληλοι ἦσαν ὄργανα τοῦ Μαυροκορδάτου· πόθεν ν' ἀκουσθῇ διαμαρτυρία τῶν Μεσολογιτῶν ἀφοῦ καὶ ὁ Τύπος ἦτο ἰδικός του; Οἱ τὸ Μεσολόγγι ἐπισκεπτόμενοι ξένοι μὲ τοὺς ὑπαλλήλους τούτους κατ' ἀνάγκην ἤρχοντο εἰς συνάφειαν καὶ αὐτοὶ ἐκανόνιζον τὰς σχέσεις των· καὶ τὰς περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων ἀντιλήψεις των. Ὁ Κοκκίνης, ὄργανον τοῦ Μαυροκορδάτου, ἀναλαβὼν τὴν νέαν τοῦ Μεσολογγίου ὀχύρωσιν ὀνοματοθετήσας κατὰ βούλησιν τοὺς διαφόρους προμαχῶνας μὲ ξενικὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ὀνόματα καὶ μὴ λησμονήσας οὐδὲ τὸν θεῖον αὐτοῦ Ἀντώνιον Κοκκίνην, οὔτε καὶ τὸν μακρὰν τῆς Ἑλλάδος διαμένοντα φίλον τοῦ Μαυροκορδάτου Ἐπίσκοπον Ἰγνατίον, ἓνα τῶν προμαχῶνων τούτων ἐβάπτισε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μακροῦ.

Ὁ Μακροῦ δὲν εἶχε διακριθῆ περισσότερον τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ὥστε νὰ δικαιολογῆται ἡ διάκρισις αὕτη. Τὰ ὀνόματα τοῦ Τσόγκα, τοῦ Βλαχοπούλου, τοῦ Γρίβα, διὰ νὰ μὴ ἀναφέρω τὸν συκοφαντηθέντα Καραϊσκάκη - τοῦ Τζαβέλλα, εἶχον μεγαλειτέραν βαρύτητα τοῦ ἰδικοῦ του.

Ἄλλ' ὁ Μακροῦ ἦτο ὀπλαρχηγὸς τοῦ γειτονεύοντος μὲ τὸ Μεσολόγγι Ζυγοῦ, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογιτῶν δὲν εἶχε ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τῆς Διοικήσεως ὡς τοιοῦτος καὶ ἀνεφέραμεν πόσαι διαδικασίαι ἐχρησιάσθησαν διὰ νὰ τοῦ ἀπονεμηθῇ ὁ βαθμὸς τοῦ στρατηγοῦ τέλος Αὐγούστου 1826· τί φυσικώτερον ἐπομένως νὰ ἐκληφθῇ ὅτι ἡ τιμὴ αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τῶν Μεσολογιτῶν εἰς τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Μακροῦν. Καὶ ἐπειδὴ οὗτος δὲν ἦτο εἰς τὸ Μεσολόγγι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πρώτης πολιορκίας νὰ μὴν ἀμφισβητεῖται ὅτι ἡ πρωτοβουλία ὀλόκληρος διὰ τὴν ἐκεῖ ἄμυναν ἀνήκεν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον.⁽¹⁾ Καὶ ἰδοὺ καὶ

---

1) Τὸ ἀποδεδειγμένον ὅτι οἱ Μεσολογιτῆται δυσμενέστατα εἶχον πρὸς τὸν Μακροῦν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς παρουσίας μου συμβολῆς. Ὅσον δ' ἀφορᾷ ὅτι ἡ ὀπλαρχηγία του περιορίζετο μόνον εἰς τὴν Ζυγὸν βεβαιοὶ καὶ τὸ ἐπόμενον ἔγγραφον:

ὁ λόγος διὰ τὸν ὅποιον ὁ Τρικούπης παρέλειψε νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐν Βασιλαδίῳ ἀμύνης καὶ τῶν τριακοσίων δυναμένων νὰ φέρουν ὄπλα κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν Μεσολογγιῶν (1) ὡς καὶ τοῦ εἰς τὴν κατὰ τὸ 1823 πολιορκίαν τοῦ Σκόδρα τοιοῦτου, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀνιδιοτελεῆ μαρτυρίαν τοῦ Γ. Δάτσικα μανθάνομεν (2) ὅτι οὗτος ἔλαβε μέρος «εἰς τὴν Δευτέραν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου ἐπὶ Σκόδρα πασᾶ κατὰ τὸ ἔτος 1823 ἐπὶ μῆνας ὀκτὼ πολιορκία ἐνίκησαμεν καὶ διελύθη ἡ πολιορκία ὑπὸ τοῦ *κότσικα*».

Ἀριθ. 96. Πρὸς τὸν Γενναιότατον στρατηγὸν Δημήτριον Μακρῆν.

Κατὰ διαταγὴν τὴν ὅποιαν καὶ διὰ στόματος ἐλάβετε ἐπειδὴ εἶνε ἀνάγκη εἰς Βάλτο νὰ ξεκινήσετε ἀμέσως μὲ ὄσους περισσοτέρους ἤμπορέσετε διὰ Λιγοβίτζι, ἀπὸ ἐκεῖ ἀγροικῆσθε καὶ μὲ τὸν στρατηγὸν Τζόγκαν πρὸς τὸν ὅποιον ἔγραψα νὰ καταβῆ εἰς Καρβασαράν διὰ νὰ προφθάσητε εἰς βοήθειαν τοῦ στρατηγοῦ Ἄνδρέα ἐγὼ περνῶ εἰς Ἀνατολικὸν διὰ νὰ ἐβγάλω καὶ ἀπὸ ἐκεῖ τὸν χιλίαρχον Δήμον Τζέλιον καὶ ὄσους ἄλλους εἶνε ἡ γεννιότης σου δὲ καθὼς σᾶς ὠμίλησα νὰ διορίσετε *νὰ εὔγουν οἱ Ζυγιῶται* ὄσοι περισσότεροι εἶναι δυνατόν.

Μεσολόγγιον 18 Ἰουλίου 1824

1. *Μαυροκορδαῖος*

Εἰς τὰ ἀρχεῖα, ἐπίσης τοῦ Κράτους, θπάρχει ἐπιστολὴ ἀπὸ 29 Μαῖο 1823 τῶν ἀρμοστῶν τῆς Δ. Ἑλλάδος Ι. Παπαδάκη, Τ. Μαγγίνα καὶ Α. Βλαχοπούλου πρὸς τὸν Μαυροκορδαῖον εἰς τὴν ὅποιαν μεταξὺ ἄλλων γράφουσι «Ἡ ὀχύρωσις προβαίνει μέσα εἰς 8 ἡμέρας εἶνε εἰς κατάστασιν νὰ διαφεντευθῆ ἡ πόλις ἤδη τειχιζοῦν τὴν ἐσκάρωσιν τῆς Βασιτίου Μακρῆ. Περὶ συνεισφορᾶς δὲν παύομεν πᾶσαν ὥραν προτρέποντες ἀλλ' ἡμέραν παρ' ἡμέραν ἀναβάλλεται ἐξ αἰτίας τοῦ Κότζικα καὶ μ' ὅλον τοῦτο ἐλπίζομεν ὅτι θέλει κατορθωθεῖ». Καὶ ἡ δυστροπίσ ἐκείνων οἱ ὅποιοι καὶ προηγουμένως καὶ μελλοντικῶς τόσα ἐθυσίασαν διὰ τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως τῶν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδοθῆ ἄλλοῦ παρὰ εἰς δυσφορίαν τὴν ὅποιαν ἐγέννησεν ἡ παραγράφουσα τὴν κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν δρᾶσιν των, ὀνομασία τῶν προμαχώνων. Οἱ ἐμπροσωποῦντες τὸν Μαυροκορδαῖον δὲν ἀνέφερον τὰ πραγματικά αἰτία τῶν ἐν Μεσολογγίῳ διατρεχόντων. Τὴν προαναφερθεῖσαν στάσιν τῆς ὁποίας κορυφαῖος ἦτο ὁ Ραζῆ-Κότσικας ἐναντίον τῶν μὴ ἐντοπιῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων, ὁ Ἰ. Παπαδάκης ἀποδίδει εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἀγενοῦς Ἀναστ. Παπαλουκᾶ παραγωνισθέντων τῶν εὐγενῶν τοιοῦτων. Οἱ Παπαλουκάδες ἦσαν ἐκ τῶν ἐγκριτοτέρων οἰκογενειῶν τοῦ Μεσολογγίου καὶ αὐτὸς ὁ Παπαδάκης πληροφορεῖ ὅτι οἱ στασιασταὶ διώρισαν ἐπιστάτην τὸν Πάνον Παπαλουκᾶν.

1) Τ. Β. σ. 344.

2) Ἀρχεῖον Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας ἀριθ. 18210.

Προτού πραγματευθῶ τι κατὰ τὴν ἔξοδον συμβάντα ἐπάναγκες κρίνω διὰ τὴν μὴ γεννηθῆ ἄμφισβήτησις ἐπὶ τῶν πορισμάτων μου, ὅπως ἐξετάσω τὰ μόνα δημοσιευθέντα ἀπομνημονεύματα τῆς μεγάλης τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας Μίχου καὶ Σπυρομίλιου καὶ ὁ ἀναγνώστης ἄς κρίνῃ τὸ ποσὸν τῆς πίστεως τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ δίδεται εἰς αὐτά.

Τὸν Ἰ. Αθ. Ραζηκότσικαν ἀναγράφει ὁ Μίχος ὡς «σωματάρχην καὶ οὗτον τῶν Μεσολογγιτῶν» προτάσων αὐτοῦ πάντοτε τὸν φρουραρχὸν καὶ ἀρχηγὸν τοῦ πυροβολικοῦ Μητρὸν Δεληγιώργην.

Εἰς τὸν ὑπάρχοντα ἐν τῷ Ἐθνολογικῷ Μουσείῳ κατάλογον φωνευθέντων καὶ πληρωθέντων μέχρι 26 Αὐγούστου 1825 ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Ἰ. Αθ. Ραζηκότσικα ἀναγράφονται *καὶ οἱ πυροβοληταὶ* καὶ μεταξὺ τῶν πληρωθέντων οἱ Γιαννάκης Ραζῆ-Κότσικας καὶ Σπύρος Πεταλούδης, τὴν δὲ ἀκρίβειαν τοῦ καταλόγου τούτου βεβαιοῦ διὰ τῆς ὑπογραφῆς του καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Μητρὸς Δεληγιώργης.

Ἄλλὰ καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Μίχος πιθανῶς νὰ ἤγνόει τὴν μεταξὺ τῶν Μεσολογγιτῶν κρατοῦσαν ἱεραρχίαν ἐγνώριζεν ὅμως ἀνάγνωσιν καὶ τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά» τὰ ὁποῖα εἶχεν ὑπ' ὄψιν, γράφουν εἰς τὰς ἐκάστοτε ἀπωλείας τῶν διαφόρων σωμάτων «ἐκ δὲ τοῦ ὄπλαρχηγοῦ τῶν ἐντοπίων Ἰ. Αθ. Ραζηκότσικα....» (1) ἐν' ᾧ ἐὰν ἦτο καὶ οὗτος ἀπλοῦς σωματάρχης θὰ ἔγραφον «ἐκ τοῦ ἐντοπίου ὄπλαρχηγοῦ».

Εἰς τὴν σελίδα 21 λέγει ὅτι τὴν 11 Ἰουλίου «οἱ ἐχθροὶ ἔστειλαν μίαν ἐπταμελῆ ἐπιτροπὴν προτείνοντες συνθήκην καὶ ἐκ μέρους τῆς φρουρᾶς ἐξῆλθον εἰς συνέντευξιν οἱ σωματάρχαι Νότης Βότσαρης, Μητσοῦς Κοντογιάννης, Ἀνδρέας Ἰσκος, Λάμπρος Βέικος, Ν. Στουρνάρας Γ. Βάγιας καὶ Ἰ. Αθ. Ψαροδημος». Διὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ὁ Σπυρομίλιος πληροφορεῖ (2) ὅτι ἐπεφορτίσθησαν ὁ στρατηγὸς Νότης Μπότσαρης καὶ ὁ Ἰ. Αθ. Ραζηκότσικας μ' ἄλλους πέντε. Εἰς διατριβὴν δημοσιευθεῖσαν ἐναντίον τοῦ κατὰ τὸ 1838 Δημάρχου Μεσολογγίου Δ. Καψάλη ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην πολιορκίαν ὑπηρετεῖ εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κιουταχῆ, ἀπαντοῦν εἰς τὴν αὐτὴν ἐφημερίδα «Αἰὼν» τῆς 1 Ἰανουαρίου, 1839. «Ὁ κ. Δημήτριος Καψάλης....

1) 20 Αὐγ. καὶ 10 Σεπτεμβρίου 1825.

2) Σελ. 37.

καθ' ὃν καιρὸν ἐπολιορκεῖτο τὸ Μεσολογγίον ἐφέρθη διὰ προσταγῆς τοῦ Κιουταχῆ ἀπὸ Ἰωάννινα εἰς τὴν πολιορκίαν ἐπὶ σκοπῶ τοῦ νὰ κατορθώσῃ τὴν παράδοσιν τοῦ Μεσολογγίου... Ἐπὶ Καψάλης... εἰς τὴν πρώτην μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Α. Ραζηκότσικα ὁμίλιαν καθ' ἣν στιγμὴν ἐνηγκαλιζόμενοι ἠσπάζοντο ἔθεσεν ἐπιτηδεῖως ἐντὸς τοῦ κόλπου τοῦ ἔκθεσιν ἀποβλέπουσαν τὴν κατάστασιν τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου... Ἐκπορευθεὶς κατὰ τὴν μυστικὴν ὁμολογίαν τοῦ στρατηγοῦ Ἀθ. Ραζηκότσικα καὶ μάλιστα διὰ προτροπῆς τοῦ ἰδίου μένων ἐκτὸς τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου ὁ Καψάλης ἔγραψε συνεχῶς τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ περιτυλίγων αὐτὴν μὲ λίθον ἔρριπτε διὰ νυκτὸς ἐντὸς τοῦ φρουρίου...» Ἡ ἀνταπάντησις εἰς τὴν αὐτὴν ἐφημερίδα τῆς 12 Φεβρουαρίου 1839 ἀποδεικνύει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Μίχου καὶ Σπυρομίλιου ἀναφερομένης πρεσβείας. Ἐπὶ καὶ πῶς ἦτο δυνατόν εἰς τοιαύτης φύσεως συνεντεύξεις νὰ μὴ λαμβάνῃ μέρος ὁ ἀρχηγὸς τῆς πολιορκουμένης πόλεως καὶ ὅταν μάλιστα εἶχε καὶ τὸ χάρισμα τῆς πειστικῆς εὐγλωττίας (1) καὶ νὰ προτιμᾶται ἀντὶ αὐτοῦ ὁ Γ. Βάγιας ὁ ὁποῖος ἂν καὶ προϋστάμενος τοῦ Μίχου δὲν ἦτο σωματάρχης ἀλλ' ὑποσωματάρχης τοῦ Γ. Κίτσου (2).

Εἰς τὴν σελίδα 31 ὁ Μίχος γράφει «Τότε δὲ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στολίσκου Μαχμουτ Καπετάνιος ἔστειλεν εἰς τὴν φρουρὰν ἐπιστολὴν προτείνων συνθήκας ἀλλ' ἔλαβεν ἀπάντησιν ὅτι ἡ φρουρὰ θὰ πολεμήσῃ μέχρι ἐσχάτων». Διὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν ὁ Σπυρομίλιος γράφει (3) ὅτι ἀντεπροσώπευσε τὴν φρουρὰν ὁ Ἀθ. Ραζηκότσικας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ὁμοίας φύσεως περιστάσεις ἐν ἐπιγνώσει ὁ Μίχος ὑποκαθιστᾷ τὸ ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογγιῶν διὰ τοῦ Γ. Βάγια ἢ τὸν ἀποσιωπᾷ.

Εἰς τὴν σελίδα 23 σημειώσιν 1 γράφει «Ὀλίγοι τινὲς τῶν διασημοτέρων σωματάρχων... καὶ μάλιστα εἰς ἕξ αὐτῶν ὁ γεροντότερος εἶχεν εἰς χεῖρας τοῦ ἐτοιμὴν τὴν συνθήκην διὰ τὴν ἐνεργήσῃ τὴν ὑπογραφήν της. Τοῦτο ἐνοήσαντες οἱ πρόκριτοι Μεσολογγίται καὶ σωματάρχαι τῶν ἐνοπιῶν Μῆτρος Δεληγιώργης καὶ Ἀθ. Ραζηκότσικας ὡς καὶ οἱ λοιποὶ σωματάρχαι τῆς φρουρᾶς, οἱ τῆς Β ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τάξεως, ...ἐπαρουσιάσθησαν θαρραλέως εἰς τὴν κρίσιμον

1) Julius Millingen. Memoirs of the affairs of Greece p. 165.

2) Ἑλληνικά Χρονικά τῆς 10 Σεπτεμβρίου 1825.

3) Σελ. 39.

στιγμὴν καὶ ἀπειλήσαντες τοὺς κλονισθέντας ἔδωκαν διὰ τοῦ σωματάρχου Γεωργίου Βάγια τὴν ὀριστικὴν ταύτην καὶ πατριωτικὴν ἀπάντησιν».

Τὴν εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν ἐπέμβασιν ἢ παράδοσιν ἀποδίδει μόνον εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ αὐτὸν φέρει δώσαντα καὶ τὴν σχετικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν ἐχθρὸν (1). Τὸ προαναφερόμενον ἄρθρον «Οἱ Μεσολογγῖται ἀδικούμενοι» ἀναφέρει «Ἡ ἱστορία θέλει ὁμολογήσει δὲν ἀμφιβάλλομεν τὴν λυπηρὰν ἐκείνην ἐποχὴν καθ' ἣν γέροντές τινες συγκατένευσαν τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν Μεσολογγιτῶν· κανεῖς ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου ὄπλαρχηγῶν δύναται νὰ λησμονήσῃ τὴν περίστασιν ἐκείνην καὶ τί κατόρθωσεν ὁ ἀείμνηστος εὐφυῆς ἀρχηγὸς μας καὶ στρατηγὸς Α. Ραζηκότσικας». Ἰδιόχειρος σημείωσις τοῦ ποτὲ πρωθυπουργοῦ καὶ υἱοῦ τοῦ Μῆτρου Δεληγιώργη Ἐπαμεινώνδα πληροφορεῖ (2). «Ὅτε ὁ Νότης Βότσαρης καὶ ἄλλοι ἐκλιναν εἰς παράδοσιν, ὁ παιέρας συνέταξε κατάλογον πλαστόν, εἰς ὃν παρέστησεν ἀνώτερον τὸν ἀριθμὸν τῶν στρατιωτῶν (3), τὸν ἔδωκε τοῦ Κότσικα καὶ οὕτω ἐματαιώθη, τὸ σχέδιον τῆς παραδόσεως».

Ἐπομένως ὁ Δεληγιώργης ὄχι μόνον δὲν μετέβη ὁμοῦ μὲ τὸν Ραζηκότσικα, ὅπως γράφει ὁ Μίχος ἀλλὰ καὶ μετὰ ἔτη καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν τέκνων του συνομιλίας τὸν ἀνεγνώριζε προϊστάμενόν του (4).

Ὁ Μίχος εἰς τὰς σελίδας 46, 47, 48 γράφει ὅτι ὁ φρούραρχος Βασιλαδίου Παπαλουκάς ἐξήτησεν ἐνίσχυσιν καὶ εἰς τοῦτο εὐρέθησαν σύμφωνοι ὅλοι σχεδὸν οἱ σωματάρχαι τῆς φρουρᾶς συνελθόντες εἰς τὸ κατάστημα τῆς Διευθυντικῆς Ἐπιτροπῆς τὴν 24 Φεβρουαρίου 1826 καὶ πολλοὶ μάλιστα μετὰ τῶν ὁπιοίων καὶ ὁ φρούραρχος Μεσολογγίου καὶ ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Μῆτρος Δεληγιώργης ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ σπεύσουν ἐκεῖ «ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος Ραζηκό-

---

1) Α. Ἀντωνιάδου «Μεσολογγιάς» σ. 143. Κ. Ζησίου «Πάτρια». 15 Ἀυγούστου «Ἀθ. Ραζηκότσικας». Ἀντιστρατήγου Ἰωαννίδη «Πολιορκίαι καὶ ἔξοδος Μεσολογγίου» σ. 24 Κ. Στασινοπούλου «Μεσολογγῖται» σ. 95 καὶ 96.

2) «Μεσολογγῖται» 12).

3) Διὰ νὰ λάβουν οἱ ἐνδιαφερόμενοι περισσότερα ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν.

4) Ὁ Μῆτρος Δεληγιώργης ὀνομάσθη στρατηγὸς τέλη Σεπτεμβρίου 1825 μὲ μικρότερον ὅμως δικαίωμα στρατολογίας τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν, ὁ ὅποιος ἔλαβε τὸν αὐτὸν βαθμόν, ὡς προαναφέρθη, τέλος Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Τοῦτο, ὡς ἦτο πολὺ φυσικόν, οὐδόλως μετέβαλε τὴν ὑπὸ τῶν δίων καθιερωθεῖσαν ἱεραρχίαν.

τσικας, σωματόρχης και ούτος τῶν Μεσολογγιτῶν, ἐματαίωσε τὸ σκοπούμενον εἰπὼν, ὅτι οἱ ἐχθροὶ μετὰ τὴν διάβασιν τῶν ἡμετέρων θὰ γνωρίσουν και τὴν εἰσέτι εἰς αὐτοὺς ἄγνωστον πρὸς τὸ ὀχύρωμα τοῦτο δίοδον και θέλουν καταλάβει και αὐτήν, και οὕτω τὸ χρησιμώτατον τοῦτο ὀχύρωμα θέλει πέσει εἰς χεῖρας αὐτῶν διὰ τὴν ἔλειψιν τῶν τροφῶν και πολὺ περισσότερον τοῦ ὕδατος και ὅτι ὁ ἐν αὐτῇ ἀρχηγὸς τῆς φρουρᾶς ἀπολαμβάνων 150 στρατιωτῶν μισθοδοσίαν δύναται νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν θέσιν του. Ἡ διευθυντικὴ ὅμως ἐπιτροπὴ ἐνδοῦσα εἰς τὰς κατ' ἐπανάληψιν **δικαίας αἰτήσεις τοῦ φρουράρχου Βασιλαδίου** ἐξέδωκε διαταγὴν τὸ ἐσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας πρὸς τὸν ρηθέντα σωματόρχην Ἀθ. Ραζηκότσιαν προσκαλοῦσα αὐτὸν νὰ στείλῃ πεντήκοντα στρατιώτας εἰς ἐνδυνάμωσιν τοῦ Βασιλαδίου ἀλλ' οὗτος ὄχι μόνον δὲν ὑπήκουσεν ἀλλ' ἐξέσχισε και τὴν διαταγὴν και παρουσιασθεὶς κατόπιν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν εἶπεν, ὅτι ἂν οἱ ἐν Βασιλαδίῳ φρουροῦντες δὲν εἶνε ἱκανοὶ νὰ διατηρήσωσι τὴν θέσιν των, ἄς ἀποσυρθῶσι ὅλως διόλου ἀπὸ τὸ Βασιλάδιον και αὐτὸς πηγαίνει μόνος του και ὑπερασπίζεται τὴν θέσιν αὐτὴν. Τότε ὁ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ ρηθέντος φρουράρχου πρὸς ζήτησιν ἐπικουρίας ἀξιωματικὸς Σπῦρος Κορφιάτης διαμαρτυρηθεὶς ἐπέστρεψεν νυκτὸς εἰς Βασιλάδιον».

Τὸ Βασιλάδι ἐστερεῖτο και στερεῖται ὕδατος. Τὸ 1822 εἶχεν ἀποκροισθῆ ἐκεῖθεν και μὲ ὀλιγωτέρας δυνάμεις ἢ ἐπιχειρηθεῖσα ἀπόβασις τῶν συνηνωμένων δυνάμεων τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου. Οἱ νῦν ὑπερασπισταὶ του εἶχον πρό τινος ἀποκρούσει ἐλ σης τρεῖς τοιαύτας τοῦ ἐχθροῦ προσπαθείας (1) και τελευταίως ἡ φρουρὰ του εἶχεν ἐνισχυθῆ ἀπὸ τοὺς ὑπερασπιστὰς τῶν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ καταληφθεισῶν παρακειμένων νησίδων. Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ βεβαίως δὲν ἐπετρέπετο νὰ κατασταθῇ γνωστὴ εἰς τὸν ἐχθρὸν ἡ μυστικὴ δίοδος, νὰ διακινδυνευθῇ δηλαδὴ τὸ πᾶν χάριν πιστοποιημένης ἀνυπότακτου ἀνάγκης ἐνισχύσεως. Εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι τὸ Βασιλάδι δὲν ἔπεσεν ἀπὸ ἔλλειψιν ἀνδρῶν ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἔκκρηξιν τῶν πυρομαχικῶν του (2). Καὶ ὅμως ὁ Μίχος εἰς τὴν σημείωσιν 1 τῆς σελίδος 47 γράφει :

«Πολλοὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἄλωσιν τοῦ ὀχυρώματος τού-

1) «Ἑλληνικά Χρονικά» 7 Ἰουλίου, 1 Δεκεμβρίου 1825 και 2 Φεβρουαρίου 1826.

2) Κ. Στασινοπούλου «Μεσολόγγι».

του, ἐξέλαβον τὴν γνώμην τοῦ ρηθέντος σωματάρχου (Ραζηκότσικα) μὴ στηριζομένην εἰς τὴν εἰλικρίνειαν ἀλλ' ὑπαγορευομένην ἀπὸ πάθος κατὰ τοῦ σωματάρχου καὶ ἀρχηγοῦ Βασιλαδίου Σπυριδωνος Πεταλούδη, φέροντες εἰς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης των τὴν τελευταίαν του προᾶξιν. Ἀφίνομεν εἰς τοὺς ἄλλους νὰ κρίνωσι περὶ τῆς βασιμότητος τῆς γνώμης ταύτης».

Ὁ Σπῦρος Πεταλούδης δὲν ἦτο σωματάρχης, δηλαδὴ στρατηγός· εἰς τὴν ἕκτην τάξιν τοῦ Μητρώου τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἀγῶνος ἀριθ. 1534 ἀναγράφεται ὅτι ὑπηρετήσεν ἐπὶ κεφαλῆς στρατιωτῶν φονευθεὶς κατὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βασιλαδίου. Ἐπίσης φέρεται ὡς πληγωμένος εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὸ τὴν ὄδηγίαν τοῦ Ραζῆ-Κότσικα φονευμένων καὶ πληγωμένων Μεσολογγιτῶν (1) καὶ ἐπομένως παρ' αὐτοῦ εἶχε τοποθετηθῆ εἰς τὴν ἐμπιστευτικὴν τοῦ Βασιλαδίου θέσιν. Καὶ τὸ σπουδαιότερον ὅλων εἶνε ὅτι εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν Μεσολογγιτῶν (2) ὅπως ἀπονεμηθῆ ὁ βαθμὸς τοῦ στρατηγοῦ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογγιτῶν εἶνε καὶ αὐτὸς ὑπογεγραμμένος. Ἐπομένως μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν Μεσολογγιτῶν οὐδὲν πάθος ὑπῆρξε.

Καὶ εἰς τὴν σημείωσιν 2 τῆς αὐτῆς σελίδος γράφει «ὁ φρουροῦ οὔτος (Παπαλουκάς) εἶνε παντὸς ἐπαίνου ἄξιος καθ' ὃ προβλεπτικός εἰς τὰ κινήματα τοῦ ἐχθροῦ καὶ θεωρῶν τὴν δύναμιν τῆς φρουρᾶς ἀνεπαρκῆ πρὸς ἀντίστασιν ὡς συγκειμένην ἀπὸ τεσσαράκοντα πολεμιστὰς ἐξήτησεν ἐν καιρῷ βοήθειαν».

Ἀπὸ τὸν ἰδιόχειρον ὅμως τοῦ Παπαλουκά κατάλογον τῶν ἐν Βασιλαδίῳ πυροβολητῶν (3) πληροφοροῦμεθα ὅτι μόνον οὔτοι ἦσαν 41 ἐν' ᾧ ὁ Μίχος τοὺς ἀριθμῆι (4) εἰς 15. Καὶ τούτου δοθέντος ἔπρεπε κατ' ἀναλογίαν καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὡς βύσιν τὴν τοιαύτην τοῦ Μίχου οἱ δ' πλοφόροι νὰ ἦσαν τουλάχιστον 68.

Καὶ ἐπειδὴ ὁ Μίχος (5) παραδεχόμενος ὅτι οἱ ἐχθροὶ θὰ ἀπεκροῦντο (6) ἐὰν δὲν ἐπήρχετο ἡ ἀνάφλεξις τῶν γομώσεων, οὐχ' ἤττον ἀφίνει νὰ ὑπονοηθῆ κατὰ ὅλως περιεργον ἀντίληψιν, ὅτι ἄνευ πυρο-

1) Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία.

2) Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία.

3) Κ. Στασινοπούλου «Μεσολόγγι» σ. 140.

4) Σελ. 49.

5) Σελ. 49.

6) Τετράκις γράφει ὅτι ἀπεκροῖσθησαν οἱ ἐχθροὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ ἡ τελευταία αὐτῶν ἐπίθεσις θὰ ἀπετύγχανε ἐὰν δὲν ἐπήρχετο τὸ γεγονός αὐτό.

βολικοῦ καὶ πυρίτιδος ἢ ἐκ 50 ἀνδρῶν ἐνίσχυσις θὰ ἔσωζε τὴν κατὰστασιν, πληροφοροῦντες ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Βασιλαδίῳ πολεμιστῶν ἦτο κατὰ 19 ἀνδρας ἀνώτερος τοῦ ἀριθμοῦ τὸν ὁποῖον αὐτὸς ὑπελόγιζεν ὡς ἐπαρκῆ, θὰ παρεδέχετο ἐὰν ἔζη τὸ ὄρθον τῆς γνώμης τοῦ Ραζῆ-Κότσικα.

Ὁ Σπυρομίλιος εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του γράφει (1) ὅτι ἀντὶ τοῦ κατ' ὄνομα ἀρχηγέοντος Νότη Μπότσαρη ἀπεφασίσθη νὰ ἐκλεγῆ μία ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων ὀπλαρχηγῶν ἢ ὁποῖα νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν καὶ ὅτι αὕτη συνετέθη ἐκ τῶν στρατηγῶν Ν. Μπότσαρη, Κίτσου Τζαβέλλα, Μήτσου Κοντογιάννη, Ἄνδρᾶ Ἰσκου, Νικολάου Στουρνάρη καὶ Γ. Κίτζου.

Ἀπόσπασμα ὅμως ἀναφορᾶς σταλείσης πρὸς τὴν Διοίκησιν πληροφοροεῖ (2). «Ὅθεν κοινῇ γνώμῃ σήμερον ὅτε ὁ κ. Ἰωάν. Παπαδιαμαντόπουλος, ὁ Θεοφιλέστατος Ἄγ. Ὁρωγῶν κ. Ἰωσήφ, καὶ οἱ στρατηγοὶ Ν. Βότσαρης, Κ. Τζαβέλλας, Γ. Κίτσου, Ν. Στορνάρης, Α. Ἰσκου καὶ Ἄθαν. Ραζηκότσικας μεταβάντες εἰς τὰ αὐτὰ πλοῖα ἠρώτησαν τὰς αἰτίας τῆς φυγῆς των καὶ μ' ὅλον ὅτι οἱ ἀντιναύαρχοι ἐπαρησίασαν εἰς αὐτοὺς γράμματα τῶν προκρίτων Ὑδρας καὶ Πετσῶν...».

Ἐπομένως εἰς τὴν ἄνω ἐπιτροπὴν ἀντὶ τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Σπυρομίλιου Μήτσου Κοντογιάννη ἦτο ὁ Α. Ραζῆ-Κότσικας. Πῶς ἄλλως τε ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συμμετέχη εἰς τὴν τοιαύτην ἐπιτροπὴν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν τῶν ὁποίων ἡ πολεμικὴ δύναμις ἀνήρχετο εἰς τὸ τρίτον τῆς ὄλης φρουρᾶς.

Ὁ Σπυρομίλιος (3) ἀναφέρει ὅτι μέσα Ἰανουαρίου ἀπεφασίσθη ὅπως ἀποσταλῆ Ἐπιτροπὴ εὐὐπολήπτων ὀπλαρχηγῶν εἰς τὴν ἐν Ναυπλίῳ Διοίκησιν διὰ νὰ παραστήσῃ τὰς ἀνάγκας τῶν πολιορκουμένων. Καὶ περιγράφων λεπτομερέστατα τὰς ἐπικρατούσας διαιρέσεις καὶ τὰς ἐγειρομένας ἀξιώσεις διὰ τὸν καταρτισμὸν τῆς καταλήγει ὅτι συνεφωνήθη νὰ ἀποτελεσθῆ αὕτη ἀπὸ δύο Σουλιώτας τὸν Λάμπρον Βέικον καὶ Ν. Ζέρβαν, ἀπὸ δύο Δυτικοελλαδίτας τοὺς Ἄνδρᾶν Ἰσκου καὶ Ἀποστόλην Κουσουρῆν, ἀπὸ ἓνα Ἡπειρώτην, τὸν Σπυρομίλιον καὶ ἀπὸ ἓνα ἀντιπρόσωπον τῶν σωματίων τὰ ὁποῖα

---

1) Σελ. 92.

2) Κ. Στασινοπούλου «Μεσολογγίται» σελ. 125.

3) Σελ. 109, 110.

τελευταίως εἶχον φθάσει εἰς Μεσολόγγι τὸν Χρῆστον Ἀθανάση (τὸν Κουτσουνίκαν).

Διεσώθη ὁμως ἐπίσημον ἀντίγραφον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ κατωτέρου ἔγγραφου.

Πρὸς τὴν

ἔξοχον ἐπιτροπὴν τῆς Διευθ. προσωρ. τὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος

Ἐπειδὴ ἐκ τῆς πατρίδος μας στέλετε πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν ὁ Γενναϊότατος Στρατηγὸς Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας ὅπως μιᾷ φωνῇ καὶ τῶν ἐντεῦθεν στελλομένων Γενναιοτάτων Στρατηγῶν παρρησιάσωσι πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν τὰ ὅσα ἀναγκαιοῦν πρὸς διαφύλαξιν τοῦ φρουρίου καὶ τὰς ἄλλας ἀνάγκας. Παρακαλοῦμεν τὴν ἔξοχον ἐπιτροπὴν νὰ συστήσῃ τὴν Γενναϊότητα του πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν. Μὲ σέβας ὑποσημειούμεθα

Μεσολόγγιον τῆ 17 Ἰανουαρίου 1826.

οἱ πρόκριτοι

Εὐστάθιος Καλογεράς, Πάνος Παπαλουκάς, Χρῆστος Καψάλης, Βασίλειος Ψωμάκης, Μῆτρος Δηληγιουργόπουλος, Πέτρος Α. Καψάλης.

οἱ δημογέροντες

Ἀναστάσιος Παλαμᾶς, Ἀλέξιος Τσιμπουράκης, Παῦλος Μπουνισέρης.

ὅτι ἴσον τῷ πρωτοτύπῳ

Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Γεν. Γραμματέως ὁ Βος

N. Παπαδόπουλος (σφραγίς)

Εἰς τὰ Ἀρχεῖα δὲ τοῦ Κράτους ὑπάρχει τὸ διὰ τὴν ἀποστολὴν του αὐτὴν συστατικὸν ἔγγραφον τῆς Διευθυνούσης τὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν ἐν Ναυπλίῳ Διοίκησιν.

Ὁ Σπυρομίλιος κατηγορήθη παρὰ τινος τῶν ἐν Μεσολογγίῳ ηλωνισθέντων (¹) ὅτι ἂν καὶ ἦτο εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του καὶ

---

¹ Εφημ. Ἑλπίς τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1851.

ᾠφειλε νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ἀγωνίαν τοῦ Μεσολογγίου οὐχ' ἦττον ἐπροτίμησε νὰ φύγῃ ἀποτελῶν μέλος τῆς ἄνω ἐπιτροπῆς.

Καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Σπυρομίλιος μολονότι λεπτολογεῖ εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς ἐπιτροπῆς, ἀποσιωπᾷ νὰ ἀναφέρῃ ὅτι ἀπεφασίσθη καὶ οἱ Μεσολογγῖται νὰ ἀποστείλουν ἀντιπρόσωπον, διὰ νὰ ἀποφύγῃ καὶ ἀναφέρῃ ὅτι ὁ παρ' αὐτῶν ἐκλεγείς ἐπροτίμησε νὰ παραμείνῃ ἐντὸς τῆς δεινοπαθούσης πόλεως.

Διὰ λόγους δ' ἐπίσης, φαίνεται, μικροφιλοτιμίας καὶ εἰς τὴν ἀρχηγέουσαν ἐπιτροπὴν ἀναγράφει τὸν Κοντογιάννην ἀντὶ τοῦ Ραζηκίτσικα. Ὁ Σπυρομίλιος εἶχε λάβει τὸν βαθμὸν τοῦ στρατηγοῦ πρὸ τοῦ Ραζηκίτσικα ἦτο δὲ καὶ ἔξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικός.

Εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Μίχου ὑπάρχουν καὶ πλείστοι ἄλλαι ἀνακρίβειαι· τὰ διέπει δὲ καταφανῆς ἐμπάθεια διὰ τὸ πρόσωπον τοῦ στρατηγοῦ Κίτσου Τζαβέλλα. Καὶ μολονότι παρακολουθεῖ σχεδὸν κατὰ γράμμα τὰ «Ἑλληνικά Χρονικά» συστηματικῶς παραλείπει νὰ ἀναφέρῃ τὰ ὀνόματα τῶν εἰς αὐτὰ ἀναφερομένων ὡς διακριθέντων Μεσολογγιτῶν ἐν' ᾧ τὰ ὑπερβάλλει προκειμένου περὶ μὴ ἐντοπιῶν εὐνοουμένων του.

Εἰς τοῦ Σπυρομίλιου τὰ ἀπομνημονεύματα δὲν κατόρθωσα νὰ διαπιστώσῃ ἄλλας ἀνακρίβειας διὰ τὰς περιστάσεις εἰς τὰς ὁποίας ὑπῆρξεν αὐτόπτης. Ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν δὲ τούτου κατὰ τὸ πλείστον βασισθεὶς ὁ κ. Θεοφανίδης διεμόρφωσε τὰ τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου. Δυστυχῶς ὁ Σπυρομίλιος δὲν ὑπῆρξε κατὰ ταύτην αὐτόπτης. Μετὰ τὸν ἐπιβεβλημένον αὐτὸν ἔλεγχον προβαίνω εἰς τὴν ἐξακριβώσιν τῶν κατὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ Μεσολογγίου γεγονότων.

Ὁ αὐτόπτης Ἀρτέμιος Μίχος (+) γράφει «Ἡ φρουρὰ προέκειτο νὰ διαιρεθῇ εἰς τρία σώματα καὶ τὸ μὲν Α', συνιστάμενον ἀπὸ τὰ σώματα τῶν σωματαρχῶν τῶν φυλασσόντων τὰ τῆς Δυτικῆς πτέρυγος κανονοστάσια... καὶ διοικούμενον ὑπὸ τοῦ σωματάρχου Κίτσου Τζαβέλλα ᾠφειλε νὰ ἐξέλθῃ διὰ τῆς γεφύρας Λουντέας». «Τὸ δὲ Β' συνιστάμενον ἀπὸ τὰ σώματα τῶν σωματαρχῶν τῶν φυλασσόντων τὰ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος κανονοστάσια... καὶ διοικούμενον ὑπὸ τοῦ σωματάρχου Νότη Βότσαρη ᾠφειλε νὰ ἐξέλθῃ διὰ τῆς γεφύρας Ρήγα» «Τὸ δὲ Γ', τέλος συνιστάμενον ἀπὸ οὐχὶ βαρέως ἀσθενεῖς καὶ γυναικόπαιδα συνοδευόμενον δὲ ὑπὸ 200 καλῶν στρατιωτῶν ᾠφειλε νὰ ἐξέλθῃ διὰ τῆς γεφύρας Μονταλαμπέρι καὶ Στουρνάρα».

---

1) Σελ. 79.

Ὁ λεπτομερέστατος μέχρι καὶ τῶν λεπτῶν ἀκρόμη τῆς ὥρας διὰ τὰς συσκέψεις τῶν σωματαρχῶν πρὸς διακανονισμόν τῆς ἐξόδου καὶ μὴ λησμονῶν μηδὲ τὰ μικρὰ ὄνόματα τοῦ ἀξιωματικοῦ Κορφιάτη καὶ τοῦ ἱπποκόμου Πριντζεζά προκειμένου νὰ διεμβάλη κατηγορίαν κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ τοῦ στρατηγοῦ Κίτσου Τζαβέλλα, παραδόξως παραλείπει νὰ ἐνθυμηθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Γ'. σώματος.

Ἡ «Γενικὴ Ἐφημερίς» εἰς τὰ ὑπ' ἀριθμ. 60, 61 καὶ 62 φύλλα τῆς τοῦ Μαΐου 1826, ἐδημοσίευσεν ἀφήγησιν τῆς ἐξόδου παρ' οὐδενὸς διαψευθεῖσαν. μολονότι πάντες οἱ τῆς φρουρᾶς ἀρχηγοὶ, ἔκτος τοῦ Μακρῆ παραμειναντος ἀσθενοῦς εἰς Δερβέκισταν, εὐρίσκοντο εἰς Ναύπλιον.

Κατὰ ταύτην ἡ ἐξοδος ἀπεφασίσθη νὰ ἐκτελεσθῇ διαιρουμένης τῆς φρουρᾶς εἰς δύο μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν θὰ ἀνελάμβανε τὴν προστασίαν τῶν ἀδυνάτων καὶ γυναικοπαίδων.

Ἐὰν τῶν δύο αὐτῶν τμημάτων ἀρχηγοὶ ἦσαν ὁ Ν. Μπότσαρης καὶ ὁ Κίτζος Τζαβέλλας, Ἡ «Γενικὴ Ἐφημερίς» ὄργανον τοῦ φιλῶς πρὸς τοὺς Σουλιώτας ἔχοντος Μαυροκορδάτου, θὰ τὸ ἐπανώρθου. Ἡ ἔφημερίς αὕτη δημοσιεύει διαψεύσεις καὶ διὰ τὰ ἐπουσιωδέστατα τῶν γεγονότων.

Ὁ Γ. Αἰνιᾶν εἰς τὴν αὐτὴν «Γενικὴν Ἐφημερίδα» τῆς 14 Αὐγούστου 1826 δημοσιεύσας καὶ αὐτὸς ἀφήγησιν ἐν εἴδει ἐπιστολῆς πρὸς ἄνευ ἐπωνύμου Ἀλέξανδρον, ἔχει τὴν φρουρὰν ἐξορμῶσαν ἀδιαίρετον καὶ μὲ ζωηροτέραν τὴν δρᾶσιν ἀπὸ τὴν περιγραφομένην εἰς τὴν προηγηθεῖσαν τῆς ἰδικῆς του ἀφήγησιν.

Ὁ Ἰούλιος Φάβρ ἀκολουθεῖ τὴν ἀφήγησιν τῆς «Γενικῆς Ἐφημερίδος».

Ὁ Πόρκης Ὅστεν ἀκολουθεῖ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Αἰνιᾶνος.

Ὁ Σουλιώτης Κουτσονίκας εἰς δύο ἔχει καὶ αὐτὸς τὴν φρουρὰν διαιρεθεῖσαν (1) προσθέτων «Σχεδιασθεῖσα λοιπὸν ἡ ἔνδοξος αὕτη ἐξοδος ἔθεσεν ὡς ἐμπροσθοφυλακὴν τοὺς ἐμπειροτέρους ἀρχηγούς Σουλιώτας καὶ Ρουμελιώτας καὶ ἐν μέσῳ ὡς ἐρρέθη τὸ ἀδύνατον μέρος ἐξῆλθον ἔχοντες ἐμπροσθεν ἀπάσης τῆς φάλαγγος τὴν σημαίαν τοῦ στρατηγοῦ Νότη Μπότσαρη κρατουμένην ὑπὸ τοῦ γενναίου σηματοφόρου Ἀργύρη. Ἐκαστος δὲ τῶν ὀπλαρχηγῶν εἶχεν λάβει ἀνάλογον θέσιν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ὀδεούσης φρουρᾶς,

1) Σελ. 280.

τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ταῦτα παραλείπομεν νὰ ἀναφέρωμεν ὀνομαστί διότι εἰσὶν ἐγγεγραμμένα ἀδαμαντίνοις γράμμασι...»

Καὶ ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης καὶ ἐκ τῆς ἄλλης τοῦ Κουτσουνίκα ἱστορίας δὲν δύναται νὰ ὑπόρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἐν ἀρχηγοὶ ἐκάστης τῶν δύο φαλάγγων ἦσαν ὁ Νότης Μπότσαρης καὶ ὁ Κίτσος Τζαβέλλας δὲν θ' ἀπέφευγε νὰ τὸ γράψῃ. Ἡ ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου ἦτο τοιοῦτον γεγονός, ὥστε ὅσον μειοφρονας καὶ ἂν παραδεχθῶμεν τοὺς Νότην Μπότσαρην καὶ Κίτσον Τζαβέλλαν ὅπως ἀποσιωπήσουν ὅτι ἔσχον τὴν τιμὴν νὰ εἶνε ἐπὶ κεφαλῆς τούτου, αἱ ἀφηγήσεις τῶν ὑπ' αὐτοὺς καὶ ἂν δὲν διελαλήθησαν, πάντως θὰ ἔφθανον εἰς τὰ ὄρα τοῦ συμπολιτοῦ των Κουτσουνίκα. Αὐτὸς τοῦναντίον μᾶς πληροφοροεῖ ὅτι οἱ ἐμπειρότατοι οὗτοι στρατηγοὶ εὗρισκοντο ἀμφότεροί εἰς τὴν ἐμπροσθοφυλακίην.

Ὁ Τρικούπης εἶνε ὁ πρῶτος γράψας ὅτι ἡ ἔξοδος ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ εἰς τρεῖς φάλαγγας (1) «Καὶ τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Μπότσαρην σῶμα» λέγει «κατέλαβε τὴν ὁδὸν τοῦ Μποχωρίου» ὅπου ὁ Μίχος ἔχει τοὺς ἄνευ ἀρχηγοῦ 200 ἐκλεκτοὺς στρατιώτας «Τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Μακρῆν τὴν τοῦ Ἀνατωλικοῦ» ὅπου ὁ Μίχος ἔχει τὸν Τζαβέλλαν «Τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν τὴν μέσην» ὅπου ὁ Μίχος ἔχει τὸν Μπότσαρην.

Ὁ Μίχος κατὰ τὴν πολιορκίαν ἦτο μικροῦ βαθμοῦ καὶ ὡς τοιοῦτος ἠγνόει τὰς ἀποφάσεις καὶ λεπτομερεῖας γεγονότων τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρξεν αὐτόπτης, Ὁ συνεχῆς σχεδὸν πόλεμος καὶ ἡ διάταξις τῆς ἀμύνης δὲν ἐπέτρεπον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀρχηγούς νὰ γνωρίζουν τὰ διατρέχοντα εἰς τοὺς μὴ παραπλεύρως τοῦ ἰδικοῦ των προμαχῶνας. Τὶ λοιπὸν φυσικώτερον, ὁ μετὰ περισσῆς ἐπιπολαιότητος τὰς πληροφορίας ἀναγράφων, ὡς ἀπεδείχθη Μίχος, νὰ συνεδύασε τὴν ἐπίσημον πληροφορίαν τοῦ Τρικούπη (2), τὴν ὁποίαν πᾶς λόγος συνέτρεχε νὰ θεωρῇ ὡς ἀσφαλῆ μὲ τὰς προσωπικὰς αὐτοῦ ἀναμνήσεις. Καὶ ἐνθυμούμενος ὅτι τὰ σώματα Κίτσου Τζαβέλλα, Γεωργίου Κίτσου (3) Νότη Μπότσαρη, Μακρῆ (4) καὶ λοιπῶν τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πτέρυγος σωματαρχῶν, ἐκτὸς τῶν Μεσο-

1) Τ. Γ. σ. 398.

2) Ὁ Μίχος εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του παραπέμπει εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Τρικούπη.

3) Εἰς τὸ ὅποιον ὑπηρετεῖ.

4) Τοῦ ὁποίου, κατ' αὐτόν, ὁ ἵππος κρατούμενος ὑπὸ τοῦ ἱπποκόμου του Πρίντζεζά τὸν ἀνέμενε κατ' αὐτὴν τὴν διεύθυνσιν.

λογιτῶν πολεμιστῶν καὶ γυναικοπαίδων, ἠκολούθησαν τὴν πορείαν τὴν ὁποίαν ὤρισεν ὁ Τρικούπης εἰς τὴν Φάλαγγα Μακροῦ, διαίρει τὰ σώματα ταῦτα εἰς δύο φάλαγγας καὶ θέτει ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν τὸν Κίτζον Τζαβέλλαν καὶ Νότην Μπύτσαρην. Εἰς δὲ τὴν τρίτησ τοιαύτην τὴν ὁποίαν δὲν ἀπέμενον ἄλλοι νὰ ἀποτελέσουν παρὰ μόνον οἱ Μεσολογγῖται, οἱ ἀδύνατοι καὶ τὰ γυναικόπαιδα, ἀποφεύγων διὰ τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους ἐξέθεσα, νὰ θέσῃ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογιτῶν, τοποθετεῖ 200 καλοὺς στρατιώτας τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὡς διασωθέντας τῆς καταστροφῆς. Ἀκριβῶς ὅμως τόσοι ἦσαν καὶ οἱ διασωθέντες κατὰ τὴν ἔξοδον ὀπλοφόροι Μεσολογγῖται καὶ φθάσαντες εἰς Ναύπλιον ὑπὸ τὸν Γιαννάκη Ραζῆ-Κότσιαν, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Τὰ κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῆς «Γενικῆς Ἐφημερίδος» τὴν ὁποίαν λεπτομερῶς θὰ ἐξετάσω· ἡ προαναφερθεῖσα πληροφορία τοῦ Κουτσονίκα· ἡ πληροφορία τοῦ ἰδίου Μίχου ὅτι τὸ Β'. σῶμα ἀνემίχθη μὲ τὸ Α'. καὶ τέλος τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι τὸ ἔχον τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογιτῶν φονευόμενον ἐπὶ κεφαλῆς τῆς «πρώτης κολῶνας» μὲ φέρουν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο.

Τὰ δημοτικὰ τραγοῦδια τοῦ Μεσολογγίου ὡς γίνεται καταφανὲς εἰς τὸν μὴ ἐπιπολαιῶς ἐξετάζοντα ταῦτα ὀμιλοῦν μόνον περὶ ἔξόδου τῶν Μεσολογιτῶν καὶ οὐχὶ γενικῆς τοιαύτης.

Θανάσης Κότσικας φώναξε, Θανάσης Κότσικας λέει
«Ἦρθ' ὁ καιρὸς τοῦ χωρισμοῦ, ποῦ θ' ἀποχωριστοῦμε
παιδιὰ μ' νὰ μεταλάβουμε, νὰ ξομολογηθοῦμε»
Ἐπῆγαν καὶ συνάχτηκαν στὸ ἔρημο σεράγι
φιλεῖ ἡ μάνα τὸ παιδί, καὶ τὸ παιδί τὴ μάνα!
Στῆς πέντε ξεκινήσανε, στῆς ἕξ φτάνει ἡ ὥρα
καὶ στῆς ἑφτά ἐκάνανε τὸ φοβερὸ γιουροῦσι!
Τρεῖς κρονονῶλες ἔγιναν, μέσ' στοῦ Μακροῦ τὴν τάπια
μπροστὰ παγαί' οἱ δυνατοὶ καὶ πίσω οἱ ἀδυνατοὶ
καὶ παρὰ πίσω τὰ παιδιὰ μὲ τὰ σπαθιὰ βγαλμένα
νὰ κάθωνται νὰ πολεμᾶν νὰ βοηθᾶν τοὺς ἄλλους.
Πρώτη κολῶνα ποῦβγαίνει μεσ' στοῦ Μπραῖμ τὴ τάπια
—Ἰοὺς ἔχει ἀτσάλι στὴ καρδιά, νὰ στέκεται νὰ βλέπῃ—
χέρια μὲ χέρια πιάσηκαν, μὲ τὰ σπαθιὰ χτυπιοῦνται
τὸν Κότσικα σκοτώσανε, τὸν Κότσικα βαροῦνε
καὶ «πάλι πίσω» φώναξαν, τσακίσαν τὸ γεφύρι.

καὶ μέσ' στή χώρα μπήκανε καὶ μέσ' στο κάστρο πᾶνε
ἄλλοι τραβᾶν τή θάλασσα κι' ἄλλοι τή ράχη, ράχη.
Πᾶνε καὶ στήν Τερίμπιλε, πᾶνε καὶ στή Λουνέτα
βλέπουν Ἀράβους κι' Ἀλβανούς ποὺ τᾶχανε πιασμένα

Ἄλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Passow δημοσιευθὲν τοιοῦτον (1) καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ ἀντιστρατήγου κ. Ἰωαννίδη (2) περὶ τῆς ἐξόδου μόνον τῶν Μεσολογιτῶν ὁμιλοῦν ἀφοῦ ἔχουν τὸν ἀρχηγόν των κανονίζοντα τὰ κατ' αὐτήν.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ Τρικούπη καὶ Μίχου, εἰς τρεῖς ἐπίσης φάλαγγας ἔχει τὴν ἐξοδὸν καὶ ὁ Σπυρομίλιος (3) καὶ τῆς μὲν πρώτης ἀρχηγὸν συμφωνῶν μὲ τὸν Μίχον καὶ διαφωνῶν πρὸς τὸν Τρικούπην ἔχει τὸν Τσαβέλλαν τῆς τοῦ κέντρου διαφωνῶν πρὸς ἀμφοτέρους ἔχει τὸν Μακρῆν καὶ τῆς τρίτης συμφωνῶν μὲ τὸν Τρικούπην καὶ διαφωνῶν μὲ τὸν Μίχον ἔχει τὸν Μπότσαρην.

Ὁ στρατηγὸς Σπυρομίλιος ἔλαβε, βεβαίως, τὴν πληροφορίαν ἀπὸ ἕνα ἑνὸς ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς. Καὶ ὁ Τρικούπης ὅμως ὡς ἐκ τῆς περιοπῆς του, ἀπὸ ἕνα ἐξ αὐτῶν ἔλαβε τὴν ἰδικήν του, ἀφοῦ δὲν ἐζήτησε ταύτην ἀπὸ τοὺς συμπολίτας του. Τὰ δημοτικὰ τραγούδια τὸ ἀποδεικνύουν. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη διαφωνία ἐπὶ βασικῆς λεπτομερείας ἀποφάσεως εἰς τὴν συζήτησιν καὶ ἐκτέλεσιν τῆς ὁποίας ἔλαβον μέρος οἱ μεταδόσαντες τὰς πληροφορίας εἰς δύο συμπεράσματα ὡδήγη ἢ ὅτι τοιοῦτου εἴδους ἀποφάσεις δὲν ἐλήφθη ἢ ὅτι αὐτοὶ ἐκανόνιζαν τοὺς ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐξόδου ἀναλόγως τῶν προσωπικῶν αὐτῶν συμπαθειῶν καὶ συμφερόντων.

Ἄλλὰ καὶ διατὶ νὰ ὑπάρξουν ἀρχηγοὶ φυλάγγων; Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας ἔλαβον χώραν τέσσαρες ἡμεριναὶ καὶ δύο νυκτεριναὶ ἐξοδοὶ τῆς φρουρᾶς καὶ οὐδεμία αὐτῶν διεξήχθη ὑπαγομένου ὀπλαρχηγοῦ ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἄλλου τοιοῦτου (4). Καὶ κατὰ τὴν ἐξοδὸν οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι ἦσαν καὶ οὐδεὶς λόγος συνέτρεχεν ὅπως μεταβάλουν ἀντιλήψεις. Μετὰ τὴν πάροδον ὅμως τοῦ χρόνου, ἀφοῦ τινες τῶν συμματασχόντων εἰς τὴν ἐξοδὸν τοῦ Μεσολογγίου ἀρχηγῶν εἶχον φονευθῆ κατὰ ταύτην ἄλλοι φονευθῆ ἢ ἀποθάνη κατόπιν, ἐκ

1) Σελ. 93.

2) Πολιορκίαι καὶ ἐξοδος τοῦ Μεσολογγίου σ. 37.

3) Σελ. 139.

4) Σπυρομήλιου σ. 27 καὶ 53. «Φίλος τοῦ Νόμου» τῆς 12 Φεβρουαρίου 1825 «Ἐκθεσις Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς Μεσολογγίου».

δὲ τῶν ἐπιζησάντων ἄλλοι μὲν παραμερισθέντες ἀπεσύρθησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας των, καὶ τινες παρέμειναν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐν πλήρει στρατιωτικῇ καὶ πολιτειακῇ δράσει, τὶ φυσικώτερον ὅταν ἀπὸ τοὺς τελευταίους τούτους ἐλαμβάνοντο κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ ἱστορικαὶ πληροφορίαι, ἀπομακρυνομένου (μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου) τοῦ φόβου τῆς ἐπισήμου διαψεύσεως νὰ ἠϋξανε καὶ ἡ ἐπιθυμία λαμπροτέρα νὰ παροσταθῇ εἴτε ἡ ἰδία δρᾶσις ἐὰν ὑπῆρξαν πρωταγωνισταὶ ἢ τῶν εἰς αὐτοὺς προσκειμένων, ἐὰν ὑπῆρξαν ὑφιστάμενοι, εἰς ἓνα τόσον μέγα γεγονός ὅπως ἡ πολιορκία καὶ ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου.

Πρόχειρος τῶν λεγομένων μου ἀπόδειξις εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Τρικούπη καὶ Σπυρομίλιου ἀναγραφὴ ὅτι ὁ Στρατηγὸς Μακρῆς ἦτο ἀρχηγὸς φάλαγγος κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου ἀντικειμένη εἰς πρόσφατα πρὸς ταύτην γεγονότα.

Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογιτῶν δὲν εἶχεν ἀναγνωρισθῆ τοιοῦτος ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως· ὁ Μακρῆς ἦτο ἀρχηγὸς τοῦ Ζυγοῦ καὶ ὁ μόνος φέρων βαθμὸν στρατηγοῦ εἰς τοὺς πλησίον ἐκείνου τόπους. Ἐπομένως ὅλα συνέτρεχον ὅπως ἐπικειμένης τῆς μεγάλης πολιορκίας ἀνατεθῆ εἰς αὐτὸν ἡ ἀρχηγία τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου. Καὶ ὅμως ἡ τοπικὴ Διοίκησις διορίζει ἀρχηγὸν ταύτης τὸν συγχρόνως μὲ τὸν Μακρῆν λαβόντα τὸν βαθμὸν τοῦ στρατηγοῦ Θεσσαλὸν Νικόλαον Στουρνάρην· Ἀντὶ τούτου εὐχαρίστως ὑποχωρήσαντος, διορίζεται ὁ στρατηγὸς Τσόγκας, τοῦ Μακρῆ καὶ πάλιν μὴ ληφθέντος ὑπ' ὄψιν. Μετὰ τινα δὲ καιρὸν καὶ ὁ Τσόγκας καὶ ὁ Μακρῆς κοὶ λοιποὶ ὀπλαρχηγοὶ (1) παρακαλοῦν τὸν εἰς Αἰτωλικὸν εὐρισκόμενον Νότην Μπότσαρην ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν· καὶ ὁ γνωρίζων τὴν κατάστασιν γηραιὸς Σουλιώτης ἀρχηγὸς ἀποδέχεται ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ προσκληθῆ καὶ ἀπὸ τοὺς Μεσολογγίτας οἱ ὁποῖοι τὸν καλοῦν «καθ' ὃ γεροντιώτερον καὶ ἐμπειροπόλεμον καὶ μάλιστα ὡς Σουλιώτην καὶ Μπότσαρην». Ἀρχὰς Ὀκτωβρίου 1825 ἀνατίθεται ὡς προανέφερα ἡ ἀρχηγία τῆς φρουρᾶς εἰς ἐπιτροπὴν, ἐκλεγείσαν ὑπὸ τῶν σωματορχῶν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν συμπεριλαμβάνεται ὁ Μακρῆς. Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατὸν ἐὰν ἡ ἔξοδος ἔγινεν εἰς τρεῖς φάλαγγας νὰ δοθῇ ἀρχηγία τοιαύτης εἰς τὸν Μακρῆν.

Ἀπίθανον ἐπίσης καὶ ἀντικείμενον εἶνε καὶ τὸ γράφόμενον ὑπὸ τοῦ Σπυρομίλιου ὅτι τὴν προστασίαν τῶν γυναικοπαίδων ἀνέλαβεν ὁ Νότης Μπότσαρης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν 200 Σουλιώτας.

1) Κ. Στσεινοκούλου «Μεσολογγίται» σ. 66 καὶ 122.

Ὁ Κουτσονίκας γράφει εἰς τὴν ἱστορίαν του «ὀλίγον πρὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Κιουταχῆ εἰς Μεσολλόγιον εἶχε φθάσει ὁ Νότης Βότσαρης μέ τινας ὑπ' αὐτὸν πατριώτας καὶ τὰς οἰκογενείας των διὰ νὰ κατοικήσῃ εἰς τὴν πόλιν τοῦ Μεσολογγίου.... ἰδόντες αὐτοὺς παρυσιαζομένους ἔμπροσθέν των ἄνθρωποι τοῦ ὄχλου καὶ ἑξαναστάντες ἔκραξαν ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα ἱκανοὶ μόνοι μας νὰ ὑπερασπισθῶμεν τὸν τόπον μας καὶ δὲν ἔχομεν τὴν ἀνάγκην πλέον τῆς προστασίας κανενός, μήτε θέλομεν κανένα ἐπὶ κεφαλῆς μας· ταῦτα ἰδὼν ὁ στρατηγὸς Νότης Βότσαρης μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν σώματος ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Αἰτωλικὸν ἔνθα οἱ ἀπλούστεροι καὶ εἰλικρινεῖς Αἰτωλικῶται....»

Ἄλλ' ὁ ὄχλος αὐτὸς ἦσαν οἱ πολεμισταὶ Μεσολογγῖται. Καὶ θὰ ἠνείχοντο οἱ τοιαύτας ἀντιλήψεις καὶ ἐγωῖσμον ἔχοντες καὶ πρὸ τῆς πολιορκίας, εἰς τὴν ὁποίαν ὅπως θὰ ἀποδειχθῆ ὑπὲρ πάντας ἠγωνίσθησαν, νὰ ἀναλάβουν ἄλλοι εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην ὥραν τὴν προστασίαν τῶν γυναικοπαίδων των.

Τοὺς κατὰ τὴν μεγάλην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου Μεσολογγίτας πολεμιστὰς τὸ προαναφερόμενον ἄρθρον «Οἱ Μεσολογγῖται ἀδικούμενοι» ἀναβιβάζει εἰς χιλίους διακοσίους καὶ εἰς τρεῖς χιλιάδας διακοσίους τὴν ὅλην δύναμιν τῆς φρουρᾶς τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Τρικουπῆς ἐν ἀρχῇ τῆς πολιορκίας ἀριθμεῖ εἰς τρεῖς χιλιάδας καὶ πρὸ τῆς ἐξόδου εἰς 2500 (1). Ὁ δὲ Μίχος εἰς 4000.

Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐπισήμως βεβαιωμένοι εἶνε 595 ὄπλοφοροὶ Μεσολογγῖται καὶ 245 πυροβοληταὶ τοιοῦτοι (2) καὶ ἂν εἰς αὐτοὺς προσθέσωμεν τοὺς εἰς τὸν προμαχῶνα «Κοκκίνη» ὑπὸ τὸν Καράκωσταν Δροσίνην (3) τοὺς φρουροὺς τῶν νήσων Βασιλαδίου, Προκοπανίστου, Πλώτταινας, Κλείσωβας, Μαρμαροῦς, τὰ πληρώματα 7 ἐνόπλων πλοιαρίων (4) καὶ τοὺς διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ φρουρίου ἐργάτας, ἀσφαλῶς φθάνομεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρου ἄρθρου ἀναφερόμενον ἀριθμὸν Μεσολογγιτῶν πολεμιστῶν.

1) Σελ 273 καὶ 340.

2) Μεσολογγῖται σ. 68.

3) Σπυρομίλιου σ. 147.

4) Τὸ πλήρωμα ἐκάστου πλοιαρίου πρέπει νὰ ὑπολογισθῆ ἐπὶ τῇ βᾶσει τοῦ ἐξῆς πιστοποιητικοῦ «Πηστοποιούμεν ἡμοῖς ἠγογεγραμμένοι ὅτι ὁ ποτὲ ἀθανάσιος ραζηκοτζηκας ἔδωκεν τὸ μπόβον του ὀνομαζώμενον ἢ ἀρσενόη με δεκατέσσαρους μαρηνάρους εἰς τὴν δούλεψιν τῆς ἐξοχοτάτης ἐπιτροπῆς εἰς μησολλόγη, τὸ ὁποῖον ἀρμαμέντο ἐχρησίμευσεν εἰς ἄλλην τὴν πολιορκίαν, διὰ μέσα τὴν λήμνιν, καὶ ὅταν ἀλοῦ ἐπροστάζοταν ἀπὸ τὴν ἐξοχον ἐπητρο-

Διὰ τὸν Νότην Μπότσαρη γράφει ὁ Σπυρομίλιος (1) ὅτι ἐποποθετήθη οἰκειοθελῶς εἰς τὸν προτελευταῖον πρὸς ἀνατολὰς προμαχώνα. Καὶ ὄντως καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας τὸν προμαχώνα αὐτὸν ἐφρούρει τὸ σῶμά του, ἐναντίον τοῦ ὁποῖου οὐδεμία ἐχθρική ἐπίθεσις ἐγένετο.

Διὰ τοὺς Μεσολογγίτας πολεμιστὰς ὁ Σπυρομίλιος γράφει (2) «Οἱ κάτοικοι τοῦ Μεσολογγίου εἰς ὅλον τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας του ἔδωσαν ἄπειρα δείγματα τῆς καρτερίας καὶ τῆς μεγαλοψυχίας των. Ἄλλ' εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἔτι πλέον διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἦτον ἐκ τῶν πρώτων ὅπου νὰ ριψοκινδυνεύουν (οἱ πρώτοι) εἰς τὰς μάχας καὶ ὅπου ἀρίστευον, ὅπου ἐφύλαττον πάντοτε εἰς τὰς πλέον ἐπικινδύνους θέσεις καὶ ὡς πυροβοληταὶ εἰς τὰ κανονοστάσια καὶ μὲ ντουφέκια εἰς τὰς ἐπάλλξεις δίχως νὰ ἔχωσι ἄλλο συμφέρον παρὰ τὴν ἔλευθερίαν τῆς πατρίδος...»

Ὁ Νικόλαος Μακρῆς εἰς τὴν ἀνέκδοτον ἱστορίαν του γράφει (3) «Τὰς τοπικὰς ἐξόδους διωργάνωναν καὶ ἐπεχειροῦν πρὸ πάντων Μεσολογγίται, γινώσκται τοῦ τόπου ὁδηγὸν ἔχοντες τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν Ἀθαν. Ραζηκότσικα Γιαννάκην μὴ γνωρίζοντα τί θὰ εἶπη φόβος κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἐπιζησάντων.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ρογῶν Ἰωσήφ ἔγραφε (4) «Ὁ ἐρχομὸς τοῦ Σουλτάνη ξεκούρασεν ὀλίγον τὸν Κότσικα (τὸν Γιαννάκην) ἀπὸ τὰς συνεχεῖς καὶ αἱματηρὰς ἐξόδους».

Ἀπὸ τὸν κατάλογον τῶν φονευμένων καὶ πληγωμένων ὑπὸ τὴν

ποῖν. καθὼς ἐστάθη εἰς τραγομέστο, ὁποῦ, ὁ γενναιώτατος στρατηγὸς καρνησκάκης ἦχεν ἐκεῖ τὸ στρατόπεδον, ἐδιορήσθη καὶ ὁ μπόβος νὰ στέκη ἐκεῖ ἥπὸ τὴν ὁδηγίαν του, καὶ ἔπητα ἐστάθη εἰς βασιλάδι τὸ ὁπῆον ἐχάθη ὅταν ἐπάρθη τὸ βασιλάδι, καὶ ἦχαν λάβη τὰ ἀποδηκτικὰ ἀπὸ τὴν ἐπιτροποῖν τὰ ὁποῖα ἐχάθησαν εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ μεσολογγίου ὅπου ὁ ἴδιος ἐχάθη καὶ τὰς ἦγε ἀπάνουτου.

Κίτσο τζαβέλα
γιουργη κίτσο
Λάμπρος Βέικου
Κ. Βλαχόπουλος
σπιφος λαμπροπουλος

Τῆ ΙΑ Ιουλλίου 1826 Ναύπλιον
Μητρος Δελιγιωριόπουλος
Σαλτέλης
Παναγιώτης Γουλημῆς

- 1) Σελίς 16.
- 2) Σελίς 101.
- 3) «Μεσολογγίται» σελ. 70.
- 4) Ἐφημερίς «Ἀθηνα».

όδηγίαν τοῦ ᾽Αθ. Ραζηκότσικα (1) ἐξάγεται ὅτι ἀπ' ἀρχῆς τῆς πολιορκίας μέχρι 26 Αὐγούστου 1825 ἐπὶ συνόλου φρονευθέντων (Ἑλληνικὰ Χρονικὰ) 124 οἱ 93 ἦσαν Μεσολογγῖται καὶ ἐπὶ πληρωθέντων 148 οἱ 92.

204 πυροβοληταὶ ὑπὸ τὸν Μῆτρον Δεληγιώργην διὰ τὸν ὁποῖον γράφει ὁ Μίχος ὅτι ἦτο ἀνὴρ συνετὸς καὶ τολμηρὸς, εἰς πολλὰς κρίσιμους τῆς ἐνδόξου πολιορκίας περιστάσεις διακριθεὶς ἦσαν εἰς τὰ κανονοστάσια νυχθημερὸν ἐκεῖ παραμένοντες καὶ ἀνταποκρινόμενοι ἀγρόπνως εἰς τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ.

422 ὄπλοφόροι (2) ὑπὸ τὴν προσωπικὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν ἐφρούρου (3) εἰς τὴν Μεγάλην τάπιαν ὅπου ἐν ἀρχῇ εἶχον κατευθυνθῆ αἱ προσπάθειαι τῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν ὁποίων αἱ ἐπιθέσεις τῆς 16 καὶ 18 Ἰουλίου ἀπεκρούσθησαν μετὰ μεγάλης εἰς αὐτοὺς φθορᾶς. Ὅταν δὲ λυσώδεις αἱ ἐχθρικοὶ ἐπιθέσεις ἐστράφησαν κατὰ τοῦ προμαχώνος Φραγκλίνου, ὁ Σπυρομίλιος γράφει (4) «ὁ μὲν στρατηγὸς Τζαβέλλας ἐτοποθετήθη εἰς τὴν τερίμπιλε (Φραγκλίνου) (5) ὅπου ἐμεταθέσαμεν καὶ τὸ σῶμα τῶν Μεσολογγιτῶν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Κ. ᾽Αθαν. Ραζηκότσικαν». Καὶ τέλος ὅταν ἐπὶ Ἰμπραῖμ αἱ ἐχθρικοὶ ἐπιθέσεις καὶ πάλιν ἐστράφησαν εἰς τὴν μεγάλην τάπιαν «ὁ Κότσικας κιαλάριζε ἀπ' τὴ μεγάλη τάπια» πληροφοροεῖ τὸ Δημοτικὸ τραγοῦδι (6).

Δύο νυκτεριναὶ ἐξορμήσεις τῆς φρουρᾶς ἐγένοντο καὶ εἰς τὰς δύο ἔλαβον μέρος οἱ Μεσολογγῖται· τὴν μὲν πρώτην (20 Ἰουνίου 1825) ὑπὸ τὸν ἀρχηγόν των (7) τὴν δὲ δευτέραν (25 Ἰουλίου 1825) ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γιαννάκην.

Καὶ τέσσαρες ἡμεριναὶ τοιαῦται. Διὰ τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» τῆς 26 Αὐγούστου 1825 γράφουν: «Ἐκ δὲ τοῦ (σώματος) τοῦ ὄπλαρχηγοῦ τῶν ἐντοπίων Α. Ραζηκότσικα ἐφρονεύ-

---

1) Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία.

2) Εἰς τὸν ἀριθμὸν σὺν τὸν ὁ κ. Στασινόπουλος δὲν περιλαμβάνει καὶ τοὺς Γιελεκτσῆδες, οἱ ὅποιοι, κατὰ τὴν γνώμην μου, πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν· διότι ἔσπευδον ὅπου ὑπῆρχε κίνδυνος μέχρις ὅτου, τέλη Ἰανουαρίου, κατηρτίσθη τὸ ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλαν βοθητικὸν σῶμα.

3) Σπυρομίλιου σ. 16.

4) Σελ. 68.

5) Διότι εἶχε ἐκλεκτότερον σῶμα καὶ ἡ θέσις ἦτο ἀναγκαιότερα.

6) Μεσολογγῖται σ. 104.

7) Σπυρομίλιου σ. 27.

θησαν 8 καὶ ἐπληρώθησαν 15 ἐν οἷς καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ κ. Γιαννάκης» καὶ τοῦτο ἐπὶ συνολικῶν ἀπωλειῶν 20 φρονευθέντων καὶ 40 πληγωθέντων. Διὰ τὴν δευτέραν τῆς 10 Σεπτεμβρίου ἐπίσης «ἐκ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τῶν ἐντοπίων Α. Ραζηκότσικα ἐφρονεύθησαν 2 καὶ ἐπληρώθησαν πέντε» δηλαδὴ καὶ πάλιν αἱ ἀπώλειαι τῶν Μεσολογγιτῶν ἦσαν μεγαλύτεραι ἐν συγκρίσει πρὸς ἕκαστον τῶν ἄλλων σωμάτων. Διὰ τὴν τρίτην 31 Δεκεμβρίου 1825, δημοσιευθεῖσα ἔκθεσις τῆς ἐν Μεσολογγίῳ ἐπιτροπῆς εἰς τὸν «Φίλον τοῦ Νόμου» τῆς 12 Φεβρουαρίου 1826 ἀναφέρει: «...Μετὰ τὴν ἔκρηξιν 800 σχεδὸν ἐκλεκτοὶ Ἑλληγες ὀδηγούμενοι ἀπὸ τοὺς γενναίους στρατηγοὺς Κίτσον Τζαβέλλαν, Λάμπρον, Βεῖκον καὶ Α. Ραζηκότσικαν ριφθέντες ἔξω τοῦ φρουρίου μὲ γυμνὴν σπάθην ἐπροξένησαν μεγάλην φθορὰν εἰς τὸν ἐχθρὸν» καὶ ἡ ἐφημερίς αὕτη προσθέτει «ἡ ἐπιτροπὴ ἀποδίδει τοὺς μεγαλειτέρους ἐπαίνους εἰς τοὺς ἄνω ρηθέντας στρατηγοὺς». Καὶ τέλος διὰ τὴν τετάρτην 16 Φεβρουαρίου, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν «Φίλον τοῦ Νόμου» τῆς 5 Μαρτίου 1826 ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Ἀστυνόμου Αἰτωλίας Θωμίδου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Ἀστυνομίας πληροφορεῖ ὅτι ἐπληρώθη «καὶ ὁ ἀντιστράτηγος Σουλτάνης, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν στρατηγὸν Φωτομάραν καὶ τὸν ἀντιστράτηγον Γιαννάκην Ραζηκότσικαν ἔδειξαν εἰς αὐτὴν τὴν μάχην ἀμίμητον ἠρωϊσμόν».

Τὴν 7 Ἰουνίου οἱ ἐχθροὶ ἐπιχειρήσαντες νυκτερινὴν ἐπίθεσιν ὄπως καταλάβουν τὴν Μαρμαροῦν ἀποκρούονται ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ὑπὸ τὸν Δημήτριον Μητζαράν φρουροῦντας Μεσολογγίτας (1). Οἱ φρουροῦντες τὸ Βασιλάδι Μεσολογγίται ὑπὸ τοὺς Αν. Παπαλουκᾶν καὶ Σπῦρον Πεταλούδην τρεῖς ἀπέκρουσαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας τὰς προσπαθείας τῆς ἐκεῖ ἀποβάσεως τοῦ ἐχθροῦ. Εἰς δὲ τὴν τετάρτην τετράκις εἶχον ἀποκρουσθῆ αἱ λυσσώδεις αὐτοῦ ἐπιθέσεις καὶ ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐπιπτε τὸ Βασιλάδι ἂν δὲν ἀνεφλέγοντο τὰ πυρομαχικά.

«Τὸ κανονοστάσιον Κουτζναϊῦκα» γράφουν τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικά» τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1825 διοικούμενον παρὰ τοῦ καπετὰν Κ. Τζεριγώτη, πυροβολιστοῦ ἐμπειροτάτου, ὅστις, διὰ νὰ ὀμιλήσωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἐπιφέρει διὰ τοῦ πυροβολισμοῦ μεγάλην βλάβην εἰς τοὺς ἐχθρούς· ὁ δὲ ἐχθρὸς εἰς ἀπόκρουσιν μετεκόμισε καὶ πάλιν καὶ ἄλλας σκηνὰς του πρὸς τὰς ὑπωρείας».

Καὶ τὰ γραφόμενα εἰς τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά» διὰ τοὺς Κ. Τρικούπην, Χρῦσανθ. Μωραϊτάκην, Δ. Παναγιώτην, Δημ. Σιδέρην,

---

(1) «Ἑλληνικὰ Χρονικά» 8 Ἰουνίου.

Ἰ. Απ. Κουλούρη, Λάλιον, Π. Πλατύκαν, Μάνθον Τρικούπη καὶ τὸν δις πληγωθέντα καὶ ἀποθανόντα ἐκ τῆς πληγῆς του δεκαετραετῆ Ἰαντώνιον Μπάκαν. Εἰς τὴν Μεσολογγιάδα διὰ τοὺς Γκόρπαν, Γουρνάραν Κανάταν καὶ Λαδιᾶν· ὑπὸ τοῦ Τρικούπη διὰ τοὺς Ζωφεῖρη Ράπεση Γαλιῶτον, καὶ Καράκωστιαν Δροσίην· εἰς τὰ «Πάτρια» διὰ τὸν δεκαεξαετῆ Ντάην Βορίλαν· καὶ εἰς τὸ «Πολιορκία καὶ ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου» διὰ τοὺς Π. Σιδέρην. Τσαγκαράκη καὶ Μακρυνιώτην λαμβανομένου συγχρόνως ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὰς μάχας ἐλάμβανον μέρος καὶ οἱ παῖδες καὶ αἱ γυναῖκες ἀποδεικνύουν τὸ κρατοῦν εἰς τοὺς Μεσολογγίτας φρόνημα.

Ποία δὲ ἡ θέσις τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην ἐκτὸς τῶν ὄσων προανέφερα πληροφορεῖ καὶ ὁ Σπυρομίλιος γράφων : «Τὸν κύριον Ραζνήρη πρὸ τῆς ἐξόδου τὸν εἶχον ἰδῆ καὶ μ' εἶπεν ὅτι ἐπεθύμει ν' ἀλθῆ μαζί μας... ἐφρόντισα νὰ τὸν πείσω ὅτι δὲν ἐσύμφερεν κατ' οὐδένα λόγον ἡ ἔξοδος του. Πλὴν ματαιῶς δὲν τὸν κατέπεισα. Εἶπον λοιπὸν εἰς τὸν κύριον Ἰ. Αθ. Ραζηκότσικα νὰ τὸν στείλωσι εἰς κανὲν μέρος δι' ὑπηρεσίαν τινὰ καὶ ἐκεῖ νὰ στείλῃ ἀνθρώπους νὰ τὸν ἐμποδίσουν». Πρόκειται περὶ τῆς ἐξομῆσεως τῆς 20 Ἰουνίου 1825 καὶ ὁ Στρατηγὸς Σπυρομίλιος προκειμένου περὶ μηχανικοῦ καὶ Φιλέλληνοσ δὲν ἀποτείνεται εἰς τὸν ἀκόμη τότε ἀρχηγὸν τῆς φρουρᾶς Νύτην Μπότσαρην, ἀλλ' εἰς τὸν τοιοῦτον τῶν Μεσολογγιτῶν εἰς τὸν ὁποῖον μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν εἶχεν ἀπονεμηθῆ ὁ βαθμὸς τοῦ στρατηγοῦ.

Μήπως καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Μίχου σχετικῶς μὲ τὸ Βασιλάδι περὶ αὐτοῦ γραφόμενα, καταριφθείσης τῆς ἐναντίου του κατηγορίας, δὲν ἀπομένει ἀκεραία ἡ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Διευθυντικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπιβολὴ του.

Τοῦτο δὲ ἦτο πολὺ φυσικὸν διότι ἐκτὸς τῆς γενναιότητός του, τῆς κατὰ πάσης συνθηκολογήσεως ἀντιδράσεώς του, τῆς γενναιοδωρίας του(1) ἦτο καὶ μορφώσεως ἀνωτέρας τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν τῆς φρουρᾶς. Ὁ κ. Δ. Κόκκινος ἀναγνώσας ἴδιοχέρους αὐτοῦ ἐπι-

---

(1) Ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Σπυρομίλιου περὶ τούτου γραφομένων, διεσώθη καὶ ἰταλικὴ ἐπιστολὴ ἐκ Λιβόρνου φθάσασα μετὰ τὸν θάνατόν του διὰ τῆς ὁποίας τοῦ ζητεῖται τὸ ἀντίτιμον ἀποσταλέντων 75 βαρελιῶν πυρίτιδος. Μετάφρασις τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὡς καὶ ἄλλαι ἀποδείξεις χορηγιῶν του ἐν ἀντιγράφῳ ἔχουν κατατεθῆ εἰς τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

στολὰς γράφει (1) ὅτι ἔμεινε κατάπληκτος διὰ τὸν γραφικὸν χαρακτῆρα, τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν σαφήνειαν αὐτῶν. Μὲ τοιαῦτα δὲ προσόντα καὶ εἰς τοιοῦτους ἀγῶνας συμμετασχὼν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑστερῇ πολεμικῆς πείρας καὶ τοῦ μᾶλλον πεπειραμένου τῶν ἐκεῖ ὀπλαρχηγῶν.

Καὶ ποία ἦ ἐκτίμησις τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν πρὸς αὐτὸν ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς : Ὅταν μετὰ τὴν ἔξοδον ἐδόθη ἡ τιμὴ εἰς τοὺς κατὰ διαφόρους πολιορκίας συμμετασχόντας ὀπλαρχηγούς νὰ ἐκλέξουν ἀντιπρόσωπόν των ὡς μέλος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐξελέξαν τὸν ἀδελφόν του Γιαννάκη. (2).

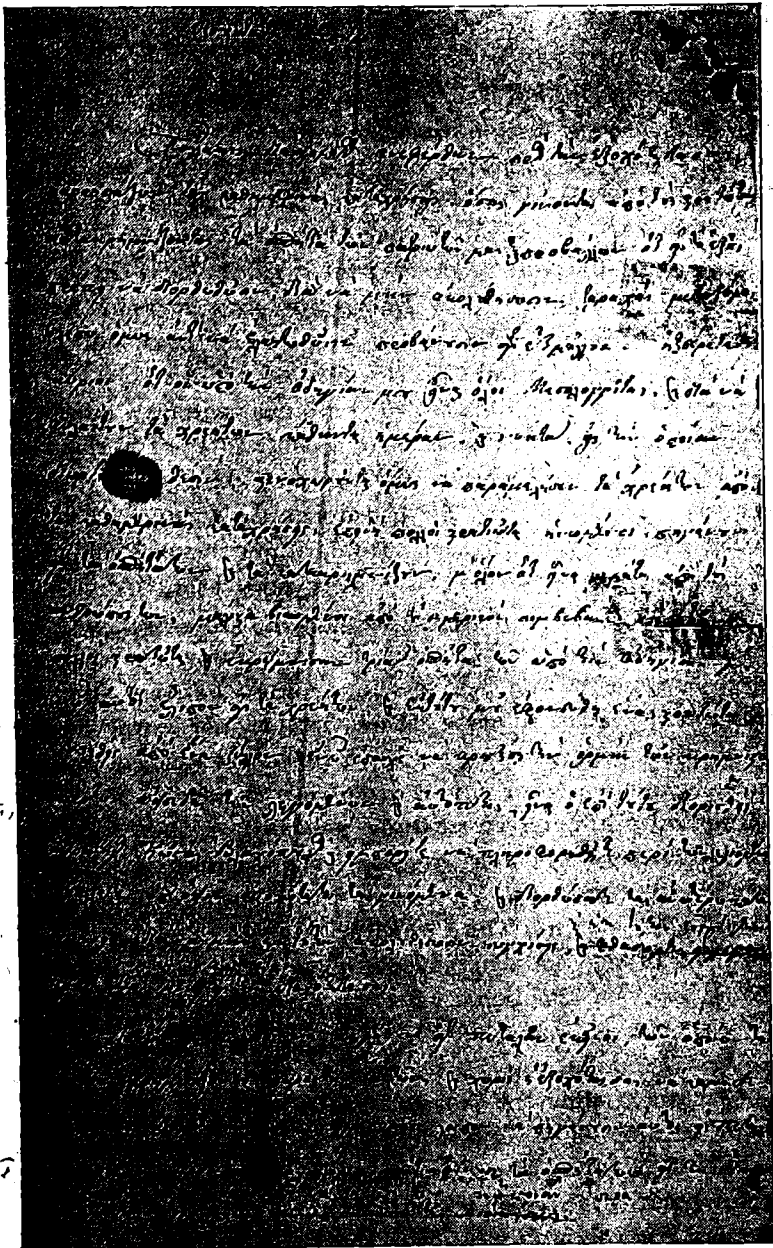
Ἐν μέσῳ λοιπὸν τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων πληροφοριῶν πόθεν νὰ ἐξαχθῇ ἡ διὰ τὰ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου ἀλήθεια ; Κατὰ τὴν γνώμην μου, τῆς τοιαύτης ἐρεῦνης βάσις πρέπει νὰ εἶνε ἡ εἰς τὴν «Γενικὴν Ἐφημερίδα» ἀφήγησις. Τὰ γεγονότα ἦσαν πρόσφατα καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μεταβληθῶν αἱ γενικαί των γραμμαί, διότι ὑπῆρχεν, ἀκόμη, ὁ φόβος τοῦ ἐλέγχου. Ἐὰν δὲ τυχὸν ὑπῆρξαν λεπτομέρειαι τῶν ὁποίων ἐπεξητήθη ἡ ἀπόκρυψις ἢ ἡ διαστροφή, ἢ τοιαύτη προσπάθεια θὰ ἦτο μόνον εἰς βάρος τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐχρειάζετο μεγάλη προσοχὴ περὶ τὴν διατύπωσιν, ὥστε νὰ εἶνε ἀδύνατος ἡ μεταξὺ τῶν γραμμῶν ἀνακάλυψις τῆς ἀληθείας.

Τῶν Μεσολογγιτῶν ἡ δρᾶσις, κατὰ τὰς προηγουμένας πολιορκίας δὲν εἶχε γίνῃ γνωστή, ἔνεκα τῶν λόγων τοὺς ὁποίους προανέφερα. Ἀπὸ τὸ ληφθὲν δὲ μέτρον ὅπως τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά» μὴ ἀναγράφουν τὰ ὀνόματα τῶν ἐπὶ ἐκάστου τῶν προμαχῶνων καὶ τῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐξορμήσεις ἀρχηγῶν καὶ ἢ μὴ δημοσίευσις εἰς τὴν «Γενικὴν Ἐφημερίδα» τῶν ἀποστελλομένων ὑπὸ τῆς Διευθυντικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν γεγονότων τούτων ἐκθέσεων, συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐπικρατῇ ἡ γνώμη ὅτι οἱ Μεσολογγῖται ἐλάχιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεώς των. Ἐπομένως καὶ διαμαρτυρομένους οὐδεὶς ἤθελε τοὺς προσέξῃ. «Τῆν 16 ὑπεδέχθημεν, γράφει ἡ «Γενικὴ Ἐφημερίς» τῆς 22 Μαΐου 1826, ὑπὸ τῶν κρότων τῶν κανονίων ἐνταῦθα τοὺς Στρατηγούς Νότην Μπότσαρη, Κίτσον Τζαβέλλαν, Γεώργιον Κίτσον, Γ. Βαλτινόν». Ἐνῶ διὰ τοὺς πρὸ δέκα καὶ πλέον ἡμερῶν ἐκεῖ ἀφιχθέντας διακοσίους ὀλοφόρους ὑπὸ

---

(1) (Ἐφ. «Πρωία»).

(2) («Γενικὴ Ἐφημερίς» ἀριθ. 18, 1827).

Ἰδιόχειρον σχέδιον ἀναφορᾶς τοῦ Α. Ραζη-Κότσινα, τὸ περιεχόμενον τῆς ὁποίας εἶναι καὶ ἄλλη ἔνδειξις ὅτι οἱ Μεσολογγῖται δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐμπιστευθοῦν τὴν προστασίαν τῶν γυναικοπαίδων τῶν εἰς ἄλλους.

τὸν Γιαννάκιον Ραζῆ-Κότσιαν (1) καὶ 40 πυροβολητὰς ὑπὸ τὸν Μητρον Δεληγιώργην μόνον ὁ οἶκος ἐκινήθη.

Ἐπὶ τῶν τότε κρατούντων διὰ τοὺς Μεσολογγίτας καὶ διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἠθέλησεν ὁ συμπολίτης των Σπυρίδων Τρικούπης νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀλήθειαν βασιζόμενος ὁ ἱστορικὸς Παπαρηγόπουλος, — μολονότι ἀντιλαμβάνεται τι τὸ σφαιερὸν εἰς τὰς περιτῆς ἐξόδου ἀφηγήσεις καὶ δὲν ἀναφέρει ὀνόματα ἀρχηγῶν ἐπὶ κεφαλῆς ταύτης γράφει ὅτι ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου ἦσαν «4000 ἄνδρες οἱ κράτιστοι μαχηταὶ τῆς Ἡλείρου καὶ τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας καὶ πλὴν τούτων 1000 περίπου κάτοικοι ἱκανοὶ νὰ φέρουσι ὄπλα» (2) καὶ ἐξακολουθῶν προσθετεῖ (3) «Τὴν νύκτα τῆς 10 Ἀπριλίου οἱ περιλιπόμενοι 3000 μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκβιάσῃσι τὴν δίοδον ἐλπίζοντες ὅτι οἱ κάτοικοι ὠφελοῦμενοι ἐκ τῆς καταπλήξεως τοῦ ἐχθροῦ, θέλουσι δυνηθῆναι νὰ τοὺς παρακολουθήσωσι».

Ἡ ἀφήγησις τῆς Γενικῆς ἐφημερίδος πληροφοροεῖ(4).

«Ἡ πρὸς ἀνατολὰς τελευταία πτέρυξ τοῦ ὄχρωματος ἀπὸ τὴν μεσημβρινην πλευρὰν τῆς λουνέτας, εἰς τὸ ἔσχατον κανονοστάσιον ἦτο τὸ διωρισμένον μέρος δι' οὗ ἔμελλον ὄλοι νὰ ἐκβῶσι διὰ τεισάρων γεφυρῶν καὶ νὰ συνταχθῶσιν ἀντίκρου τῶν κανονοστασιῶν τοῦ Ρήγα, τοῦ Μονταλεμπέρ κ.τ.λ. εἰς τὴν αὐτὴν πλευρὰν κειμένων ὅπου πλαγιασμένοι κατὰ γῆς νὰ περιμένωσι τὸ σημεῖον διὰ νὰ σηκωθῶσι καὶ **διαβάντες τὸ παλαιὸν χανδάκι νὰ ἀκολουθήσωσι τὸν δρόμον των διὰ δύο πύργων τοὺς ὁποίους εἶχε κατασκευάσει ὁ Αἰγύπτιος.** Τὸ παλαιὸν τοῦτο χανδάκι ἔκαμνε μέρος τοῦ ἐπὶ πολιορκίας τοῦ Ὁμέρ πασᾶ ὄχρωματος τὸ ὁποῖον ἀρχίζον ἀπὸ τὴν θάλασσαν ὑπὲρ τὰ διακόσια βήματα μακρὰν τοῦ νέου χανδακίου, ἐκτείνετο παραλλήλως μὲ αὐτὸ μὲ τὸ ὁποῖον ἐνώνετο πλησίον τῆς λουνέτας. Εὐθύς ὡς ἠθέλον ἀκούσει ὅτι οἱ ἔξωθεν ἐκτύπησαν ἀπὸ τὰ ὀπίσθια τὸν ἐχθρόν, **ἔμελλον νὰ διαιρεθῶσιν εἰς δύο** καὶ ὅσοι μὲν ἐκράτουν τὰ ἀπὸ τῆς λουνέτας μέχρι τοῦ ἔσχατου πρὸς δυσμὰς κανονοστασίου νὰ διευθυνθῶσι **διὰ τοῦ στρατοπέδου Κουταχῆ,** οἱ δὲ λοιποὶ μὲ τὸν περισσότερον ἀδύνατον κόσμον **διὰ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοπέδου** καὶ ἔπειτα νὰ ἀνταμωθοῦν ὄλοι εἰς τοῦ Κότσιαν τὸ ἀμπέλι... ὅσα πράγματα δὲν ἠθέλον νὰ ἀφή-

(1) («Φίλος τοῦ Νόμου» Σεπτέμβριος 1826 ἀριθ. 247).

(2) (Τ. Ε. σελ. 963).

(3) (σελ. 965).

(4) (ἀριθ. 60, 61, 62, Μάιος 1826).

σουν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν ἀφανίζοντο...**καὶ τὰ κανόνια ἐτοιμάζοντο νὰ κρημνισθοῦν καὶ νὰ παραχωθοῦν εἰς τὸ χανδάκιον ἔπρεπε ἐν ταυτῷ καὶ νὰ καρφωθοῦν, ἀλλ' οἱ κανονιέροι ἦσαν Μεσολογγῖται καὶ καθὼς ὄλους τοὺς λοιποὺς πολὺ περισσότερον ἐκολάκνευεν αὐτοὺς ἢ ἔλλπις ὅτι ἤθελον ἐπανέλθει νικηταὶ εἰς τὴν πόλιν...** περὶ τὰς δύο ὥρας τῆς νυκτὸς ἑτέρα περίπολος φυλακὴ διερχομένη τὰ κανονοστάσια ἐσύναξε τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς ἔστειλεν...**ἀφήσασα μόνον τὰς φυλακὰς διὰ νὰ μὴ παύσῃ ὁ ἐκ διαλειμάτων τουφεκισμὸς μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, ὅτε ἐμελλον νὰ ἀποσυρθοῦν καὶ αὐταί.** Ἄρχισαν δὲ νὰ ἐξέρχονται ἐκ τοῦ ὄχυρώματος, ἀλλ' οἱ Μεσολογγῖται μόνον δὲν ἐφαίνοντο. Οὗτοι εἶχον διασκορπισθῆ εἰς τὴν πόλιν διὰ νὰ συνοδεύσουν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των διὰ τὰς ὁποίας ἀφέθη τὸ ἔσχατον πρὸς τὴν θάλασσαν γεφύριον, ὡς ἀπέχον περισσότερον τῶν ἐχθρικῶν προμαχόνων....Μ' ὄλον τοῦτο ἂν καὶ οἱ ἡμέτεροι ἐπρόσεχον κάποιος κρότος καὶ αἱ κραυγαὶ τῶν γυναικοπαίδων ἐν ᾧ ἐξήρχοντο, **ἔδωσαν ὑποψίαν εἰς τοὺς ἐχθροὺς οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν συνεχῆ καὶ ἀκατάπαυστον πυροβολισμὸν διὰ τῶν κανονίων καὶ τουφεκίων καὶ ἀπὸ τὰ καστέλια καὶ ἀπὸ ὄλα τὰ χαρακώματα τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους.** Οἱ δὲ ἐξεληθόντες ἀπὸ τὰ γεφύρια ἐκοίτοντο ἤδη μίαν ὥραν πρηνεῖς κατὰ γῆς περιμένοντες νὰ πέσωσιν οἱ ἔξωθεν ἀπὸ τὰ ὀπίσθια τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου καὶ ὑποφέροντες τὸν ἀκατάπαυστον τοῦ ἐχθροῦ πυροβολισμὸν ὅτις κατ' εὐτυχίαν διευθύνετο ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑψηλότερα κατὰ τῶν ὄχυρωμάτων. Τέλος πάντων μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρουν πλέον ἐξαίφνης, σηκωθέντες ἀνεβόησαν ἐμπρὸς θάνατος εἰς τοὺς βαρβάρους **καὶ ἀμέσως ὤρμησαν διὰ τῶν δύο καστελίων ἐκ τῶν ὀπίσθων τὸ ἐν πρὸς τὴν ξηρὰν ὄπον εὐρίσκοντο ὡς χίλιοι Ἄραβες ἔμεινεν ἔρημον, τὸ δὲ ἄλλο ἔπαυσε νὰ πυροβολῇ.** Ἐπορευοντο δὲ ὅλοι ἐν σῶμα, ἐπειδὴ βλέποντες ὅτι δὲν φθάνει ἢ ἔξωθεν βοήθεια δὲν ἐστοχάσθησαν συμφέρον νὰ διαιρεθῶσι καθὼς ἦτο τὸ σχέδιον πρότερον... Ἐπειδὴ ἡ ὀρμὴ ἐγένεν οὕτως ἐξαφνικὴ καὶ ἀπροσδόκητος οἱ Μεσολογγῖται **οὕτινες ἐξήρχοντο τελευταῖοι** καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ εὐρίσκοντο ἀκόμη μέσα εἰς τὴν πόλιν δὲν ἠμπόρρεσαν νὰ πληροφορηθοῦν τὴν ἀλήθειαν ἀλλ' οἱ περισσότεροι ἐνόμισαν ὅτι εἶχον φθάσει καὶ οἱ ἔξω καὶ ἡ ὀρμὴ ἐγένετο συγχρόνως καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη. Ἐν τούτοις ἐξαίφνης ἠκούσθη φωνὴ διαδοθεῖσα δι' ὄλου τοῦ πλήθους. Ὅπισω, ὀπίσω εἰς τοὺς τόπους σας! εἰς

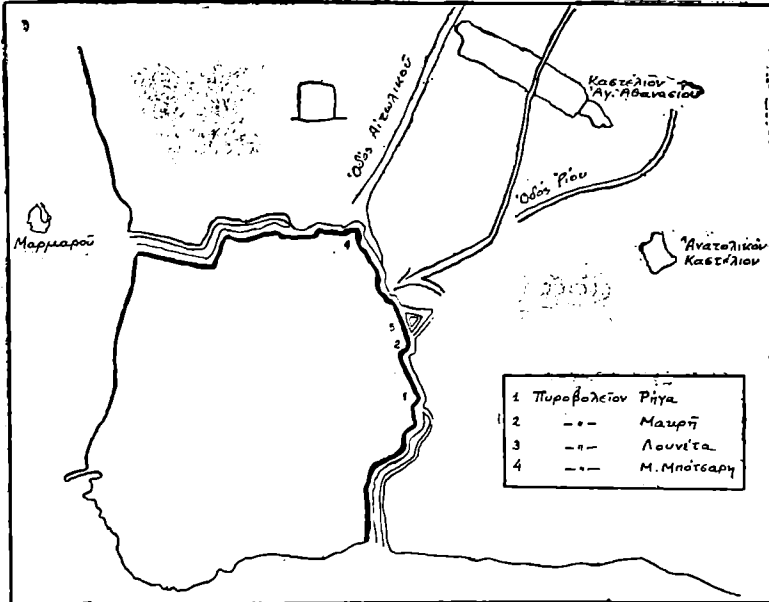
τά κανονοστάσια. **Μόλις ηκούσθη ἡ φωνὴ καὶ ὄλοι οἱ Μεσολογίται ἐπέστρεψαν**, ἀλλ' ἡ φωνὴ ἦτο ψευδής, οἱ ἐχθροὶ ἤδη ἐμβῆκαν καὶ ἔνδον τῶν ὀχυρωμάτων καὶ διεσκορπίσθησαν εἰς τὴν πόλιν... οἱ δὲ ἐξεληθόντες ἐπροχώρουν εἰς ἓν σῶμα χωρὶς νὰ τολμήσῃ νὰ τοὺς ἐνοχλήσῃ ὁ ἐχθρὸς περισσότερον, εἰμὴ τουβεκοβολῶν μακρόθεν φθάσαντες δὲ ὡς ἡμισεῖαν ὥραν μακρὰν ἀπηντήθησαν ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τοῦ ἐχθροῦ συγκειμένου ἐκ 200 καὶ ἐπέκεινα ἱππέων, οἵτινες προειδοποιηθέντες ἤρχοντο ἀπὸ τὸ Μποχώρι, διὰ νὰ ἀντικόψωσι τοὺς φεύγοντας ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κτυπήσωσι κατὰ μέτωπον, εἰμὴ μόνον τοὺς τελευταίους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν πολλοὶ ἀσθενεῖς ἐν οἷς καὶ ὁ στρατηγὸς Στουρνάρας· μ' ὅλον τοῦτο ἀπεκρούσθη καὶ τὸ ἱππικὸν καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ πάλιν εἰς Μποχώρι...»

Αἱ πληροφοροῖαι τῆς ἀφηγήσεως ταύτης ἐλήφθησαν εἰς τὰ Σάλωνα ὅπου εἶχον φθάσει μετὰ τὴν ἔξοδον τὰ μὴ ἐντόπια σώματα τῆς φρουρᾶς. Καὶ ἀπόδειξις τούτου εἶναι τὸ γραφόμενον ὅτι μετὰ τὴν ἀκουσθεῖσαν φωνὴν «ὀπίσω» ὄλοι οἱ Μεσολογίται ἐπέστρεψαν, ἐνῶ ὡς προανέφερα 200 ὀπλοφόροι καὶ 40 πυροβοληταὶ «διεσώθησαν μετὰ τὸ σπαθὶ εἰς τὸ χέρι ἀπὸ τὴν καταστροφὴν» ὡς γράφει ἡ Γενικὴ Ἐφημερὶς καὶ εἶχον φθάσει εἰς Ναύπλιον ἀκολουθήσαντες ἄλλην πορείαν τῶν λοιπῶν σωμάτων.

Τὸ ἀναφερόμενον ὅτι οἱ Μεσολογίται ἐβράδυναν νὰ ἐξέλθουν, ὡς συνοδεύοντες τὰ γυναικόπαιδά των εἶναι ἀπίθανον. Ἡ ἔξοδος εἶχε προαποφασισθῆ καὶ εἰς τὰς κρισίμους στιγμὰς οὐδεὶς καθυστέρει. Καὶ ἂν παρὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπῆρξαν βραδύναντες ἔνεκα τῆς προτασσομένης αἰτίας, κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς μιᾶς ὥρας καθ' ὃ **οἱ ἐξεληθόντες** ἐδέχοντο τὸν ἀπὸ τὰς φωνὰς τῶν γυναικοπαίδων προκληθέντα ἐχθρικὸν πυροβολισμόν, εἶχον ὅλον τὸν καιρὸν ὅπως εὐρεθοῦν εἰς τὰς θέσεις των.

Ἀφοῦ κατὰ τὴν ἀφήγησιν ταύτην οὐδεὶς τῶν μὴ ἐντοπίων ὑπέστησεν εἰς τὴν ἔξαφνικὴν καὶ ἀπροσδόκητον ὁρμὴν, ἔπεται ὅτι αἱ παρამείνασαι φυλακαὶ εἰς τὸ φρούριον ἀπετελοῦντο ἀπὸ ἐνόπλους Μεσολογιτάς, ἀπὸ τοὺς πυροβολητάς καὶ τοὺς σχέσις ἔχοντας μετὰ τὸ πυροβολικὸν Φιλέλληνας, διὰ νὰ ἀνταποκρίνωνται «εἰς τὸν ἀκατάπαυστον πυροβολισμόν διὰ τῶν κανονίων καὶ ντουφεκίων» τοῦ ἐχθροῦ, καθ' ὅσον ἄλλως θὰ ἀντελαμβάνετο οὗτος ἐπικειμένην τὴν ἔξοδον. Ἐπομένως καὶ ἡ βραδύτης τῶν Μεσολογιτῶν καὶ τὸ παιδαριῶδες ὅτι τὰ κανόνια δὲν ἠχρηστεύθησαν διότι ἠλπίζον οἱ πυροβοληταὶ νὰ ἐπανεέλθουν ἀφοῦ εἶχεν ἀποφασισθῆ νὰ διαφύγουν, ἐγρά-

φησαν διὰ τὸ νὰ δικαιολογηθῆ ἡ ἐγκατάλειψις αὐτῶν καὶ τῶν Φιλελλήλων ἐν διατεταγμένῃ ὑπηρεσίᾳ.

Κατὰ τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά»⁽¹⁾ καὶ τὸν Σπυρομίλιον ⁽²⁾ τὸ μὲν ἀνατολικὸν καστελίον εὐρίσκειτο ἔναντι τοῦ προμαχώνος Μακρῆ, τὸ δὲ δυτικὸν εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας, τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Καὶ ἄπλοῦν ἐπὶ τοῦ σχεδίου βλέμμα πείθει ὅτι ὁ ~~δρόμος~~ ^{δρόμος} τῶν δύο τούτων καστελίων δρόμος εἶναι ὁ συντομώτερος πρὸς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κιουταχῆ. Καὶ διὰ τὸ τοῦ Ἴμπραῖμ ὁ μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ τοιούτου καὶ τῆς θαλάσσης. Καὶ ἐπομένως οὐδεὶς λόγος συνέτρεχεν ὅπως τὸ ἐν μέρος τῆς φρουρᾶς τὸ προορισμὸν ἔχον νὰ κατευθυνθῆ διὰ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Κιουταχῆ εὐρίσκειται καὶ αὐτὸ ἐν ἀναμονῇ εἰς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ ὀχυρώματος πλευρὰν καὶ μάλιστα ὀπισθεν τοῦ παλαιοῦ χανδακίου. Τὸ δὲ ἄλλο τὸ μέλλον νὰ διαβῆ τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἴμπραῖμ νὰ διέλθῃ καὶ αὐτὸ διὰ τῶν δύο καστελίων καὶ ἀφοῦ μάλιστα εἶχεν ἀναλάβῃ καὶ τὴν προστασίαν τῶν γυναικοπαίδων, διὰ τὰ ὁποῖα προτιμότερον ἀκόμη θὰ ἦτο θαλασσοβατοῦντα νὰ παρακάμψουν τὸ παλαιὸν χανδάκι. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις λοξοδρο-

(1) (26 Ἀπριλίου, 2 Μαΐου, 6 Φεβρουαρίου).

(2) (Σελίς 139).

μίας καὶ ἔμπόδια ἀποφεύγονται καὶ ὅταν μάλιστα διὰ τοιαύτης διατάξεως ἔμενεν ἀφύλακτος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἀναμονῆς ἢ πρὸς δυσμὰς τῆς Λουνέτας πλευρὰ τοῦ ὄχυρώματος. Ὁ Μίχος περὶ τοῦ ὁποῖου προανέφερα ὅτι συνδέει τὰς προσωπικὰς του ἀναμνήσεις μὲ τὰς πληροφορίας τῶν ἄλλων, ἔχει τὸ κατ' αὐτὸν πρῶτον ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν σῶμα—εἰς τὸ ὁποῖον συμπεριλαμβάνετο καὶ τὸ σῶμα τοῦ Γ. Κίτσου εἰς τὸ ὁποῖον ὑπηρετεῖ, εὐρισκόμενον ἐν ἀναμονῇ εἰς τὸν προμαχῶνα Μπότσαρη (1) καὶ ἐκεῖθεν ἀπ' εὐθείας ἐξορμῶν διὰ τῆς γεφύρας Λουνέτας.

Τὸ παλαιὸν χανδάκι κατὰ τὴν ἀφήγησιν ταύτην ἠγοῦτο μὲ τὸ νέον πλησίον τῆς Λουνέτας. Ὁ Διευθυντὴς τῆς χαρτογραφικῆς ὑπηρεσίας ὑποστράτηγος κ. Ὀδυσσεὺς Μαρούλης εἰς τὸ παρ' αὐτοῦ κατασκευασθὲν ἀνάγλυφον (2) τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πόλεως καὶ ὄχυρώσεως τοῦ Μεσολογγίου ἔχει τὴν συνένωσιν τῶν δύο αὐτῶν χανδακίων ἀνατολικώτερον τοῦ προμαχῶνος Ρήγα. Ἐπομένως εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ ἐξέλθουν διὰ τῶν γεφυρῶν Λουνέτας καὶ Ρήγα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀρισθῇ θέσις ἀναμονῆς ὀπισθεν τοῦ παλαιοῦ Χανδακίου.

Ἄλλὰ καὶ διὰ νὰ μείνῃ ἔρημον τὸ παρὰ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον καστελίον ἔπεται ὅτι οἱ ἐν αὐτῷ χίλιοι Ἄραβες προσελκυσθέντες ἀπὸ τὰς φωνὰς τῶν γυναικοπαίδων ἔσπευσαν ὅπως ἐμποδίσουν τὴν ἐκεῖθεν ἐξοδον. Ἐὰν ὁμως οἱ ἐξεληθόντες ἐξώρμησαν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὄχυρώματος καὶ διῆλθον διὰ τῶν δύο καστελίων, κατ' ἐπιτακτικὴν τότε ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ συναντηθοῦν μὲ τοὺς Ἄραβας αὐτοὺς εἴτε ἐλοχεύοντας εἴτε ἐν κινήσει εὐρισκομένους. Διὸ νὰ μὴ συμβῇ ὁμως τοῦτο ἔπεται ὅτι οἱ **ἐξεληθόντες** ἐξώρμησαν δυτικῶς τῆς Λουνέτας καὶ ἀφοῦ οἱ χίλιοι Ἄραβες εἶχον διέλθει τοῦ ἀνατολικοῦ καστελίου, τὸ ὁποῖον ἔπαυσε νὰ πυροβολῇ εἴτε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἴτε διότι καὶ αὐτοῦ ἡ φρουρὰ εἶχε σπεύσει ὅπως παρεμποδίσει τὴν ἐκ τοῦ ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὄχυρώματος ἐξοδον. Συνεπῶς οἱ ἐξεληθόντες οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὅλα τὰ μὴ ἐντόπια σώματα, εὐρισκόμενοι ἐν ἀναμονῇ δυτικῶς τῆς Λουνέτας ἦταν τὸ μέρος τὸ προωρισμένον νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Κιουταχῆ. Τὸ δὲ ἄλλο τὸ μέλλον νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἰμβραῖμ ἦσαν οἱ Μεσολογγῖται, οἱ πάντα λόγον ἔχοντες νὰ ἀναλάβουν τὴν προστα-

(1) (Μεγάλη τάπια).

(2) (Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον).

σίαν τῶν γυναικοπαίδων των. Ἐν τῷ ἑξῆς ἀναφέρει ὅτι τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν ἀπετέλουν τὰ σώματα τῶν ἐμπειροτέρων ὀπλαρχηγῶν. Ὅλοι ὅμως οἱ ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου ὀπλαρχηγοὶ ἦσαν ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικοὶ ἐκτὸς τοῦ Γιαννάκη Σταΐκου καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν.

Αἱ ἀνακρίβειαι αὗται ἐτέθησαν ὅπως ἀποδοθῆ εἰς τὴν βραδύτητα καὶ τὴν ἄνευ λόγου ἐπιστροφὴν τῶν Μεσολογγιτῶν ἢ καταστροφή των καὶ οὕτως ἀποκρυβῆ τὸ ψυχολογικῶς ὀφείλον νὰ συμβῆ ἐκ μέρους ἐκείνων, οἱ ὅποιοι εἶχον ὑποστῆ τὰ πάνδεινα καὶ ὑπὸ ἀπελπιστικὰς συνθήκας ἐν ἀναμονῇ πρὸς ἕξοδον εὐρισκόμενοι βλέποντες τοὺς χιλίους Ἄραβας σπεύδοντας πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν τοῦ ὄχρωματος πλευρὰν, ἐξώρμησαν πρὸς τὸν ἐλεύθερον ἐνώπιόν των δρόμον. — Εἰς τοιαύτας στιγμὰς καὶ εἰς ἐξορμῶν ἀρκεῖ νὰ συμπαρασύρῃ καὶ τοὺς λοιποὺς—χωρὶς ὅμως ὅπως ἦτο καὶ φυσικὸν νὰ δοθῆ καιρὸς ὅπως εἰδοποιήσουν καὶ τοὺς λοιποὺς.

Καὶ ἐκ τῆς φράσεως ἀκόμη τῆς ἀφηγήσεως τῆς «Γενικῆς Ἐφημερίδος» ὅτι οἱ Μεσολογγῖται «δὲν ἠμπόρουν νὰ πληροφορηθοῦν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' οἱ περισσότεροὶ ἐνόμισαν, ὅτι εἶχον φθάσει καὶ οἱ ἕξω καὶ ἡ ὁρμὴ ἐγένετο συγχρόνως καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη» εἶνε καταφανέστατον ὅτι αὕτη ὑπέστη λογοκρισίαν, διαγραφείσης τῆς συμφώνως μὲ τὴν ἐννοίαν πληροφορίας τῆς ἐντολῆς τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ περισσότεροὶ Μεσολογγῖται καὶ τὴν ὁποίαν νομίσαντες ὅτι ἐπετέθησαν καὶ οἱ ἕξω ἔσπευσαν νὰ ἐκτελέσουν· καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον «ἡ ὁρμὴ ἐγένετο καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη», δηλαδὴ δυτικῶς καὶ ἀνατολικῶς τῆς Λουνέτας. (1)

Ποία ἦτο ἡ ἐντολὴ τὴν ὁποίαν ἀναλάβει οἱ Μεσολογγῖται, ποῖον τὸ γεγονός τὸ προκαλέσαν τὴν φωνὴν «Ὅπισω, ὀπίσω» καὶ ἐκ τῆς διαρκείας τοῦ ὁποίου ἐδόθη καιρὸς νὰ εἰσέλθῃ ὁ ἐχθρὸς εἰς τὴν

---

(1) Τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα παρ' ὅλην τὴν λογοκρισίαν τὴν ὁποίαν ὑπέστη ἡ ἀφήγησις αὕτη ὑπὸ τῆς διευθύνσεως τῆς ἐφημερίδος, δυσμενῶς ἐσχολιάσθησαν, φαίνεται, καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Καὶ ὁ Γ. Αἰνιάν ἀνέλαβε ὅπως θολώσῃ τὰ διεκτραγωδηθέντα μὴ δυσαρεστῶν κανένα, δι' ἐπιστολῆς του δημοσιευθείσης εἰς τὴν «Γενικὴν Ἐφημερίδα» τῆς 14 Αὐγούστου 1826 πρὸς Ἀλέξανδρον *τινα ἄνευ ἐπωνύμου*. Καὶ ἡ «Γενικὴ Ἐφημερίς» εἰσηγουμένη ταύτην πληροφορεῖ ὅτι αὕτη «ἐγράφη πρὸ τῆς δημοσιευθείσης παρ' αὐτῆς ἀφηγήσεως ὡς τὸ ἀποδεικνύει ἡ ἡμερομηνία τῆς». Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ἡμερομηνίαν 16 Μαΐου 1826 καὶ ἡ περὶ αὐτῆς εἰσηγήσις ἀποδεικνύει τὸν λόγον καὶ τὸ πνεῦμα ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐγράφη.

πόλιν ἀπὸ τὴν δυτικὴν τοῦ ὄχρωματος πλευρὰν ἢ ὁποία εἶχε μείνη πλέον ἐλευθέρᾳ, τὸ πληροφοροῦσι ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Στρούζα (1) «Νὰ σὰς φανερώσω τὴν περίστασιν τοῦ Μεσολογγίου ὡς ἐμάθομεν ἀπὸ μερικῶν ποῦ ἐρρήχθησαν στὸ γυαλό, μὲ προίᾳρι καὶ ἦλθαν εἰς Πεταλῶ τέσσαρας ἡμέρας ὑστερώτερα. Βλέποντας πῶς εἶνε χαμένοι ἐδιαλέχθησαν πεντακόσιοι καὶ ἐρρήχθησαν ἕξω νὰ πάρουν μία τάπια νὰ περάσουν τὸ ἀδύνατον μέρος καὶ ὁ ἐχθρὸς εἶχε σπία καὶ ἦτανε προεπαράδος καὶ ἐκόττωσε τοὺς περισσότερους ἀπὸ αὐτοὺς καὶ τέλος παντοῦ ἔλαβαν τὴν τζάκιασιν καὶ ἐπῆραν τὰ πίσω καὶ ἔπιασαν τὰ δυνατὰ σπίτια. Μέρως ἀπὸ αὐτὸ τὸ σῶμα ὅσοι εἶχον ποδάρια, λένε ὅτι ἐγλύτωσαν καὶ τοὺς ἐπῆρε κοντὰ ἢ καρβαλλαρία, τὸ ταχτικὸ καὶ δὲν ξέρομε τί ἔκαναν...»

Οἱ μεταδόσαντες τὰς πληροφορίας ἦσαν Μεσολογγίται συμμετασχόντες εἰς τὴν ἀγωνίαν τῆς πατρίδος των καὶ οὐδὲν προσωπικὸν συμφέρον ἔχοντες ὅπως τὰς διαστρέψουν. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον κάμνει περισσότερον πιστευτὴν τὴν ἀφήγησίν των, εἶνε ἡ πληροφορία ὅτι διὰ νὰ περάσῃ τὸ ἀδύνατον μέρος εἶχε προαπόφασισθῆ νὰ καταληφθῆ μιὰ τάπια. Ἡ κατάληψις τοῦ ἀνατολικοῦ καστελίου ἦτο ἐπιβεβλημένη κατ' ἀρχὴν, διὰ τὴν προστασίαν τῶν γυναικοπαίδων καὶ οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἐβασίσθη καὶ τὸ σχέδιον τῆς ἐξόδου. Ἀλλὰ καὶ τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι τὸ ὁποῖον προανέφερα μήπως καὶ αὐτὸ δὲν λέγει «Πρῶτη κολῶνα ποῖβγαίνε *μεσ' στοῦ Μπραῖμ τὴν τάπια*».

Διὰ τὸ ἐπιβεβλημένον τοῦτο μέτρον, ἔξ ὅλων τῶν ἄλλων ἀφηγητῶν μόνον ὁ Σπυρομίλιος, γράφει ὅτι κατὰ τὸ σχέδιον τῆς ἐξόδου ἔπρεπε νὰ καταληφθῆ ὄχι μόνον ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος τάπια ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Ὁ Σπυρομίλιος, μὴ ἔχων λόγον ν' ἀμφιβάλλῃ διὰ τὰς μεταδοθείσας εἰς αὐτὸν ἄλλας πληροφορίας, διακεκριμένος ὅμως στρατιωτικὸς τῆς ἐποχῆς του, ἐπεζήτησε νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ ἀκαθόριστον τοῦτο σημεῖον σχετικῶς μὲ τὴν προστασίαν τῶν γυναικοπαίδων.

Ἐπομένως συμφώνως πρὸς τὰ διαπιστωθέντα ἀπεφασίσθη, τὰ μὲν μὴ ἐντόπια σώματα νὰ συγκεντρωθοῦν δυτικῶς τῆς Λουνέτας, ἀνατολικῶς δὲ ταύτης 500 (2) Μεσολογγίται ὑπὸ τὸν ἀρχηγόν των καὶ

(1) Ἀρχεῖον Ρώμα Τ. Β. σελ. 159.

(2) Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ὑπὸ τοῦ Στρούζα ἀναφερόμενος οὗτος ἀριθμὸς δὲν θὰ εἶναι τελείως ἀκριβὴς λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς φθορᾶς, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν οἱ Μεσολογγίται ὀπλοφόροι κατὰ τὴν πολιορκίαν.

ἐκεῖθεν αὐτῶν τὰ γυναικόπαιδα. Ἄμα τῇ ἐπιθέσει τῶν ἐκτὸς τοῦ Μεσολογγίου Ἑλληνικῶν σωμάτων οἱ μὲν πρῶτοι ὄφειλον νὰ ἐξορμήσουν ἐναντίον τοῦ δυτικῆς καστελίου, οἱ δὲ δεύτεροι πρὸς κατάληψιν τοῦ ἀνατολικῆς τοιούτου. Τοὺς τελευταίους τούτους θὰ ἠκολούθουν τὰ γυναικόπαιδα, οἱ ἀσθενεῖς καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως καὶ ὀπισθεν αὐτῶν οἱ εἰς τοὺς προμαχῶνας ὀφείλοντες νὰ παραμείνουν μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς Φιλέλληνες, Μεσολογγῖται πυροβοληταὶ καὶ ὄπλοφόροι. Πλευρικῶς δὲ ἡ μέλλουσα νὰ συμμετάσχη τῆς ἐξόδου φρουρὰ τῆς Κλεισώβης.

Ἡ μὴ ἐπιθεσις ὅμως τῶν ἐξω προεκάλεσε τὴν αἰφνιδίαν ἐξορμησιν τῶν μὴ ἐντοπίων σωμάτων· οἱ 500 Μεσολογγῖται ἐξορμήσαντες καὶ αὐτοὶ εὐρέθησαν πρὸ τοῦ ὄγκου τῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως· ὁ ἐχθρὸς ἐπιτίθεται· πολλοὶ τῶν Μεσολογγιτῶν φονεύονται καὶ πρῶτος ὁ ἀρχηγὸς τῶν· τινὲς ὑπὸ τὸν ἀδελφόν του καὶ τὸν Μῆτρον Δεληγιώργην διασχιζόντες τοὺς ἐχθροὺς κατορθώνουν νὰ διαφύγουν καὶ φθάνουν ὡς προαναφέρα εἰς Ναύπλιον⁽¹⁾· ἄλλοι βλέποντες ματαίαν πᾶσαν προσπάθειαν φωνάζουν «ὀπίσω εἰς τῆς τάπιες» ὅπως ἀμνηθῶν, συμπαρασύροντες τὸ πλεῖστον τῶν ἀδυνάτων καὶ τῶν γυναικοπαίδων. Οἱ σπεύσαντες ἐκ τοῦ αἰφνιδιασμοῦ νὰ ἐγκαταλείψουν τοὺς προμαχῶνας Φιλέλληνες καὶ Μεσολογγῖται συμπαρασύρονται ἐκ τοῦ ρεύματος τῶν ὑποχωρούντων καὶ κατὰ πόδας ἀκολουθουμένων ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν· θραύουν τὴν γέφυραν ὅπως ἐμποδίσουν τὴν ἐχθρικὴν εἰσόρμησιν, ἀλλ' ἐν τῷ μαιαξὺ ἄλλοι ἐχθροὶ εἶχον εἰσέλθῃ ἐκ τῆς δυτικῆς πλευρῆς τῆς πόλεως. Καὶ ἡ τραγωδία τοῦ Μεσολογγίου συνεπληρώθη⁽²⁾

Παραπέμπων διὰ τὰ ἐν τῇ πόλει μετὰ τὴν ἐξοδον συμβάντα,

(1) Ἡ παράδοσις τοὺς φέρει διαπεραιωθέντας πρῶτον εἰς Πάτρας ἄνευ ἄλλων λεπτομερειῶν.

(2) Οὕτως ἀφηγεῖται τὰ κατὰ τὴν ἐξοδον καὶ ὁ βασισθεὶς εἰς τὴν περὶ ταύτης παράδοσιν ἀντιστρατήγος κ. Ἰωαννίδης μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι ἔχει καὶ τὸν Μακρῆν μετὰ τὸ σῶμα του ἐξορμῶντα κατόπιν τῶν Μεσολογγιτῶν μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν, ἀκολουθούμενον ὑπὸ πολλῶν Μεσολογγιτῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ πολλαὶ Μεσολογγίτισαι ἔνοπλοι, διασχιζόντες τὰς ἐχθρικὰς φάλαγγας καὶ φθάνοντα εἰς τὸν ἅγιον Συμεῶνα ὅπου ἀπέκρουσε τοὺς ὑπὸ τὸν Μουστάμπεη Ἀλβανούς. Ἄν καὶ μετὰ τοῦτο συμφωνεῖ καὶ τὸ προαναφερθὲν δημοτικὸν τραγοῦδι εἰς τὰς τελευταίας αὐτοῦ στροφάς.

Ὅσ' πῆραν τὸ βουνὸ βουνὸ τὸν ἅγιο Συμεῶνα

εἰσῆκον τὸν Μουστάμπεη τὴν ῥάχι εἶχε πιασμένα

Μιὰ μπαταριά τοὺς ἔδωκε τοὺς κόβει μέσ' στῆ μέση.

Τότ' ὁ Μακρῆς τοὺς φώναξε τότ' ὁ Μακρῆς τοὺς λέει

εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τοῦ Μεσολογγίου, εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Γ. Στρούζα, εἰς τὸ ἄρθρον «Οἱ Μεσολογγῖται ἀδικούμενοι» τῆς ἔφημερίδος «Ἀθηνᾶ» 28 Αὐγούστου 1843, εἰς τὸ «Μητροῦρον ἀξιωματικῶν τοῦ ἀγῶνος» τάξις Ε, ἀριθμὸς 769 καὶ εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ ἀντιναύαρχου Γ. Σαχτούρη περαινῶ τὴν παροῦσαν μου ἱστορικὴν συμβολήν.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΑΖΗ-ΚΟΤΣΙΚΑΣ

Ἀντιναύαρχος ἑ. ἄ.

---

*«Παιδιά μου Ρουμελιῶτες μου κ' ἑσεῖς παιδιὰ δικὰ μου
τραβάτε τὰ λαμπρὰ σπαθιά νὰ μὴ μᾶς πάρ' ἡ μέρα»
Καὶ τὰ σπαθιά τραβήξανε πετᾶνε τὰ ντουγκέκια
σὰν τὰ λιοντάρια ὄχιτηκαν καὶ σὰν ἀτσιοι περᾶσαν.
Τότ' ὁ Μουστάμπεης φώναξε «Κονιάροι κί' Ἀρβανίτες
κάντε τους τόπο νὰ διαβοῦν γιατί εἶνε πειρασμένοι
δὲν σὺλογιῶνται θάνατο κούρσεμα δὲν φοβοῦνται.
Κί' ἀφοῦ τοὺς ἐξημέρωσε κί' ἀφοῦ τοὺς πήρ' ἡ μέρα
ἄλλοι διψᾶνε γιὰ νερὸ κί' ἄλλοι γιωμι ζήτηνε.
Πάλι ὁ Μαζοῆς τοὺς φώναξε πάλι ὁ Μαζοῆς τοὺς λέει
«Παιδιὰ μ' νὰ νταγναντίσωμε στὸν Πιάτaro νὰ πᾶμε
μήπως μᾶς λείπουν ἑκατὸ τεγᾶρις καὶ διαζόσοι
πολὲς γιλιάδες εἴμαστε καὶ μείναι' ἐπιταζόσοι
Παιδιὰ μᾶς λείπει ὁ Κότσικας, μῆς λείπ' ὁ ἀρχηγὸς μας».*

Διστάζω ὁμως νὰ τὸ παραδεχθῶ ἐκ τοῦ ὅτι οὐδεὶς ἄλλος λόγος συνέ-
τερχεν ὅπως ὁ Μίχος μὴ τοποθετήσῃ τὸν Μαζοῆν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κατ'
αὐτὸν Γ' σώματος, παρὰ μόνον ἡ προσωπικὴ του ἀντίληψις ὅτι καὶ ὁ
Μαζοῆς συνεξήλθε μετὰ τῶν λοιπῶν μὴ ἐντοπίων ὄπλαρχηγῶν. Εἰς τοῦτο δὲ
συμφωνεῖ καὶ ἡ πληροφορία τῆς ἀφηγήσεως τῆς «Γενικῆς Ἐφημερίδος» ὅτι
μόλις ἠκούσθη ἡ φωνὴ ὀπίσω, ὀπίσω «ὄλοι οἱ Μεσολογγῖται ἐπέστρεψαν».
Ἐπομένως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αἱ στροφαὶ αὗται—λαμβανομένου μάλι-
στα ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἄσμα τοῦτο κλείει προηγουμένως τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς
Μεσολογγίτας διὰ τοῦ στίχου «ἄλλοι τραβᾶν τὴ θάλασσα κί' ἄλλοι τὴ ράχη,
ράχη»—ὁμιλοῦν, περὶ τῶν μὴ ἐντοπίων σωμάτων καὶ προσετέθησαν ὑπὸ τοῦ
τραγουδιστοῦ καὶ πυροβολητοῦ τῆς Κλεισώβης Γερασίουμ Τζόρνα, ἐκ τῆς
φρουρᾶς τῆς ὁποίας οἱ Μεσολογγῖται καὶ διεσπορητισμένα γυναικόπαιδα
συνηρόθησαν μὲ τὸ σῶμα τοῦ Μαζοῆ, τοῦ κατὰ τὸ διάστημα τῆς πολιορκ-
κίας νομφευθέντος τὴν θυγατέρα τοῦ Στάμου Ραζῆ ἀδελφοῦ τοῦ πατρὸς τοῦ
ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν.

ΔΥΣΣΥΡΕΤΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ, ΕΓΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΚΑΘ' ΗΝ ΣΕΙΡΑΝ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΟΝΤΑΙ ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

«Πάτρια» 16 *Αυγούστου 1903* «*Αθανάσιος Ραζηκότσικας*» υπό *Κ. Ζησίου*

... Καὶ ὅμως ἐν μέσῳ τῆς μαρμαρογῆς ταύτης τοῦ θαμβοῦντος ἡρωϊσμοῦ ὅπως ὁ Ἀγγερινὸς διασκορπίζει στιλπνοτέρας τὰς ἀδαμαντίνους ἀκτίνας του ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων ἀστέρων, εἰς ἀνὴρ διὰ τὴν περινοίαν αὐτοῦ ἐν ταῖς βουλαῖς, διὰ τὸ ἀγνόν θάμβος διὰ τὴν ἀκιβδήλωτον μεγαλοφροσύνην, διὰ τὸ συναίσθημα τὸ παρθενικὸν τῆς τιμῆς φεγγοβολεῖ ὑπὲρ πάντας ὁ Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας.

Ἐψηλὸν μᾶλλον καὶ κομρὸν εἶναι ὡς νεαρῶς καλλικάρπου ἐλαίας τὸ ἀνάστημα τοῦ εἰκοσιπενταετοῦς πολεμιστοῦ· χαλυβδίνας ἔχει τὰς κνήμας καὶ τοὺς βραχίονας καὶ τὸ σῶμα ὅλον, εὐρέα τὰ στέρνα καὶ ἀδρὸν τὸν τράχηλον· τὸν μύστακα ἔχει πυκνόν, κόμη μακροτάτη καλύπτει τοὺς ὄμους αὐτοῦ, ὡς κρυστάλλον εἶναι λεῖον τὸ μέτωπόν του τὸ ὑψηλὸν καὶ διααγεῖς λάμπουν ἐκ προσηνείας ἀλλὰ καὶ ἀδιατρέπτου ἀποφάσεως οἱ καστανοὶ ὀφθαλμοὶ του.

Μόνος τῶν συμπολιτῶν του τῶν Μεσολογγιτῶν, οὗς ἄγων καὶ εἰς Μακρυνόρος καὶ Πέτα ἐπολέμησε καὶ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίαν ἄρχει, ἀλλὰ πάντα ἐφρουρᾷ πάντα διοικεῖ, πάντων εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος ἡγεμονεῦει, πανταχοῦ δὲ ὅπου προσέρχεται τοῦ στρατηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως φορῶν τὴν στολὴν χρυσοῦ κεντημένην καὶ μετάξῃ, μὲ τὰ ὅπλα τὰ ἀργυρᾶ, κρατῦνει τὸ θάρρος περὶ πάντων προνοῶν, ἐπαινῶν τοὺς ἀνδρείους, τοὺς ἀποθαρρυσμένους ἐλέγχων ὁ ἐν τοῖς κινδύνοις πρόμαχος.

Ὅτε γηραιοὶ τινες καπετάνοι τὴν ἔλειψιν ἐφοδίων καὶ ἐπικουριῶν παρατηροῦντες καὶ τὴν πείναν μὲ τοὺς μελανοὺς καὶ ὀξεῖς ὀδόντας προσβλέποντες εὐήκοοι προσεῖχον εἰς τοῦ πολιορκητοῦ τὰς εὐμενεῖς προτάσεις, ὁ Ραζηκότσικας—ἡ ψυχὴ πλέον ἢ ἀκαταδάμαστος τῆς πόλεως—πάσης ἡγούμενος τῆς φρουρᾶς ἠπείλησεν ἐκείνους καὶ εἰς τὴν ὁδὸν τὴν λησιμονιθεῖσαν τῆς ὑπερηφανείας τοῦ πολεμιστοῦ ἐπανήγαγε λέγων «ἡμεῖς νέοι τῶν ὁποίων τὰ πρόσωπα στολίζουσι τὰ θαλαπρᾶ τῆς νεότητος ἄνθη καταφρονοῦμεν τὴν ζωὴν χάριν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τιμῆς καὶ σεῖς γέροντες τόσον πολὺ ἀγαπᾶτε τὴν ζωὴν σας;» Καὶ ὅτε τὴν ἐπομένην οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Κιουταχὶ φρικτοὺς ἐπεδείκνυσον διὰ τὸ φρούριον κινδύνους «Τοῦρκοὶ ἐὰν οἱ Μεσολογγίται δὲν ἠμπορέσουν· νὰ ὑπερασπισθῶσι τὰ τείχη των θὰ ὑπερασπισθοῦν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν· θὰ κλεισθοῦν μέσα εἰς τὰς πυριταποθήκας αὐτῶν καὶ θ' ἀνατιναχθῶσιν ὅλοι εἰς τὸν ἀέρα» εἶπεν ὁ προάγγελος τοῦ Κοψάλη.

Ἐκλεχθεὶς ἰῶν Μεσολογγιτῶν ἀντιπρόσωπος πρὸς τὴν Κυβέρνησιν δὲν συναπῆλθε μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς φρουρᾶς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῆς μελανοφαίου νεφέλης τῆς καλυπτούσης τὸ Μεσολόγγιον προέβλεπεν ὅτι θὰ ἐξεροήγγυτο τὸν θάνατον φέρον ὁ κεραυνός, ἠσθάνθη καὶ αὐτὸς νὰ μασσῇ τὰ σπλάγχνα του ἀδηφάγος ἢ πείνα καὶ ἱερεὺς ἀγιάτως τελῶν μετὰ τῆς λοιπῆς φρουρᾶς τὴν μεγαλοπρεπεστάτην τῆς ἐξόδου μυσταγωγίαν ἔπασεν. Ὅ

θάνατος με θωπεύειν άπαλήν έκλεισε τās ύφεις αύτου. 'Ο Ραζηκότσικας χαρ υπός άπληθήσει τó έργον του συνετελέσθη τó Μεσολόγγι άφανίζεται αλλά δέν παρεδόθη.

Κάρπον Παταδοπούλου «Τά κατά Βαρνακιώτην» σελίς 58

(Άναδημοσιεύω τά κατωτέρω διά ν' άποδειχθῆ ότι και αύτην τήν αντίληψιν τών Μεσολογγιτών έθόλωσεν ή πάν μέτρον υπερβαίνουσα ύποστήριξις τών Σουλιωτών υπό του Μαυροκορδάτου).

. . . 'Επίσης και τόν 'Αθανάσιον Ραζηκότζικα ένα τών έπισημοτέρων Μεσολογγιτών και ίσχυρόν όπλαρχηγόν έπεχείρησεν ίνα δολοφονήση...έπεμψε λοιπόν μία μάγκα Σουλιωτών κονάκι εις τήν οικίαν του Ποθητού Σιδέρη Μεσολογγίτου εις ού τήν οικίαν διέμενε ή μνηστή του Ραζηκότζικα έλπίζων, ότι ό Ραζής δέν ήθελεν άνεχθῆ τó τοιοϋτον, ότι ήθελε πορευθῆ αυτοπροσώπως εις τήν άνωτέρω οικίαν πρós εκδίωξιν τής άνωτέρω μάγκας και ότι συμπλοκής γινομένης έμελλε νά επέλθῆ άφύκτως ό θάνατος του Ραζηκότζικα. 'Αλλ' ούτος συνετός ήν και προειδοποιημένος περι τών προθέσεων τής μάγκας αύτης, δέν έμετέβῃ μέν αυτοπροσώπως έπεμψεν όμως τούς γενναιοτέρους εκ τών στρατιωτών του οίτινες μετά πεισματώδη συμπλοκήν εις ήν έφρονεύθησαν δύο Σουλιώται δύο δέ έτραυματίσθησαν εκ τών άνδρών του Ραζηκότζικα, οι τελευταίοι ίσχυσαν νά διώξουν τούς Σουλιώτας... 'Αλλ' όμως ό Μαυροκορδάτος καιτοι άποτυχόν δέν άπελπίζεται αλλά διαβουλεύεται περι τής καταστροφής του Ραζηκότζικα. Τοϋτο μαθόντες οι άνδρειότεροι τών όπαδών του Ραζηκότζικα και άγαπώντες περιπαθώς τόν άρχηγόν των... Διό εις τούτων ό Ζώης Μπάκας άνήρ τολμηρός και άποφασιστικός ιδόν ήμέραν τινά τόν Μαυροκορδάτον καθήμενον εις τó παράθυρον και έξαφθεις άπό δικαίαν άγανάκτησιν έπιστόλισεν αύτόν, άλλ' άπέτυχε κατ' άτυχίαν του διότι ό,τι αύτός δέν ήδυνήθη νά έπιτύχῃ, έπέτυχε μετά ταϋτα ό Μαυροκορδάτος ένεργήσας διά τών Κορφινάίων τήν δολοφονίαν του Ζώη Μπάκα...

**Επιστολή πρós Μαυροκορδάτον*

...είνε καιρός άφού όργανίζει ή άριστοκρατία του Μεσολογγίου μίαν ταραχήν και ό 'Αναστ. Παταλουκάς ένθυμείται ήδη και έκτιμά τήν όποιαν του έκαμεν ή έκλαμπρότης σας προηδοποίησιν. 'Ο Καρβούνης και Καραπιπέρης δέν ήμπορουν νά χονεύσουν τήν εισοδον εις τά κοινά έπαγγέλματα εκείνον τούς όποιους έχον αύτοι ιδιώτας και άγενεις έν φ οι εύγενεις και άξιοι έμειναν παρημελημένοι. Δέν ήμπόρεσε νά μή τά προσποιηθῆ ό Καρβούνης όταν τόν έκραξα νά τόν έπιπλήξω διά τήν όποιαν ένεδέχθη έπιστάσιαν χωρίς νά εινε τακτικώς νοημένον τó πρῶγμα. Συμπερίλαβον οι έπιστάται και τόν Πάνον Παταλουκάν. Δέν θέλετε άπορήσειν όταν μάθετε ότι εινε συνενωμένος και ό Κότζικας μετά τών θανασίμων του έχθρών εις τó όγλοϋ. κόν τοϋτο κίνημα *είνε μάλιστα ό κορφυός.*

*Αναψε περισσότερον τó πάθος και ή μανία των όταν ειδαν τó σύστημα του θαλασσινοϋ Δικαστηρίου. 'Επωφελήθησαν τής δυσαρρεσκείας τών θαλασσινών διά τά 10 τά 90 ή μάλλον τούς διάγειρον κατá τοϋτο και ήξερω ό τι

πρώτος εἰς τοῦτο εἶνε ὁ Κότζικας... Ὁ Ρωγῶν ἂν δὲν συνέπραξε τουλάχιστον δὲν ἐμπόδισε τοῦ παρετήρησα τὸ λάθος του, ἀντὶ τοῦ ἑκακοφάνη ἔχει ἄδικον. Εἶνε μάλιστα ὑποψία ὅτι καὶ ὁ Τριζούτης δὲν εἶνε ἔξω τῆς σκευωρίας διότι ὡς τὸν γνωρίζετε εἶνε τόσον ἀριστογράτης ὥστε κολονότι δὲν ἔχει κανένα δίκαιον παράπονον κατὰ τοῦ Α. Παπαίουκᾶ δὲν τὸν χωνεύει ὅμως οὐδ' αὐτὸς ὡς διευθυντήν.

1. Μαΐου 1823 Μεσολόγγι

Ἰωαν. Ν. Παπιδάκης ἐκ τῶν ἀρροσπιῶν τῆς Δ. Ἑλλάδος

Ὑπερτάτη καὶ Σεβαστῇ Διοίκησι

Ὁ ἐκ τῆς πόλεως ταύτης εὐπατρίδης κύριος Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας ἀγωνισθεὶς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀγῶνος εἰς διαφόρους ἐκστρατείας καὶ ἐπὶ τε τῶν δύο παραλελυθῶτων ἀποκλεισμῶν καὶ τελευταῖον ἐπὶ τῆς πολιορκίας ταύτης, ἐκλεχθεὶς παρὰ τῶν πατριωτῶν του ἀρχηγὸς τῶν ἐντοπίων σωμάτων μετ' ἤλων πατριωτισμοῦ ἔκαμε καὶ κάμνει τὰ πολεμικά του χρέη, καὶ μάρτυς ἀψευδῆς ὁ κατάλογος τῶν φονευθέντων καὶ πληγωθέντων πατριωτῶν του ὑπὸ τὴν ὄδηγιάν του. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς ὡς αὐτόπται μάρτυρες τῶν πραγματικῶν του ἀναφέροντες, παρακαλοῦμεν τὴν κοινὴν μητέρα, ἵνα γνωρίσῃ καὶ αὐτὸν ὡς γνήσιόν της τέκνον καὶ ἀντιβραβεύσῃ μετ' ἰδίῳ δίπλωμα στρατηγίας καὶ διαταγὴν στρατολογίας, νὰ διατάξῃ καὶ τὴν πληρωμὴν τῶν δεδουλευμένων μισθῶν του καὶ συτηρεσίων κατὰ τὸ πρὸς αὐτὸν δοθὲν ἔγγραφον τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ, συγκαταθέσει πάντων ἡμῶν καὶ τῇ διαταγῇ τῆς ἐνταῦθα ἐξόχου ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν Γεν. Ἐπιθεωρητήν.

Ἐν Μεσολογγίῳ τῇ 17 Αὐγούστου 1825.

Οἱ Πατριῶται: Νικόλαος Ζέρβας, Γιαννάκης Στάϊκος, Νικόλδς τοῦ Δήμου Τσέλιου, Ἀνδρέας Ἰσζου, Κώστας Βλαγόπουλος, Νότης Μπούτσαρης, Κίτσος Τσαβέλλας, Γεώργιος Κίτσου, Λάμπρος Βέικας, Μήτσος Κοντογιάννης, Νικόλας Στουρνάρης, Ἀποστόλης Κουσουρηῆς, Βασίλης Χασάπης.

Πρὸς τὴν ὑπερτάτην καὶ Σεβαστὴν Διοίκησιν

Πολλάκις καὶ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως ἀνεφέραμεν εἰς τὴν Σεβασμιότητά της τὰ δεινὰ τὰς πραγματικὰς καὶ χρηματικὰς θυσίας ὄπου ἡ δυστυχὴς μας Πατρίς τὸ Μεσολόγγιον εἰς τὸν πενταετῆ τοῦτον ἀγῶνα δηλ. ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐπὶ τῆς πολιορκίας τοῦ Ὁμέρ πασᾶ, τοῦ Σκόνδρα πασᾶ, τρίτης τοῦ Ὁμέρ πασᾶ καὶ τελευταίως ταύτης τῆς ἐποδίνου τοῦ Κιουταγῆ Ρασίτ Μεχμέτ πασᾶ περὶ τῆς ὁποίας καὶ ἡ ἐνταῦθα διευθύνουσα ἐξόχος ἐπιτροπὴ βέβαια μετ' ἰδιότητος ζωηρότατα χρώματα ἔκαμε τὴν παράστασιν τῆς ἀσπραδειγματίστου ταύτης πολιορκίας· καὶ ἡμεῖς ἐν καιρῷ διὰ τοῦ εὐγενειστάτου πατριώτου μας κυρίου Ν. Καρπούνη ἐκτραγωδήσαντες σαφέστατα ἀνεφέρθημεν, ζητοῦντες ἕκτοτε τὴν πραγματικὴν ὑπεράσπισιν, καὶ διὰ τὴν γενικὴν καὶ μερικὴν ἀπολύτρωσιν ἡμῶν τῶν κατοίκων τῆς δυστηχοῦς ταύτης πόλεως.

Ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις, ναὶ μὲν ἔκαμεν κάποιαν πρόβλεψιν ἔξοικονομήσεως τοῦ ἐνταῦθα στρατιωτικοῦ, ἀλλ' οἱ δυστηχεῖς ἡμεῖς κάτοικοι δὲν εἶδομεν διόλου τὴν παραμικρὰν ἐλάφρωσιν, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι κατὰ χρέος ὡς Ἑλληνας ἔνοπλοι ἀντιπαρατατόμεθα εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ φονευθέντες ἐφονεύθημεν τὸ τριτεμόριον κατὰ τὸν ἐσώκλειστον κατάλογον καὶ ἐξοδεύοντες ἐξ ἰδίων μας, ὑπεχρεώθημεν διὰ τὸ ἀνοικονόμητον νὰ κάμωμεν καὶ χρηματικὴν θυσίαν, νὰ δώσωμεν καὶ ὑπὲρ τὰς διακοσίας χιλιάδας γρόσια εἰς ξυλικὴν καὶ καρφικὴν πρὸς ὀχύρωσιν τοῦ φρουρίου καὶ μετὰ τὴν ἔλλειψιν τὸν νὰ κορημίζωμεν καὶ τὰ ὀσπῆτιά μας νὰ δώσωμεν ὅλα μας τὰ εὐρεθέντα μας ἔπιπλα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης Πατρίδος ὅτι δὲ νυχθήμερῶς ἀπεκατέστημεν, πρὶν ἔτι προφθάνωμε νὰ σηκώσωμε τοὺς φονευμένους καὶ πληγωμένους μας ἔργάτας, οὐτὸ τοῦτο αἱ διπλάσιαι καὶ τριπλάσιαι ὀχυρώσεις τὸ μαρτυροῦσι καὶ θέλουσιν εἶνε μόγυρες ἀφρευθεῖς αἰωνίως.

Ἀυτὰ ταῦτα ἐπαναλαμβάνοντες Σ. Διοίκησις διὰ τὸν ἤδη ἀποστελλομένον Πατριωτῶν μας Κυριῶν Ν. Καρπούνη, Γεωργίου Μ. Φαράντου ἀναφέρομεν καθικετεύοντες νὰ ἐπιβλέψῃ ἐκτὸς τῶν θυσιῶν μας, εἰς τὰ αἵματα τῶν δυστηχῶν πατριωτῶν μας, τῶν ὁποίων τὰ δίκαια παράτονα βέβαια θέλουσιν κινήσει εἰς συμπάθειαν, τὴν εὐσπλαχνίαν τῆς ἀγκαλιᾶς ζωηροτέρως καὶ ἐμπειριστάτως θέλουσιν ἐκτραγοδήσῃ οἱ ρηθέντες ἀποστελλόμενοι Κύριοι τῶν δόξων ἢ φωνῆ καὶ ἐνέργεια, εἶναι φωνὴ ὅλων ἡμῶν τῶν ἤδη ἀγωνιζομένων καὶ τῶν λιμοκτονούντων χηρῶν καὶ ὀρφανῶν τῶν φονευθέντων. Δὲν ἐλπῆθη μίτε λυπεῖται, Σεβαστὴ Διοίκησις ἢ Πατρίς μας διὰ τοὺς ἄλλοι τοῖδε φονευθέντας τῆς, μίτε οἱ ἤδη ζῶντες διὰ τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς των, ὡς ἀπαραίτητον χρέος των, μίτε δειλιάζουσι ποσῶς, ἀλλὰ θέτοντες τὸν ἑαυτὸν των εἰς τὰς πλέον ἐπικινδυνώδεις θέσεις τοῦ φρουρίου, εὐχαρίστως, προσφέρουσι τὸν ἑαυτὸν τους θύματα τῆς Πατρίδος, ὅσον ἔτι ζῶντες καὶ νὰ βλέπωσι τὴν πραγματικὴν των ὑπαρξιν θυσιαζομένην καὶ ἀδυνατοῦντες εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς, δὲν μένει πλέον εἰς ἡμᾶς νὰ ἐκφρασθῶμε διαφορητικά, εἰμὶ μόνον ἐγκαταλειμμένοι πανταχόθεν ἀπεκατέστημεν τὸ παίγνιον τῆς περιστάσεως καὶ τῆς φαντασίας τοῦ τυχόντος, χωρὶς ὅμως ἀπὸ τοῦ νὰ χάσωμεν τὴν ἐλπίδα τῆς κοινῆς μητρὸς, προσπίπτοντες καθικετεύομεν ἵνα ἐπιβλέψῃ εἰς τὴν παράτασιν τῆς τραγωδίας τῶν εὐπειθῶν τῆς εἰδῶν καὶ ἀντιτραβέουσα εἰς τὰς ἐξδουλεύσεις των, κάμῃ καὶ τὴν ἀνήκουσαν ἀποζημίωσιν πρὸς παραμυθίαν τῶν δυστυχιῶν των.

μένομεν μὲ τὸ βαθύτατον σέβας.— Ἐν Μεσολογγίῳ τὴν 17 Ἀυγούστου 1825

Οἱ εὐπειθέστατοι πατριῶται : Ἀναστάσιος παλαμᾶς, δημοτηράκης πλατύκας, Παῦλος Μπονισέρης, Ἀθανάσιος Ραζηκότζικας, Χρήστος καψάλης, Πᾶνος παπαλουζᾶς, γεώργιος μ. φαράντου, Χριστάκης ἄρτις, Βασίλειος ψωμάκις, Πέτρος Γουλιμῆς, σέργιος παπάζογλου, μήτρος πετροπούλου, κωνσταντῖνος ἀναστασίου, Μήτσης Τζιντζιλόνης, Σπυριδων Ραζῆς, Πᾶνος Γουλιμῆς, μήτρος Δελιγίωγης, δημήτριος ραζῆς, σπῆρος μακρινιώτης, σπῆρος παπουτζόπουλος, σαμουῆλης μονρομάτης, ἀλέξιος τζιμπουράκις, θανάσης κακούρης, παναγιότης πάνου, σπῆλος πολίδερρος, Γαλιάνης Πεταλούδης, κ.λ.π.

Πρὸς Μαυροκαρδάτιον

Ἐλαμπρότατε Προΐκηψ

Μήτε ἐγώ, μήτε κανένας ἄλλος ἠμπορεῖ νὰ σᾶς περιγράψῃ τὴν τραγικὴν μας σκηνὴν ὅπου κοινῶς ὑποφέρομεν καὶ τελευταῖον τὴν μερικὴν τοῦ δυστυχοῦς Μεσολογγίου. Οἱ ἀποστελλόμενοι ὁμῶς κοινῇ γνώμῃ πατριωταί μας εὐγενεῖς Κύριοι Ν. Καρπούνης καὶ Γ. Φαράντος, θέλουν σᾶς ἐκτραγωδήσῃ ὄλην τὴν σειρὰν τῶν δυστηγιῶν μας καὶ βέβαια ἡ φυσικὴ σας συμπάθεια θέλει κινήθῃ εἰς εὐσπλαχνίαν (ὡς πολλὰκις) διὰ τὴν περιθάλψιν τῶν δυστηγιῶν Μεσολογγιτῶν.

Ἐκτὸς τῶν χρηματικῶν καὶ πραγματικῶν θυσιῶν ὅπου ὑπεφέραμεν ὁ ἀπαραδειγματίστος ὁμῶς σκοτομὸς ὅπου εἰς τὸν παρόντα πόλεμον ἠκολούθησεν εἰς ἡμᾶς εἰς διαφόρους ἐφόδους τοῦ ἐχθροῦ καὶ τελευταῖον εἰς ἐκείνην ὅπου τὴν 19ην τοῦ τρέχοντος ἐκάμαμεν εἰς τὴν τάπιαν τερίμπιλε καὶ ἐκυριεύσαμεν πάλιν ὅπου ὁ ἐχθρὸς πρὸ 30 ἡμερῶν εἶχεν κυριεύσει (ὅπου ἀπὸ τὸ σῶμα μου ἐφρονεύθησαν καὶ ἐπληρώθησαν 23 καὶ μὲ τοὺς πληγωμένους καὶ ὁ ἀδελφός μου Γιαννάκης) ἐκίνησε τὴν συμπάθειαν καὶ ὅλους τοὺς ἐνταῦθα εὐρίσκομένους ὀπλαρχηγούς καὶ μὲ ἀναφορὰν τῶν συγκατανεύσων νὰ δοθῇ στρατολογία εἰς ὄνομά μου καὶ διαταγὴ στρατολογίας καὶ πληρωμὴ μισθῶν τοῦ σώματος μας, αὐτὰ ὁμῶς διὰ νὰ λάβουν τὴν τελειότητα τῶν ἀφιερῶν εἰς τὴν ἐπίσκεψιν σου καὶ παρακαλῶ νὰ ἐπιβλέψῃς εἰς τὰς θυσίας μας καὶ τελευταῖον εἰς τὰ αἵματά μου καὶ ἀφοῦ προσπαθίσετε τὴν πληρωμὴν τῶν μισθῶν μου ἀκολούθως τὸ δίπλωμα στρατηγίας καὶ στρατολογίας. Ἡ στρατολογία ὁμῶς νὰ γενῆ ἀναλόγως μὲ τὴν ποσότητα τῶν πολεμιστῶν Μεσολογγιτῶν διὰ νὰ εὐχαριστηθῶσι. Μένει τέλος νὰ τὸ διορθώσῃς ὅπως γνωρίζεις. Σὲ προσκυνῶ ταπεινῶς καὶ μένω

Ἄδουλός

21 Αὐγούστου 825

Ἄθανάσιος Ραζηκότζικας

Μεσολόγγιον. Τάπια Τερίμπιλε

Ἄδυστηχῆς Ἄνδρέας Μαγουλῆς μοῦ ἐφρονεύθη εἰς τὴν μεγάλην τάπιαν εἰς τὴν γενικὴν ἐφοδὸν ποῦ ἔκαμεν ὁ ἐχθρὸς κατὰ τὴν 20 ἀπερασμένου. Τὸ δίπλωμά του μένει νεκρὸν καὶ σὲ παρακαλῶ ἐνέργησε νὰ γυρίσῃ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὁπαδοῦ του Πέτρου Μπουσμπουρέλῃ μὲ βαθμὸν χιλιεσχίας. Αὐτὸς στέλνει καὶ ἀνθρωπὸν του νὰ λάβῃ τὴν πληρωμὴν τῶν μισθῶν του. Σὲ παρακαλῶ κάμε τρόπον νὰ μὴν ἀδικηθῇ ὅτι ἐφρονεύθησαν πολλοὶ καὶ ἀκολούθως εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν ὄδηγιάν μου τὰς εἰς τὴν τάπια Τερίμπιλε ὅπου ἀπὸ τῆς Ἀπὸς τοῦ παρόντος ἐδιορίσθην ἀφοῦ ἀπ' ἀρχῆς τῆς πολιορκίας ἐφύλακτον τὴν μεγάλην τάπιαν.

Ἄἰδιος

Ἐξοχωτάτη Ἐπιτροπὴ,

Ἄναφέρομεν ἡμεῖς οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως μεσολογγίου, ὅτι ἀπαρχῆς τοῦ

κεροῦ τούτου τῆς κλεινῆς Ἑλλάδος ἀγῶνος, δὲν ἐλείψαμεν, ἔχοντες τῶν πατριωτικῶν ζήλων, νὰ ἐκπληρῶμεν τὰ χρέη μας ὄλα· καὶ πρῶτον μὲν μὴ ἔχοντες πολεμικὰ ἐφόδια, συνεισφέραμεν ἄταξ καὶ δίς, διὰ νὰ ἡμπορέσωμεν νὰ ἀντιπαλαίβομεν τὸν ἐχθρὸν· εἶτα γνωρίζοντας τὴν θέσιν τῆς πόλεως μας, ἐσοπυδάσαμε νὰ περιχαρᾶκόσωμεν αὐτήν, καὶ ἐκάμαμε μὲ ἔξοδα συνεισφορῶν μας, καὶ μὲ κόπους τῶν ἰδίων σωμάτων μας, ἀφήσαντες ἕκαστος τὴν τέχνην του, καὶ κάθε ἄλλην του ἐπιχειρήσιν, καὶ φέροντες πέτρας, καὶ πλίνθους εἰς τὸ περιτείχιμα ὅλοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ αὐταὶ αἱ παρθένοι, πολλάκις διὰ νυκτός, πολλάκις καὶ μεθ' ἡμέραν. Εἶτα φθάσαντες εἰς τὰ ἐνταῦθα τοῦ ἐκλαμπροτάτου κυρίου Α. Μαυροκορδάτου, δὲν ἐλείψαμε οἱ εὐκαταστότεροι αὐθις καὶ αὐθις νὰ συνεισφέρωμεν διὰ τὰς χρεῖας τῆς πατρίδος καὶ μετὰ ταῦτα ἐπελθόντων κατὰ τῆς πόλεως ταύτης ἐπὶ τοῦ 1822 τοῦ ὁμοῦ πασᾶ καὶ ρεσίτ μεχμὲτ πασᾶ Κιουταχῆ, καὶ ἀποκλεισάντων ἡμᾶς, ἐν' ᾧ ὅλοι ὄλα δυνάμειν ἠβοηθήσαμεν τὴν πατρίδα διὰ τῶν ὄπλων, δὲν ἐλείψαμε νὰ βοηθήσωμεν ἄλλιν, καὶ μὲ συνεισφορὰν χρημάτων, ἀφ' οὗ ἐδώσαμεν τὰ χρᾶσά μας, λάδια, τυριά, βούτυρα, ζῶα καὶ ὄσων ψωμί εἶχεν ἕκαστος νὰ ζήσει τὴν οἰκογενεῖάν του καὶ ἄλλα πολλὰ ἔπιπλα, τὰ ὅποια ἡ ἀνάγκη τῆς πατρίδος ἀπῆτει.

... ἐφέτος ἄλλιν ὅτε μᾶς ἐπολιόρθησε καὶ μᾶς πολιορκεῖ εἰσέτι φρικодέστατα μὲ τόσες δυνάμεις καὶ μηχανὰς ὁ εἰρημένος ρεσίτ μεχμὲτ πασᾶς Κιουταχῆς, μὲ τόσους ἄλλους πασάδες συνωδευόμενος καὶ ἐμβήκαν οἱ γνωστοὶ στρατηγοὶ μας πρὸς διάσωσιν τῆς πόλεως ταύτης ἣτις ἀπεδείχθη ἰσχυρὸν προπύργιον καὶ προμαχῶν ὅλης τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐλείψαμε κατὰ ἀρχὰς νὰ ἀνήξωμεν κόντρα χαντάκι, καὶ νὰ προλάβωμεν νὰ ἐνισχύσωμεν τὸ ὄχιρῶμά μας μὲ κάθε ἀσφάλειαν. Δὲν ἐλυπήθημεν νὰ δώσωμεν ἀπὸ ἐδικὰ μὲς ὅσα ἐχρηιάζοντο ξύλα, τάβλες, καρφιά, σιρώματα, καλὰθια... καὶ ὅτι ἄλλο ἐχρίναμε ἀναγκαῖον... ὁμοίως ἐδουλεύσαμε ὅλοι, ἐπληρώσαμεν οἱ ἔχοντες πολλάκις εἰς αὐτὰς τὰς ἐργασίας, καθὼς καὶ δουλεύομεν εἰσέτι καὶ πληρόνομεν· χωρὶς τούτων οἱ περισσότεροι ἀπὸ ἡμᾶς εὐχίσκοντο ἡμέρας τε καὶ νυκτός εἰς τὰ ἄρματα ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Διωριμένιν ἀπὸ ἡμᾶς ἀρχηγοῦ τῶν ἐντοπίων ἀρμάτων Ἀθανασίου Ραζοκότζικα οἱ ὅποιοι, ὡς σᾶς εἶναι γνωστὸν ἀντιπολεμοῦσι τοὺς ἐχθροὺς γενναίως, καὶ ὅποια θέσις φανῆ ἀνίσχυρος, ἐκεῖ διορίζονται οἱ ἐδικοί μας καὶ βλέπετε καὶ ἀκούετε καθ' ἕκαστην αὐτοῦς καὶ φονευμένους καὶ πληγωμένους.

Πρὸς περισσοτέραν ὁμῶς πληροφορίαν σᾶς περικλείεται καὶ κατάλογος τῶν τε φονευθέντων καὶ τῶν πληγωθέντων ἠξέυρετε ὅτι καὶ τὰ λάδια μας ἐδόθησαν διὰ διαταγῆς σας... ἀγνωρίζατε καλῶς τοὺς ἀγρότους κόπους τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐντοπίων ἀρμάτων Ἀθανασίου Ραζοκότζικα, κοπιᾶζοντος ἡμέραν καὶ νύκτα καὶ πολεμοῦντος μὲ ὅλον του τὸ Σῶμα· ἂν δὲν ἦσθε παρόντες, ἠθελε σᾶς ἐξηγηθῶμεν τὴν συνέλῃσιν αὐτοῦ μᾶλλον ἐκτεταμένη, ἐπειδὴ ὅμως ἦσται αὐτόπαι καὶ ὄλα τὰ ἠξέυρεται καὶ τὰ κηρύττεται πολλάκις, νομίζομεν περιττὸν νὰ Σᾶς ἐξηγήσωμεν τὰ ὅσα βλέπεται, ἦσθε πληροφορημένοι, ὅτι ἐλπίς ζωῆς δὲν ἔμεινεν εἰς ἡμᾶς τοῦ λοιποῦ, μὲ τὸ νὰ μὴ μᾶς ἔμεινεν οὔτε ἐλαίαι, οὔτε σταφίδα, οὔτε ἄμπελος, οὔτε ἄλλο τι τῆς Ἰδιοκτησίας μας.

Δι' ὅλα λοιπὸν αὐτὰ παρακαλοῦμεν τὴν ἔξοχον ἐπιτροπὴν, δίδουσα κάθε

πληροφορίαν εἰς τὴν Σ. Διοίκησιν νὰ παρακαλέσῃ αὐτὴν νὰ προβλέψῃ καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς Δυστυχεῖς πατριώτας καμμίαν ἀμοιβὴν καὶ νὰ μᾶς δώσῃ πόρον ζωῆς. *μάλιστα μὲν νὰ τιμῆσῃ τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐντοπίων ἀρμάτων μας μὲ στρατηγίαν καὶ ἄδειαν στρατολογίας ἱκανῆς εἰς τοὺς κόπους του, διὰ τὰ ἡμπορῆν νὰ ζῆ μία ποσότης ἱκανὴ ἐντοπίων.* Νὰ προβλέψῃ καὶ διὰ τὰς δυστυχεῖς φαρμέλιας τῶν φονευθέντων, λυτρωμένη τὰς χήρας καὶ ὄρφανι τῶν ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς θαλασσίους. Σᾶς περιζελοῦμεν καὶ κατάλογον τῶν πολιτικῶν μας καὶ νὰ ἐφεύρῃ καὶ δι' αὐτοὺς πόρον ζωῆς ἀμοιβαίως μὲ τὰ ὅσα ἐδούλευσαν, ἠγωνίσθησαν, ἐξώδευσαν, καὶ ἐστερεώθησαν *καὶ ὅχι νὰ τρέφονται ἄλλοι ξένοι καὶ ἀπάτρες* ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἡ Σ. Διοίκησις δὲν ἔχει καμμίαν βοήθειαν· οἱ ἐδικοί μας πολιτικοὶ δὲν αἰσχυρόμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι εἶναι ἄξιοι, ὡς καὶ ἄλλοι, εἰς κάθε ὑπὸ ὑργημα, Κριτήρια, ἔπαρξεια, ἀστυνομίας, γραφεῖα, καὶ ἄπλῶς εἰπεῖν, εἰς κάθε ὑπὸ ὑργημα. Διὸ καὶ αὐτὶς καὶ πολλάκις ἀναπαρακαλοῦμεν τὴν ἔξοχον ἐπιτροπὴν νὰ δώσῃ εἰς τὴν Σεβ. Διοίκησιν κάθε πληροφορίαν περὶ πάντων τούτων. καὶ μὲ τὸ ἀνήζον σέβας ὑποσημειούμεθα.

Οἱ Πατριῶται κάτοικοι τοῦ μεσολογγίου: Ἀναστάσις Παλαμᾶς, Ἀλέξιος Τσιμπουράκης, Ἀθανάσιος Ριζιηκότζίνας, Πάνος Παπαλουκάς, γεώργιος μ. φαραντοῦ, Νικόλαος Καρπούνης, Δημήτριος Πλατίνας, Παῦλος Μπονισέρης. μῆτρος πετρόπουλος, Πέτρος γουλημῆς, γεώργιος καρφάλης, σπύρος Πεταλούδης.

Κατὶλογος ὀνομάτων πολιτῶν

Οἱ κύριοι Ἀναστάσιος Παλαμᾶς, Δημήτριος Πλατίνας, Ἀλέξιος Τσιμπουράκης, Πάνος Παπαλουκάς, Παῦλος Μπονισέρης, Βασίλειος Ψωμάκης, Νικόλαος Καρπούνης, Χρῆστος Καρφάλης, Ἀπόστ. Καρφάλης, Γεωργ. Μ. Φαραντοῦ, Γαλάνης Πεταλούδης, Πέτρος Γουλιμῆς, Παναγ. ἀδελφός του, Σταυρούλης Φαραντοῦ, Ἀκράτος Ραζῆς, Μῆτρος Πετρόπουλος, Τάσος Βαρνακιώτης, Λουκάς Ραζηκότσινας, Σπύρος Ραζῆς, Παναγιώτης Βενδραμῆς, Λουκάς Σύντιγας, Θανάσης Παπαλουκάς, Μίτζιος Παλαμᾶς, Πέτρος Παλαμᾶς, Μῆτρος Γυφτόπουλος, Χρῆστος Βαλοπαπουτσίης, Σταθάκης Παλαμᾶς, Ἀποστόλης Κολέλης, Δημήτριος Παπαδόπουλος, Σπύρος Ψωμάκης.

Μεσολογγίταις φονευμένοι ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν Ἀθανασίου Ραζηκότσινα, Ἀγκόνι Σμυρνιας, υἱὸς τοῦ Κολόμπα Πέτρου Γιωργάκης, παιδί Κολοκούθα, Μόσχοςμπακάλης, Πέτρος Μοσχονᾶς, Κωσταντῆς Ἀσημακούλας, ψυχογιὸς Βαρνακιώτης, Χαράλαμπος Πατζούρα, Νικόλαος Κοπανιώτης, Ἀνδρέας Μαγουλῆς, Ἀπόστολος Τράγας, Κατζόνης, Ἰωάννης Φώτου Ἀνδρέου, Βλαχογιάννης Πέτρος Λιάρος, Θανάσης Ἀλέστιας, Θανάσης Σιμιτάς, Λευτέρης Κοκολέτας Χαράλαμπος Νικολάου, Ἀναστάσης Καπράλος, Κανάρης, Σεφρανῆς Μπαμπακάς, Παιδί Καλόγερου, Σταῦρος Περιβολάρης, Τάσος Φούντας, παιδί Βασίλη Φούντα, παιδί Πατρινιας, Γεώργιος Τζαρουχᾶς, Κώστας Γιάννου Νεπαχίτης, Ζαφουράτος, Βλάσος Λίσκαρης, Καραγιάννης Παπουτζῆς, Κώλας Ἀσίκη, Κωσταντῆς Μπαρμπούλιας, Κουτογιωργάκης, Ἀσημαζούλας, ξάδερφος Μπουσμπουρέλη, παιδί Νικολοῦ Μπουτούρου, Φώτος Χοντροδίμμος, Ἀναστάσης Πολιτόπουλος, Παναγιώτης Ροῦτσος, Γιάννος γαμβρὸς Διαμαντῆ,

Σταυρίτης Μπεκιάρης, παιδί Μασούρα, Μητρος Ψοχογιός Καπρη, Γαλάνης Μπαμπούλης, Τζολάκης, Ἀντώνης Κώστα Κορδιά, Δημήτριος Σιδέρης, Δημητριάκης Τσαγκαράκης, Γιωργάκης Ραφτάκης, Ἀνδρέας Ζαβιτσιάνος, Ἀνδρέας Γεράκης, Σταυροπούλης, Γαλανάκης Παντολέος (;), Γαλάνης Κορελιάς, Πάνος Βέκιος, Παναγιώτης Παπαφράγκου, Ἀνδρέας Μπορμπούλου, παιδί Χατζῆ Μελάλα, Γιώργης καπετάν Ἐαβρίλη, Κοντοφόπουλος (;) παιδί Μωραϊτογιάννη, παιδί Κατζοπούλας, Τζόλος Κατζογιαννίτης Δημήτριος Πανούτζενας —68—Ι. Μάνθος Τριζούπης, Ἄθολος Μπίκουνας, Ι. Θεόδωρης Στάμου Παπουτζῆς—71.

Κανονίεροι φρονεμένοι : Γιάννος Ντάτζικου, Γιάννος Σούστας, Σπύρος Γιαγκούλης, Ἀπόστολος Τζιλάλα, Γαλάνης Φῶτος, Παναγῆς Τρομπόνης, Γιάννης Μίλας, Ἀπόστολος Ἀϊβαλιώτης, παιδί Ἀλέξη Σμιτά (;) Τριαντάφυλλος Σβίτζαρος, Κωστής, Ἰωάννης Χατζῆς, Βιτζέντζος, Νικολό Ντελάλης, Σπύρος Ἀθελιώτης, Γεώργιος Γαβριήλης, Παντολέος Πλατίκας, Γιάννης Μαστρογιάννης, Γιάννης Ἀϊβαλιώτης, Σπύρος Χαροζόπος, Γεώργιος Χειλάς, Γιάννος Κώστα—22.

Δαβωμένοι: Γιάννος Μπαρμεζός, Δημήτριος Κατζοβόλη, Μήτσος Καλύβας, Θανάσης Τζάλας, Κώστας Γκόρπας, Ἀνδρέας Τομαρούς, Γουρνάρας, Γληγόρη Κατραριάδος, παιδί Λάντου, παιδί Ἀραπογιάννη, Χρήστος Κώστα Φούρναρης, Τζαντῆς Λιανόπουλος, Ἀνεψιός Ἀντρέα Φούρναρη, Γαλάνης Καπράλος, Θεόδωρης Κοζορέμπα, Θωμᾶς Γκόρπας, Γιάννος Τοκοζάλας, Π. Μπιτζόλος, Κ. Γεραντώνης, Ἀν. Κατάσος, Γεωρ. Τζόρνα, Μάνθος Ραφτάζος, Θωμᾶς Ραφτάζος, Μίτζος Στραβοκέφαλου καὶ Ἀποστόλης ἀδελφός του, Μορδιούλης, Σταυτολῆς, Ἀναστ. Κουρζουμέλης, Γρηγορ. Μπαλαμπάνης, Στεφανῆς Μαρσούλας—39.

Πληγωμένοι ὑπὸ τὴν ὄδηγιαν Ἀθανασίου Ραζηκότσικα (6 σελίς). Βλάχος Ταμπάκης, παιδί Κοτζοπάνας, παιδί Σμαίλογιάννη, Κώστας Κομπόλη, Φασόλιας, Π. Καψάλης, Γ. Π. Ἀλετριᾶ, Κορτέλος, Παρίσης, παιδί Μαλαντρούνηνας, Β. Πέτσας, Νάσος Μπαρμετριάκης, Γαλάνης Πεταλούδης, παιδί Κοντογιωργάκη, Νικολός Λιάπης καὶ παιδί καὶ ἀνηψιός του, Νάσος Καντίλης Π. Καντίλι, Γιαν. Πετράλωνας, Ἀσ. Κόντε, Δ. Σκινᾶς, Π. Σκινᾶς, παιδί Καραμπιτζου, Χαλκιοπούλου, παιδί Ράρταινας, Ἀντ. Παπαδόπουλος, Κ. Φούντά, Τάσος Κρόκιδας, Κοτζογιάννος, Π. Πολύδωρος, Σπύρος Πεταλούδης, Γεωργ. Μπαλωμένος, Παντελέος Παπουτζόπουλος, Γλαρέμος, Δ. Πατάζογλου, Γ. Βαρβάρας, Γιαν. Κ. Κόρδα, Χαρ. Τζαντι μπαρμετέρη, Π. Παμινός (;), Ἀντώνης Μπάκας, Γεωρ. Πέλιος, ψυχογιός Μακροτάσου, Χατζῆς (;) (;) Γιαννάκης Κόττιζας, Γιάννος Δασκαλόπουλος, Ρούσος Μουστακίου, Κ. Μισούρας, Ἀντ. Τραυλός, Παπαγιανόπουλος, Πάνος Μαλακάσας, Γούναρης, Νάσος Κίτζου Φούρναρης, Δρακογιώργος, Γεροντάγιος, Γιαννάκης Μάνεση—58.

Κανονίεροι λιβωμένοι : Πέτρος Θεοφίλου, Γιαν. Ἀντωνόπουλος, Σπ. Μαράτος, Σπ. Ἐγγλέζου 30 ὀπισθεν 34.

71 οἱ ἄνωθεν Μεσολογγίτες ντουφεκιτζῆδες

φρονεμένοι 58 ὁμοίως ὄμοιοι πληγωμένοι	Κανονιέροι Μεσολογγίται 22 φρονεμένοι ὡς ἄνωθεν
<hr/> 129	
56	34 πληγωμένοι

185 ἑκατὸν ὀγδύηκοντα πέντε φρονεμένοι καὶ πληγωμένοι ἐμπεριεχόμενοι εἰς τὸν παρόντα κατάλογον.

Ἀναστάσιος Παλαμάς, Ἀλέξης Τζιμπουράκης, Πᾶνος Παπαλουκάς, Βασίλης Φωμάκης, Μῆτρος Δεληγιωργόπουλος, Γεωρ. Μ. Φαράντος, Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας.

Τῆ 25 Αὐγούστου 825 ἐν Μεσολογγίῳ.

Ἐκλαμπρότατε Ηγήγη

Καὶ μὲ τοὺς κυρίους Ν. Καρπούνην καὶ Γ. Μ. Φαράντον σοῦ ἔγγραφα καὶ τὸ γράμμα σου ἔλαβον. Ἐνθυμήσου ὅτι εἶναι οἱ αἴτιοι εἰς τὸ τῆς γενναιότητος ὄνομα καὶ διὰ νὰ φανῶ εὐάρεστος καὶ ἀναλόγως τῶν συμφερόντων τῆ πατρίδι καὶ τοῦ χαρακτήρος μου, πεποιθῶς εἰς τὴν εὐνοιαν σου, σὲ παρακαλῶ νὰ ἐπιβλέψῃς καὶ ἐπαυξήσῃς τὴν διαταγὴν τῆς στρατολογίας καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἑκατὸν πενήκοντα στρατιωτῶν ὅπου μοῦ ἐδόθη, ἂν δὲν εἶνε δυνατὸν διὰ περισσότερον, τοῦλάχιστον ὁ ἀριθμὸς νὰ ἀναβῆ εἰς τοὺς τριακοσίους καὶ ἐπομένως νὰ προβιβασθῶσιν εἰς ἀξιώματα ἐκεῖνοι διὰ τοὺς ὁποίους κατάλογον προλαβόντως ἔπεμψα πρὸς τοὺς κυρίους Καρπούνην καὶ Φαράντον καὶ κατὰ τοῦτο δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι τελειοῦται ὅταν θελήσῃς, καθὼς καὶ διὰ τοὺς στρατιωτικὸς μου μισθοὺς νὰ πληρωθῶσι κατὰ τὸ ἐπὶ χειρὸς τῶν ρηθέντων εὐρισκόμενον ἀποδεικτικὸν τοῦ Γεν. Ἐπιθ. καὶ Μισθ. τῆς Δ. Ἑλλάδος κυρίου Τ. Μαγγίνα.

Ὁ κύριος Σίμος σὲ πληροφορεῖ τὰ ἕως τώρα διατρέξαντα καὶ διατρέχοντα καὶ μολονότι πρὸ ὀλίγου ἐφάνησαν κάποιαι αἰτίαι ταραχῶν διελύθησαν ὁμοῦς ἔκτοτε ὡς ἀράχῃ ὡς καὶ ἐκ τῆς κοινῆς μας πρὸς τὴν Σ. Λιόζιχσιν πληροφοροεῖσαι.

Εὐρίσκομαι δὲ προσεκτικὸς καταδιώκων τὴν παντελεῖ διάλυσιν τῆς σκιάς τῶν ταραχῶν καὶ ἔσο βέβαιος κατὰ τὸ παρόν, ὡς πρὸς τὰ κοινὰ συμφέροντα καὶ ὠφέλειαν τῆς πατρίδος, τρέχει καὶ θέλει τρέξει εἰς τὰ ἐνταῦθα, κατὰ τοῦτο καὶ μόνον, ἀκροτάτη ἡσυχία καὶ σύμπνοια.

Μετὰ τοῦ εὐγενεστάτου βουλευτοῦ καὶ πατριώτου μου κυρίου Σ. Τρικούπη ὁμιλήσαμεν ἐπισταμένως διὰ τὰ τῆς πατρίδος μας, ἐλπίζω καὶ εἰς τὴν φρόνησιν του καὶ φιλήσυχον του, ὅτι θέλει προσπαθήσῃ νὰ διατηρηθῆ ἡ καλὴ ἀρμονία. Ἀγκαλὰ χθὲς μὲ τὸν πεζὸν Κάπαν ἔγγραφα ἐκτεταμένως καὶ πρὸς τὴν εὐγένειαν του καὶ θαρῶ καὶ τῆς ὑποθέσεως μου τὴν καλὴν ἔχβασιν (μὲ τὴν βοήθειαν σας) καὶ κάθε ἐλπίζόμενον καὶ δυνατὸν εἰς μέρος τοῦ ὠφέλιμον.

Μὲ σέβας δὲ μένωεις τὰς προσταγὰς σας

τῆ 4 Σεπτεμβρίου 825 Μεσολόγγιον

Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας

Πρὸς τὸν Γεναιοτάτον στρατηγὸν κύριον Ἀθ. Ραζηκότσιαν

Ἐχω ἀνὰ χειρας τὰ δύο ἔγγραφα σας 21 Αὐγούστου καὶ 4 7)βρίου. Ἐπληροφορήθην καὶ παρὰ τοῦ Σίμου τὰ διατρέχοντα. Εὐχαριστοῦμαι διὰ τὴν προσοχὴν σας διὰ τὴν γενικὴν ὁμόνοιαν τὸ μόνον πρᾶγμα τὸ ὅποιον δύναται νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα, περιμένω νὰ ἀκούσω καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστοκῆς σας εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλει εἶναι κατὰ τὰς εὐχὰς τῆς πατρίδος.

Ἡ ὑπόθεσις σας ἐτελείωσε κατ' ἀρέσειαν καὶ λαμβάνεις τὰ ἔγγραφα παρὰ τοῦ κυρ. Καρπούνη. Διὰ τοὺς μισθοὺς τῶν στρατιωτῶν σου ἐρχομένου τοῦ περιμενομένου δανείου θέλομεν ὀδηγηθῆ ἀπὸ τὴν περιστασιν ἀναλόγως μὲ τὴν ποσότητα ὅπου θέλει φθάσει. Μένω δὲ μὲ τὴν προσήκουσαν ἀγάπην.

Ναύπλιον
19 7)βρίου 1825

ὁ πατριώτης
A. Μαυροκορδάτος)

Σχετικὰ μὲ τὴν πρώτην ὀχύρωσιν τοῦ Μεσολογίου

Λογαριασμός τῆς Πολιτικῆς Δοσοληψίας ὅπου παραδίδει ὁ Ἀθανάσιος Ραζῆς ἀπὸ 1821 Ἰουνίου ἕως 821 Αὐγούστου.

Τὰ κατὰ καιροὺς ἐξοδευθέντα μὲ ὑπογραφὰς τῶν τότε ἐφόρων Πάνου παλουκά, Ἀλεξίου Τζιμπουράκη καὶ Ἀποστόλη Α. Καψάλη ὡς ἐπομένως

Ἰούνιος
14 τῶν χαντακουζίδων ἡμεροδούλια 22 πρὸς γρ. 220 γρ. 55
15 τοῦ Σπύρου νινάρη διὰ 16 ἀνθρώπους πρὸς γρ. 30 τὸν μῆνα
ὅπου ἔστεκαν εἰς τὴν πόρταν > 480
τοῦ παιδιοῦ φραγκούλη Θεοφίλου διὰ 1 ἡμέραν ἐκουβαλοῦσε
πέτραις εἰς τὴν πόρταν γρ. 220 > 48220

Ὁ λογαριασμός αὐτὸς ἐξακολουθεῖ κατ' ὁμοίαν τρόπον συντεταγμένος ἀναγράφων πληρωμὰς μαστόρων, φορτωτῶν πετρῶν καὶ ἄμμου, πλιθάδων, λασποκόπων, δουλευτῶν, μαρούτης, καρφιῶν, μεντεσέδων, ἀντιμονίου κρού. στου, τσαπῶν καὶ διαφόρους ἄλλας τοιαύτας μεταξύ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν καὶ αἱ ἐξῆς ἔγγραφαὶ (4 Ἰουλίου) «τοῦ ζῶη μπάκα ἀγόνι εἰς 18 ἄλογα ὅπου ἐπῆγαν εἰς Ἀρταν μὲ Γ. βαλτινόν» (12 Ἰουλίου) «τοῦ Γιαννάκη δροσίνη ἐξοδα του εἰς βραχ ὦρι δι' ἄλευρα τοῦ ἔδωσεν τοῦ ἀσκεριοῦ» (31 Ἰουλίου) «διὰ ὀκάδες 80 τυρὶ πρὸς παράδες 33 ἐστάλθη εἰς μακρυνόρος. Τῶν 6 μαρινάρων ἐπῆγαν διὰ νὰ φέρουν τὸ κανόνι ἀπὸ τὸ βραχῶρι» (1 Αὐγούστου) «διὰ ὀκάδες 63 τυρὶ πρὸς παράδες 33 ἐστάλθη εἰς μακρυνόρος». Τὰ ἐξοδευθέντα ἀνέρχωνται εἰς γρόσια 18,391.22.

Ἀκολουθεῖ δὲ τὸν ἀνωτέρω λογαριασμὸν «Λογαριασμός περιλαβῆς τῶν ὄσων ἀσπερῶν ὅπου διὰ συνεισφορῶν μου ἐμέτρησαν οἱ κάτωθεν πατριῶτα, διὰ τὰ ὅποια τοὺς ἔδωσα καὶ ὑπογραφὰς μου.

Ἐν αὐτῷ ἀναγράφονται ὡς συνεισφέροντες ἡ ἐκκλησία Ἁγίου Σπυρίδωνος γρ. 2250, οἱ Ἰωάννης Τριζούπης, Μήτζος Τζιντζιλόνης, Δημητράκης Πλατύκας, Στάμος Σιδέρης γρ. 1000. Ἀναστάσης Παλαμῆς γρ. 900, Παῦλος Μπονισέρης 800 καὶ οἱ Κωσταντῆς Καμαγιάννης, Κωστάκης Μπαζάλης.

Δημήτριος Ζαβιτζιάνος, Ἀναστάσης Μυκανδρέα, Δημ. Τζαγκαράκης Θανάσης Χαντζιαρᾶς, Νικολάκης Δροσίνης, Μῆτρος Πετροπούλος, Γιάννης Γιωργαῖος, Ἀναστάσης Γιαννόπουλος, Ἀνδρέας Ζαβιτζιάνος, Παντολέον Παλαμάς, Νικ. Μ. Τρογιάννου, Νικολ. Τζάκαλος, Τάσιος Βαρυκαιώτης, Σπύρος Ψωμάκης, Σπύρος Μιζουλιώτης, Ἀσημ. Δημητροῦλα, Ν. Γιακόπουλος, Γιάννος Μταμπόλης, Παιδιά Μόσχου μπακάλη, Κωστ. Γουλιμῆς, Γιάννος Ἀθανόπουλος, Κ. Παλάσας, Δ. Πεταλούδης, Μίτζιος Παλαμάς, Ἀναστ. Πολύδωρος, Παιδιά Μίτζιου Φαράντου, Νικολ. Παπαζαφείρη, Γιάννης Φούρναρης, Θανάσης Ζουρισμένος, Πανάγος Καλοτεχόπουλος, Μίτζιος Κρητόπουλος, Γιώργος Τζιντζές, Γιωργ. Ξαχέρης, Ἀραπογιάννης, Τάσιος Μαχάρας, Γιαννῖος Μακρυνιώτης, Κώστας καὶ Χρήστος Βουβαλοπατζί, Μήτσιος Μαχλιώτης, Παναγ. Τζηβελάκης, Πάνος Χρυσικός, Ἄνδρ. Νιανιάρου, Κωστ. Ἀγγελίνας, Ἀντώνης Τραυλός, Γιώργ. Σταμπούλος, Μόσχος μπακάλης, Ἀναστ. Λάντος, Πανάγος Χαληκιᾶς, Παναγ. Τριάντης, Γιακουμάκης Τζουζιλιάνος, Γεωργ. Καλιανέζος, Ἀντώνης Λουκάς, Ἀκράτος Ραζῆς, Κωσταντῆς καὶ Λουκάς Ξύντιχα, Κανέλος Μαράτου, Γιώργης Στάμου Παπουτζῆ, Ἀθανάσιος Ραζῆς, μικροτέρα ποσά.

Τὸ ὄλον τῶν εἰσπραχθέντων μετὰ τῶν ἐσόδων Ἀλικῆς, Τελωνείου καὶ εἰσπράξεως ἐκ πωλήσεως κρομμύων, ἀνέρχεται εἰς Γρ. 18,303 30.

Ἐφημερὶς «Ἀθηνᾶ» τῆς 28 Αὐγούστου 1843 «Οἱ Μεσολογγῖται ἀδικούμενοι».

Μόλις ἡ ὥρα ἤλθε ν' ἀποτινάξῃ ὁ Ἕλλην τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν καὶ νὰ ἐνδυθῆι τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας οἱ Μεσολογγῖται χωρὶς ν' ἀποδειλιάσῃ αὐτοὺς ἢ κατὰ τὸ 1769 καταστροφὴ των, δι' ἐπίσης τοιοῦτον κίνημα, ἔτρεξαν ἀμέσως εἰς τὰ ὄπλα καὶ ἄνευ δισταγμοῦ καὶ ἐμπειρίας τότε πολεμικῆς καὶ τῶν προκριτοτέρων οἰκογενειῶν τὰ τέκνα ἐστράτευσαν μέχρι τοῦ Μακρυνόρους. Οὐδένα λανθάνει ὅτι κατὰ τὴν κατάβασίν του ὁ Ὅμηρ πασσᾶς δὲν ἀπῆντησε παρὰ τριακοσίους πενήκοντα κατὰ πρῶτον Μεσολογγίτας ἐντὸς τῆς ἡρωϊκῆς πόλεως τῶν προφυλαττομένους ὅπισθεν τοῦ τείχους ἐκεῖνου τὸ ὅποιον αἱ χεῖρες τῶν γυναικῶν καὶ θυγατέρων των προετοίμασαν ἐκ τῆς ὕλης τῶν παιρῶων των οἰκιῶν, ὅστις ἐνθυμεῖται τὰς παρθένους τοῦ Μεσολογγίου, τὰς φερούσας περὶ τὸ ἐσπέρας εἰς τὸ παράλιον τοὺς λίθους τῶν ἐρειπωμένων οἰκιῶν διὰ νὰ μετακομισθῶσι τὴν ἐπίουσαν μὲ τὰ πλοιάρια εἰς τὸν χάνδακα πρὸς κατασκευὴν τοῦ τείχους καὶ ὅστις ἐνθυμεῖται τὴν ἐνθουσιώδη ἐκείνην τῶν Μεσολογγιτῶν ἀπόφασιν ἐκεῖνος δύναται νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν πρὸς τοὺς Μεσολογγίτας ὀφειλομένην εὐγνωμοσύνην, οἵτινες πρῶτοι ἀπὸ τοὺς συναδέλφους των Ἕλληνας θέσαντες τὰ στήθη των ἀπέναντι τῆς πρώτης ὀρμῆς τοῦ ἐχθροῦ προσδιώρισαν τὸ διάστημα μέχρι τοῦ ὀποίου ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ κατὰ τὰς ἐκστρατείας του ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι. Ἴδου ἐν ὀλίγοις ὅτι καὶ τὸ φρούριον τοῦ Μεσολογγίου κτήμα αὐτοῦ προετοιμασθὲν ἀπέναντι τῶν εἰσβολῶν τοῦ ἐχθροῦ τῆς πίστεως κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ σήμερον κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ θρόνου ἀπεσπᾶσθη διὰ παντὸς ἀπὸ τὰς χεῖράς των.

Ἄλλ' ἡ ἀνδρεία τῶν Μεσολογγιῶν ὁμολογήθη κατὰ τὴν τελευταίαν τρομερὰν πολιορκίαν χίλιοι διακόσιοι ὡς ἔγγιστα Μεσολογγίται διευθύνοντες ἀποκλειστικῶς τεσσαράκοντα τοῦ φρουρίου τηλεβόλα, ἐπτά ἔνοπλα πλοιάρια ἐντὸς τῆς λίμνης, ὑπερασσιζόμενοι τὸ Βασιλάδι καὶ τὴν Κλείσωβαν καὶ διευθυνόμενοι παρὰ τῶν στρατηγῶν Ραζηκότσικα (πρόκειται περὶ τοῦ Γιαννάκη) καὶ Πεταλούδη, ἰδοὺ ὅλη τῶν ἐντοπίων ἡ δύναμις· ἕτεροι δύο χιλιάδες ὑπὸ διαφόρους ὄπλαρχηγούς ἰδοὺ πάλιν ἡ ὀλικὴ τοῦ Μεσολογγίου φρουρά. Ἡ ἱστορία θέλει δὲν ἀμφιβάλλομεν ὁμολογήσῃ τὴν λυτηρὰν ἐκείνην ἐποχὴν καθ' ἣν γέροντες τινὲς συγκατένευσαν τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν Μεσολογγιῶν· κανεὶς ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου ὄπλαρχηγῶν δύναται νὰ λησιμονήσῃ τὴν περίστασιν ἐκείνην καὶ τί κατόρθωσεν ὁ ἀειμνήστου εὐφύης ἀρχηγός μας καὶ στρατηγὸς Λ. Ραζηκότσικας (ἀπόδειξις ὅτι προηγουμένως πρόκειται περὶ τοῦ Γιαννάκη) κανεὶς δὲν ἀδικοῦται ἂν δώσωμεν εἰς τοὺς Μεσολογγίτας τὰ πρωτεῖα· πολεμισταὶ καὶ ἐργάται συγχρόνως καθ' ὅλην τὴν πολιορκίαν οἱ Μεσολογγίται ἐφάνησαν ἀνώτεροι παντὸς ἄλλου, τὰ στήθη των ἀνεδείχθησαν εἰς τὰ κανονοστασία Ντε· ρίμπιλες, Μεγάλης Τάπιας, Μαρμαροῦς Βασιλαδίου καὶ Κλείσωβας ἐμπροσθεν τῶν ὁποίων προσεφέρθησαν θύματα ὀκτακόσιοι ἄνδρες πενθηφορήσαντες διὰ παντὸς τὰς πολυστενάκτους οἰκογενείας των· ἡ σφαῖρα τοῦ ἐχθροῦ εἰσερχομένη διὰ τῶν θυριδῶν τῶν κανονοστασιῶν ἐξηφάνιζε τὰ στήθη των διὰ τὰ ἐξομαλύνῃ τὴν πορίαν τῆς· δὲν ἐνθυμούμεθα πρὸς ποῖον εἰς Ναυπليون γράφων ὁ μάρτυς ἐπίσκοπος Ρογῶν ἔλεγε «ὁ ἐρχομὸς τοῦ Σουλτάνου (πρόκειται περὶ τοῦ ὄπλαρχηγοῦ Σουλτάνη) ξεκούρασεν ὀλίγον τὸν Κότσικα ἀπὸ τὰς συνεχεῖς καὶ αἱματηρὰς ἐξόδους» καὶ ἐν τοσούτῳ αὐτὸς ὁ ἀντιστρατηγός των καὶ πεντακοσίαρχος ἐν ἐνεργείᾳ ἐπὶ Κυβερνήτου Ι. Ραζηκότσικας ἐπιμελεῖται τὸ ἄροτρον τοῦ σήμερον, διὰ τὰ ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα του προτιμήσας τὸ ἀντίτιμον τοῦ μικροῦ του βαθμοῦ. Αἱ θυγατέρες καὶ αἱ πολλὰ παθοῦσαι τῶν Μεσολογγιῶν μητέρες δ' ἐν εὐρίσκουσι χάριν ἐνώπιον καὶ τῶν σημερινῶν ὑποθηγῶν καὶ διὰ τοῦτο οὔτε μία μέχρι τοῦδε ἐπροικίσθη· δὲν ἐσεβάσθησαν οἱ δυνατοὶ τὴν κατερημωθεῖσαν ἐλαισοκέπαστον καὶ ἀμπελοσταφιδοφόρον ἄλλοτε εὐρύχωρον παιδιάδα τοῦ Μεσολογγίου ὅτι τὸ ἐντὸς τῆς πόλεως ἀνεγερθὲν ἡρώων τὸ ζυῦπιον τῆς ἀθανάτου φρουρᾶς τὰ ὁστέα καὶ τοῦ ὁποίου ἡ θεὰ καλεῖ τὸν σεβασμὸν παντὸς εὐαισθήτου.

Δὲν μᾶς διαφεύγει τὴν προσοχὴν ἡ σημερινὴ κατάστασις τοῦ λυτρώσαντος τοῦς ἐν Κλείσωβῃ ἡρώας εἰκοσιπενταετοῦς τότε Ζαφειρίου Ράπτη ὁ ὁποῖος καίτοι στερηθεὶς πρὸ ὀλίγου τὸν ἀδελφόν του, ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν καὶ κρυπτόμενος ἀπὸ τὸ πλοιάριον διήλθε διὰ τῶν πυκνωμένων ἐχθρικών λέμβων καὶ τῶν ριπτομένων κατ' αὐτοῦ βολῶν ἀβλαβῶς εἰς Κλείσωβαν μετακομίσας καὶ νερὸν καὶ πολεμοφόδια ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ ἡρώες εἶχον μεγίστην ἀνάγκην· ὁ πραγματικὸς οὗτος ἡρῶς ζῆ ἐργαζόμενος εἰς τὴν ἀλικὴν Ἄρτης, ὁ τουρκομάχος Γκόρπας καὶ τόσο ἄλλοι ἐπέπρωτο νὰ λιμώττωσι· οἱ Φαγκριλαῖοι νὰ μὴ κριθῶσι ἄξιοι μικρᾶς ἀμοιβῆς καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀειμνήστου Τσιριγίτου νὰ ζητῇ τὸν ἄρτον τῆς ἡμέρας εἰς τὰ γραφεῖα τῶν δικηγόρων.

Ἄλλ' ἡ Κυβέρνησις ἐλησιμόνησεν ὅτι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι Μεσολογγίται ἀπέκρουσαν ὑπὲρ τοῦ θρόνου τὸ 1830 κίνημα τῶν λησιπαρατῶν· ἔπρεπε ὀλίγον

νά ἐκτιμηθῆ ἢ περιστάσις ἐκείνη; τάχα ἄνευ τῆς ἀντιστάσεως τῶν Μεσολογγιτῶν δὲν ἤθελον εὐρεθῆ ἔξω τῶν Ἀθηνῶν; μάρτυρες τῆς περιστάσεως ἐκείνης ἐκτὸς τοῦ Βότσαρη καὶ Βλαχοπούλου καλοῦμεν καὶ τοὺς κ. κ. Φλογαίτην, Στούπην, Κασιέρην, καὶ Μαυρογορδάτον οἵτινες εὐρεθέντες ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου γνωρίζουσι κατὰ πόσον ἦσαν ἄξιοι ἀμοιβῆς οἱ Μεσολογγίται διὰ μόνην ἐκείνην τὴν περίστασιν καὶ ἐν τούτοις ἐχαιρετίσθησαν μακρόθεν μόνον· αὐτὸς ὁ παρ' ἄξιαν τιμηθεὶς Ἀλμειδᾶς ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τότε ἐννέα μόνον τῆς γραμμῆς στρατιωτῶν ἄς ὁμολογήσῃ κατὰ πόσον ἐθεωρήθη ἢ ὑπὲρ τοῦ θρόνου ἐνέργεια τοῦ Κότσικα καὶ τῶν λοιπῶν Μεσολογγιτῶν.

Προσοχὴν δώσατε εἰς τὴν ἐκθεσιν ταύτην σεις δυνατοὶ ἀνακαλέσατε εἰς τὴν μνήμην σας τὴν καταστροφὴν ὀλοκλήρου λαοῦ ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας σπεύσατε ν' ἀνταμφιθῶσι τὰ γνήσια τέκνα τοῦ ἀγῶνος οἱ Μεσολογγίται καὶ διὰ τὰς κατὰ τὸν ἀγῶνα ἐκδουλεύσεις των καὶ διὰ τὰς τοιαύτας ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ βασιλέως μας Ὁθωνος διὰ νὰ ἀποφύγετε τῆς ἀχαριστίας τὴν κηλίδα καὶ δικαιολογηθῆτε ἐνώπιον τοῦ ἐγνωσμένου κόσμου ὁ ὁποῖος σήμερον μανθάνει ὅτι οἱ πολοστῆνακτοι Μεσολογγίται παρημελήθησαν παρὰ πάντας ἄλλους ἀγωνιστὰς πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς.

Ἐπιτροπὴ συγκειμένη παρὰ τῶν Κ. Ι. Ραζηκότσικα, Ἀναστ. Παπαλουκά, Κ. Δεληγιώργη, Γ. Ρούτσου καὶ Π. Γουλιμῆ δύναται νὰ ἐξεχνιάσῃ τοὺς πολλὰ παθόντας καὶ ἀδικηθέντας Μεσολογγίτας.

(οἱ ἀντάρται ἦσαν οἱ ὀπλιρχηγοὶ Δῆμοι· Τσέλιος Πεσλῆς, Σ. Στεῆτος καὶ Μαλάμος).

Γ. Δάτσικας εἰς ὅποιον μέρος ἐπολέμησα εἰς τὸν ἀγῶνα 1821.

Α' με τὸν μάρκον Βότσαρην εἰς τὰ κατσανοχώρια τῆς ἐπαρχίας τζουμέρικα εἰς τὸ χωρίον σκορικόκα καὶ ἐνίκησαμεν.

Β' εἰς τὴν αὐτὴν περιφέρειαν τοῦ ἄνω χορίου εἰς τὰ πόρεια 1200 ἄνδρες με ἕξι χιλιάδες, τούρκους καὶ ἐνίκησαμεν.

Γ' εἰς τὴν Πλάκα με τὸν ἄνω ἀρχηγὸν τὴν ἡμέραν τοῦ ἀγίου ἀπυστόλου κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον τοῦ 21 με 9000 χιλιάδ. τούρκους 1200 ἄνδρες 8 ὄρες ἀδιάκοπον πόλεμον.

Δ' εἰς τὸ χορίον πέτα τῆς Ἀρτης με τὸν αὐτὸν ἀρχηγὸν ὅπου καὶ ἐνίκηθημεν 3000 χιλιάδες Ἑλληνας 15 χιλιάδες τούρκοι τὸν μῆνα αὐγούστον τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

Ε' εἰς τὸ λουτρᾶκι τῆς Βονίτσης καὶ Κραβασαρά ἐνίκηθημεν τὸν Νοέμβριον μέσον ἐκ τῶν ἄνω ἐχθρῶν.

Ζ' εἰς τὴν Α'. πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου ἐπὶ ὁμῶ πασὰ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀθ. Κότσικα ὅπου ἐνίκησαμεν τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων καὶ διελίθη ἡ πολιορκία.

η' εἰς τὴν δευτέραν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου ἐπὶ σκόνδρα πασὰ κατὰ τὸ ἔτος 1823 ἐπὶ μῆνας ὀκτὸ πολιορκία ἐνίκησαμεν καὶ διελίθη ἡ πολιορκία ὑπὸ τοῦ Κότσικα.

• • • • •
Γ. Δάτσικας

Δικογραφία Χαμολέοντος

Προσωρινή Διοίκησης τῆς Ἑλλάδος

ἀριθ. 622

Πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Ἀστυνομίας. Ἡ Γενικὴ Ἀστυνομία Ναυπλίου.
...Περικλείεται δὲ καὶ ἡ κατὰ συνέπειαν ἐξέτασις τοῦ Ν. Χαμολέων εἰς τὴν ὁποίαν θέλει ἰδοῦν τὴν ψευδολογίαν καὶ ἄσφατον τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ὁποῖον ἔχουσα ἡ Γεν. Ἀστυνομία ἰκανὰς ὑποψίας τὸν ἔβαλε εἰς ἀλύτους περὶ τοῦ ὁποῖου νὰ ληφθῶσι μέτρα καὶ νὰ διατάξῃ τὸ ὑπουργεῖον

Ὁ Γεν. Ἀστυνομός

Ναύπλιον 17 Ἰουλίου 1825

Κ. Μπράλης

Ὁ Γραμματεὺς σφραγίς

Κ. Κρωτοβουλίδης

Πρὸς τὸ τῆς ἀστυνομίας Ὑπουργεῖον

Κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 212 126 διαταγὴν τοῦ ὑπουργείου τούτου συνήλθαμεν πολλάκις εἰς ἕν πρὸς ἐξέτασιν τῶν ὄσα ἀποβλέπουσιν εἰς τὸν Νικόλαον Χαμολέοντα Κύριον κεκρατημένον εἰς τὴν ἐνταῦθα γενικὴν ἀστυνομίαν, παρατηρήσαντες.

α) τὰς δύο πρὸς αὐτὸν τῆς ἐνταῦθα Γεν. Ἀστυνομίας ἐξετάσεις σημιωμένας τῇ 11 καὶ 16 Ἰουλίου.

β) τὴν ἐξέτασιν πρὸς αὐτὸν διὰ διαταγῆς τοῦ ὑπουργείου τούτου παρὰ τῶν Κυρίων Θ. Φαρμακίδου καὶ Δ. Γουζέλη τῇ 29 Ἰουλίου

γ) τὴν πρὸς τὸ Σ. Βουλευτικὸν Σώμα ἀναφορὰν αὐτῆς τοῦ Χαμολέοντος τῇ 9 Σεπτεμβρίου·

δ) τὴν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο διαταγὴν τοῦ Σ. Β. Σ. τῇ 17 Σεπτεμβρίου καὶ συνοδεύουσαν τὴν ἀνωτέρω ἀναφορὰν τοῦ Χαμολέοντος

ε) τὴν ἐξέτασιν ἡμῶν περὶ τοῦ Χαμολέοντος τούτου τῇ 8 τοῦ ἀνελθόντος μηνὸς εἰς τὸ ἐνταῦθα λιμοκομεῖον τὸ λεγόμενον λαζαρέτον πρὸς τοὺς Κυρίους Παναγιώτην Γιατράκον, Παναγιωτάκην Καπετανάκην, Γενναῖον καὶ Σοὺ Βάρβογλην·

στ) τὰς ἄλλας ἐξετάσεις ἡμῶν πρὸς τὸν αὐτὸν Χαμολέοντα τῇ 23 Σεπτεμβρίου καὶ 10 Ὀκτωβρίου

ζ) τὴν τῇ 2 Δεκεμβρίου 1824 ἐπιστολὴν γεγραμμένην καὶ σταλθεῖσαν ὑπὸ τὸν ἐν Ἀλεξανδρίᾳ Γκιουζελέτον διευθυντὴν τῆς ἐκεῖσε ἐμπορικῆς οἰκίας τῶν ἀδελφῶν Τουσιτζα πρὸς τὸν ἐνταῦθα Γεώργιον Ὀρφανίδην εὐρισκομένην εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ὀκταμελοῦς ἐπιτροπῆς·

η) τὴν ἐξέτασιν τοῦ Κυρίου Ταμπακάκη ἀστυνόμου ἐν Μεσολογίᾳ περὶ τοῦ αὐτοῦ Χαμολέοντος σημειωμένην τῇ 30 παρελθόντος.

Νῦν δὲ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ὅλων τούτων τῶν ἐγγράφων καὶ δυνάμει μελέτης τῶν ἀκριβῶν ἐξετάσεων τῶν πραγμάτων καὶ μιᾶς ἐντελοῦς ὡς δυνατὸν ἐρεῦνης εἰς τὰ πάντα, καὶ εὐρίσκοντες τὰς ἐκθέσεις τοῦ αὐτοῦ Χαμολέοντος οὐ μόνον ἀντιφατικὰς καὶ ἀνατρεπτικὰς εἰς ἐκείνας τὰς τῶν ἀξιόπιστων μαρτύρων, ἀλλὰ τοιαύτας καὶ εἰς τὰς ἰδίας τοῦ αὐτοῦ καὶ ἀκολούθως σκέψιν ποιούμενοι εἰς τὸν εἰς Ἀλεξάνδρειαν κατὰ πρῶτην καὶ δευτέραν φορὰν ἐρχομὸν του, εἰς

τὴν συνομιλίαν αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἰδίου Σατράπου τῆς Λιγύπτου Μεριμέ ἀλι-
πασᾶ, εἰς τὴν διατριβὴν του πάντοτε εἰς τὸ παλάτιον τοῦ αὐτοῦ Ὑδραίου, εἰς
τὰ τέσσαρα αὐτοῦ γράμματα ἐμπιστευθέντα ὡς λέγει εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Χα-
μολέοντος διὰ τὸ τοῦ ἐγγειρίση ὁ ἴδιος πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ὄνοματι-
οῖον Πέτρον Μαυρομιγάλη, Θ. Κυλοκοτρώνη, Γ. Σισίην καὶ **Ἀθανασίου**
Κότζίκα καὶ τὰ ὅποια ὡς λέγει τὰ ἔβρισαν εἰς θάλασσαν εἰς τὸν κατὰ δευ-
τέρην φορὰν ἐρχομὸν του εἰς Ἀλεξάνδρειαν, τίνι τρόπῳ ἐτόλμα νὰ παρη-
σιασθῆ τότε εἰς τὸν αὐτὸν Σατράπην ἀφ' οὗ δὲν ἐνεχείρισε τὰ ἀνωθεν γράμ-
ματα ἐρωμιένα ὡς λέγει παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, εἰς τὸν ἐρχομὸν του
πάλιν ἐκείθεν εἰς Μεθώνην, εἰς τὰς συνομιλίας αὐτοῦ μὲ τὸν ἐπίτροπον τοῦ
Ἰμπραὶμ πασᾶ, εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν τοῦ Γκιζελίτου πρὸς τὸν Ὁρ-
φανίδην, ἣτις τὸν ἀποκαλύπτει καὶ φανεροὶ προδότην τοῦ Γένους, καὶ τέλος
πάντων ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὁμιλιῶν ἐκ τῶν ὁποίων μὲ τινὰς προσπαθῆ τρυ-
πον τινὰ νὰ σπειρῇ ζιζάνια σκανδάλου ἐναντίον πατριωτῶν, μὲ τινὰς ἐκ δια-
μέτρου ἀσυμφώνους εἰς τὰς ἐκθέσεις ἐνόρκων μαρτύρων, αἵτινες εἰσὶ ἕναν'
τίμια διόλου καὶ τόσον ὅπου τὸν ὑπολαμβάνουσι οἱ καταμαρτυροῦντες ἀνυπό-
πτως ὑποπτὸν τε καὶ ἔνοχον, μᾶς πείθουσιν ὅλα ταῦτα νὰ τὸν ὑπολάβωμεν
καὶ ἡμεῖς οὐχὶ ποτὲ καθὼς σεμνύνεται οὗτος, καὶ ὑποκρίνεται μᾶλλον πα-
τριωτισμὸν εἰς αὐτὰς του τὰς ἐπιχειρήσεις, δισχυρίζομενος ὅτι αἱ αὐτοῦ
του ἀποδημήσεις εἰς τοὺς εἰρημένους καὶ ἄλλους τόπους, δὲν εἶχον ἄλλον
σκοπὸν, εἰμὴ ἰδιαιτάτους ὑποθέσεις, ἀλλὰ δοῦλον πιστὸν καὶ μυστικὸν προδό-
την τοῦ Βαρθάρου τούτου ἀλλ' ἐναντίον τῆς ἰδίας ἡμῶν ὀλοκλήρου πατρίδος.
Ἄλλ' ἢ ἐπιτροπὴ ἐκείνη ἢ τὸ Κριτήριον ἐκεῖνο διωρισθησόμενον παρὰ
τῆς Σ. Διοικήσεως εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐξετάσῃ οὐ μόνον, ἀλλ' ἔτι καὶ
ἀποφασίσῃ τὴν προσαρμύζουσαν εἰς τὸ ἐγκλημα τοῦτο ποινὴν, εὐρήσει ἐκτε-
νέστερον καὶ σαφέστερον ἔνθα καὶ ἔνδον εὐρισκόμενα εἰς τὰ γραφόμενα καὶ
εἰς τὰς μελλοῦσας ἐξετάσεις τὴν κακόνοιαν καὶ τὴν κακοπραγίαν ταύτην τοῦ
Χαμολέοντος. Ἀρκεῖ δὲ εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ Ἡμετέρου χρέους κατὰ τὴν περιο-
ρισμένην ἡμῶν ἄδειαν ἐξετάσεως μόνης νὰ ἀναφέρωμεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον
τὸ ἀστυνομικὸν ὅτι ἐρευνήσαντες ἐσκεμμένως καὶ εὐσυνηδότης τὰ τοῦ Χαμο-
λέοντος εὐρίσκομεν αὐτὸν ἔνοχον μυστικῆς προδοσίας κατὰ τοῦ ὀλικοῦ Ἑλλη-
νικοῦ ἔθνους, καὶ τόσον μάλιστα κακότροπον καὶ παμπόνηρον εἰς τὸ φρι-
κτὸν τοῦτο τῆς προδοσίας παράπτωμα, ὅπόσον ἐπιμένοντα καὶ ἰσχυρογνο-
μοῦντα εἰς τὴν ἀνακόλυψιν καὶ μὴ ἐξομολόγησιν τῆς ἀληθείας, ὥστε καὶ
φαίνεται οὐχὶ μὲν ἔνοχος ὁμολογούμενος καὶ (λέξις δυσανάγνωστος) ἀλλ'
ἔνοχος (λέξις δυσανάγνωστος) καὶ διελεγχόμενος. Ταῦθ' ὑποβάλλομεν μετὰ
σέβας περικλείοντες καὶ ἐπιστρέφοντες εἰς τὸ ὑπουργεῖον τὰ ἀναφερόμενα
καὶ ἐναριθμούμενα γράμματα σὺν τῇ παρούσῃ ἡμῶν γνωμοδοτήσει ὅλα τὸν
ἀριθμὸν ὀκτώ.

6 Νοεμβρίου 1825 Ναυπλίῳ

Ἄριθ. 2568

Ἡ ἐπιτροπὴ

Ἀν. Γουζέλης

Ἀπόφασις τριμελοῦς ἐπιτροπῆς διὰ τὸν Χαμολέοντα

Κ. Πολυάδης

Ἰωάν. Γ. Οἰκονομίδης

Julius Millingen. Memoirs of the affairs of Greece p. 165

Τουρκικὸν πολεμικὸν ἐξώκειλεν ἐπὶ τῆς ἀμιώδους ὑφάλου πλησίον τῶν ἐκβολῶν τοῦ εὐήνου. Τούτου ἐπέβαινον τινὲς τῶν πλουσιωτάτων ἀγάδων τῆς Πελοποννήσου οἱ ὅποιοι ἐγκαίρως μὲ τὰς οἰκογενείας των καὶ ὄλην τὴν περιουσίαν εἶχον δραπετεύσει, φεύγοντες τὸ πεπρωμένον τῶν συμπολιτῶν των καὶ κατευθυνόμενοι εἰς Πάτρας. Μετὰ ματαίας προσπαθείας πρὸς ἐκκλίθισιν τοῦ πλοίου ἐξήτησαν ὅπως διαφύγουν διὰ τῶν λέμβων ἀλλὰ τοῦτο δὲν τὸ κατόρθωσαν διότι περιεκυκλώθησαν ἀπὸ μύστικα καὶ κανονιοφόρους τῶν Μεσολογγιτῶν. Ὁ Μεσολογγίτης Ραξῆ Κότσινας τοὺς ἔκαμε προτάσεις νὰ παραδοθῶν μὲ εὐγλωττίαν μεγαλειτέραν εἰς ἐπιχειρήματα καὶ ἀπὸ τὸν Σίωνα ἀκόμη κατορθώσας τόσον νὰ τοὺς προσελκύσῃ.....

(Τοῦτο συνέβη μετὰ τῆς ἀποκρούσεως τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἀπὸ τὸ Βασιλάδι (20 Ἰουλίου 1822) καὶ ἀρχῶν Σεπτεμβρίου.

Πάσσοβ Δημοτικὰ τραγούδια σελὶς 193

*Ποιὸς θὲ ν' ἀκούσῃ κλάματα γυννίκια μοιρολόγια,
πέρασ' ἀπὸ τὸ Κάρελι κι' ἀπὸ τὸ Μισολόγγι,
κ' ἐκεῖ ν' ἀκούσῃ κλάματα, γυννίκια μοιρολόγια,
πῶς κλαῖν' οἱ μάννες γιὰ παιδιὰ καὶ τὰ παιδιὰ γιὰ μάννες.
Δὲν κλαῖνε γιὰ τὸ σκοτωμό, πού θὲ νὰ σκοτωθῶνε,
μόν' κλαῖνε γιὰ τὸ σκλαβωμό, πού θὲ νὰ σκλαβωθῶνε.
'Ἦταν Σαββὰτ' ἀπὸ βραδύ, ἀήμερα Λαζάρου,
τραγὸν τελελὴ βάρεσαν μέσα στὸ Μισολόγγι·
στὶς ἐκκλησιεὶς μαζώχτηκαν ὄλοι μικροὶ μεγάλοι,
κ' ἕνας τὸν ἄλλον ἔλεγε κ' ἕνας τὸν ἄλλον λέει·
'Ἀδέσφια, τί θὰ κάμωμε στὸ χάλι πού μᾶς ἦθε ;
εἴκοσι μέρες πέρασαν, πού ὁ ζαῖρεὸς ἐσώθη,
φάγαμ' ἀκάθαρτα σκυλιὰ καὶ γάνους καὶ ποντίκια·
τὸ Βασιλάδι ἔπεσε, τ' Ἀντολικὸν ἐχάθη,
ἦρθαν καὶ τὰ καράβια μας καὶ πάλι πίσω πᾶνε».
Θανάσης Κότσικας φώναζε, Θανάσης Κότσικας λέει·
'Ἀδέσφρι' ἄς πολεμήσομε τοὺς Τούρκους σὰ λιοντάρια,
καὶ τὸ γιουρῶσ' ἄς κάμωμε, ἄς καὶ διαβοῦμε πέρα.
Μπροστὰ θὰ νάβγουν οἱ γεροὶ, σὴ μέσην οἱ γυναῖκες».
'Ἐγίνηκε τὸ τσάκιομα μέσ' στοῦ Μακρῆ τὴν τάπια,
καὶ τὸ γερῦσι χάλασαν καὶ τὰ παιδιὰ τὰ πνίξαν·
ἄρρωστοι μέσα μέινανε μαζί μὲ τὸ Δεσπότι·
Φωτιά στὸ κάστρο βάλανε, κανένας δὲ σκλαβώθη.*

ΟΥΣΙΩΔΕΣΤΕΡΑ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	στ. αντί	γράφει
4	21 > ἐπανάστασιν	> Ἐπανάστασιν
5	2 > ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25 Αὐ- γούστου	> ὑπὸ ἡμερομηνίαν 17 Αὐγού- στου
5	3 > πληροφοροῦμεθα ἐξ ἐπι- στολῆς	> πληροφοροῦμεθα καὶ ἐξ ἐπι- στολῆς
7	24 > καὶ καταλόγους περιέχοντας	> καὶ καταλόγου περιέχοντας
8	8 > βομβοβόλων	> βομβοβόλων
8	15 > Καπουδάνα βελῆ	> Καπουδάνα βεγῆ
9	7 > προῦπῆρξε	> προῦπῆρξε
16	28 > περιωπῆς	> περιωπῆς
17	6 > κατὰ τὸ τοῦ ἀσθενῆς	> καὶ τὸ ἀσθενῆς
20	7 > ὡς πλαστὰς πραγματικὰς	> πλαστὰς τὰς πραγματικὰς
30	3 > ἀρχηγῶν Βασιλαδίου	> ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς Βασι- λαδίου
36	8 > Μεσολογιτῶν	> Μεσολογγιτῶν
37	22 > δὲν ἐλήφθη ἢ ὅτι αὐτοὶ	> δὲν ἐλήφθη ἢ ὅτι αὐτοὶ
37	30 > Μετὰ τὴν πάροδον	> Μετὰ τὴν πάροδον
38	5 > ἀπομακρυνομένου μὲ τὴν πά- ροδον τοῦ χρόνου τοῦ φόβου	> ἀπομακρυνομένου τοῦ φόβου
39	2 > Μεσολόγιον	> Μεσολόγγιον
43	3 > Ζωφεύρη Ράπεση	> Ζαφεύρη Ράπεση
49	6 > ὁ μεταξὺ τῶν δύο τούτων κα- στελίων	> ὁ δυτικῶς τῶν δύο τούτων καστελίων
49	17 > περιπτώσεις	> περιστάσεις
51	1 > Ἄλλὰ μήπως καὶ ὁ Σουλιώτης	> Καὶ μήπως καὶ ὁ Σουλιώτης

